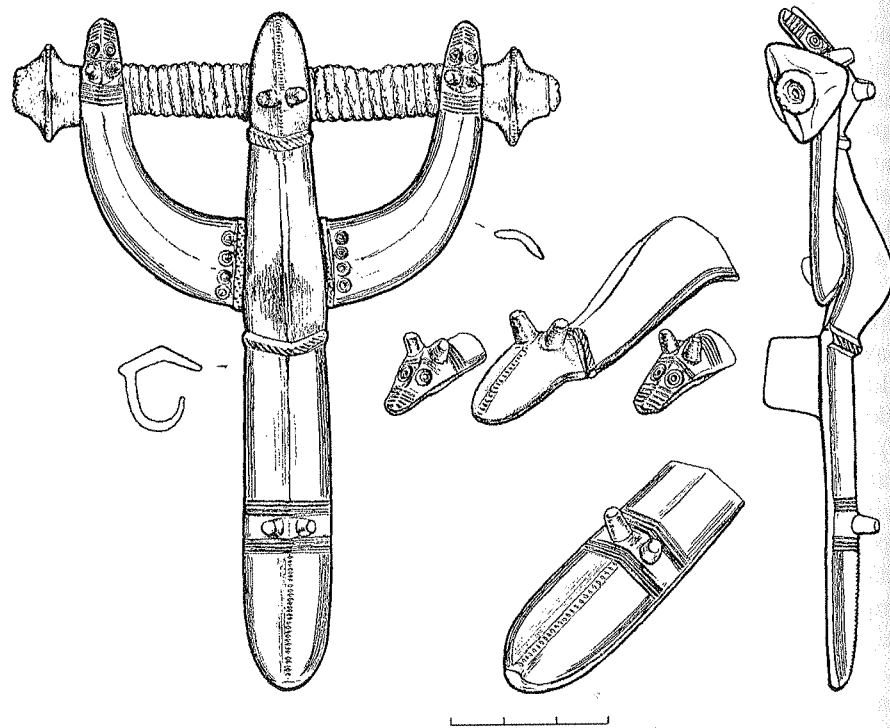

3. 2. LANKINĖS ZOOMORFINĖS SEGĖS

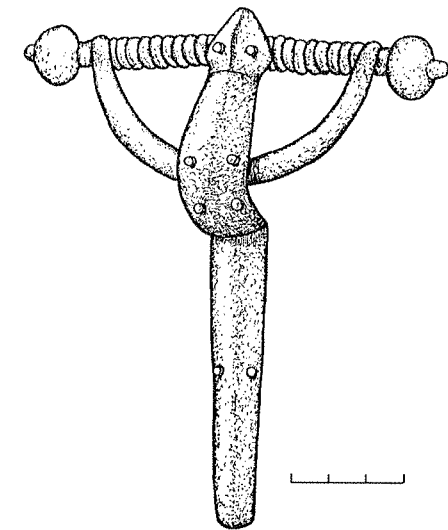
29 pav. Lankinė zoomorfinė segė iš Kaščių kapinyno, k. 14
(Virgilijaus Truklicko piešinys)

Segių paplitimas ir chronologija. VIII–IX a. lankinės zoomorfinės segės žinomos iš kuršių gyventos srities Lietuvoje ir Latvijoje, taip pat Lamatos žemės (pav. 29–37; lent. 6: 1–2) (Vaitkunskienė L. 1978 e. P. 44, žem. 30; Gimbutienė M. 1985. P. 136; LA. 1926. P. 60, att. 30: 1). Kelios VI–VII a. lankinės zoomorfinės segės rastos žiemgalių gyventose teritorijose (Jauneikiai, Jonišio r., k. 381, 390; Linksmučiai, Pakruojo r.). Ypač gražių VII a. antrosios pusės – VIII a. segių rasta Kiauleikių (k. 7, 40, 42), Lazdininkų (tir. 1976 m.), k. 27, 30, 37, 36, 116–117) kapinynuose. Lankinių zoomorfinių segių rasta prūsų genčių gyventose teritorijose (Åberg N. 1919. P. 143–144). Pavienių lankinių zoomorfinių segių rasta Estijoje (Tallgren A. M. 1925. Abb. 23).

VIII–IX a. lankinės zoomorfinės segės žinomos beveik vien tik iš kuršių kapinynų, randamos tik nedegintuose kuršių vyrų kapuose. Kape randama po vieną lankinę zoomorfinę segę. Žinomi tik keli atvejai, kai kape randamos dvi šio tipo segės (Palanga, k. 243; Lazdininkai (tir. 1976), k. 27; Kaščiai, k. 25). Tai turtingų, genties kariaunai priklausančių vyrų kapai. Juose dažnai randami 1–2 ar net 3 ietigaliai, kalavijas, sidabrinų antkaklių ir

30 pav. Lankinė zoomorfinė segė iš
Genčių I kapinyno, k. 226
(M. Ežersko fotonuotrauka)

31 pav. Lankinė zoomorfinė segė iš
Genčių I kapinyno, k. 262
(pagal Stankų J. 1996. Pav. 13).

kitų dirbinių (Genčiai I, k. 158, 192, 201; Lazdininkai (tir. 1976 m.), k. 27, 52, 143, 183–184; Palanga, k. 192).

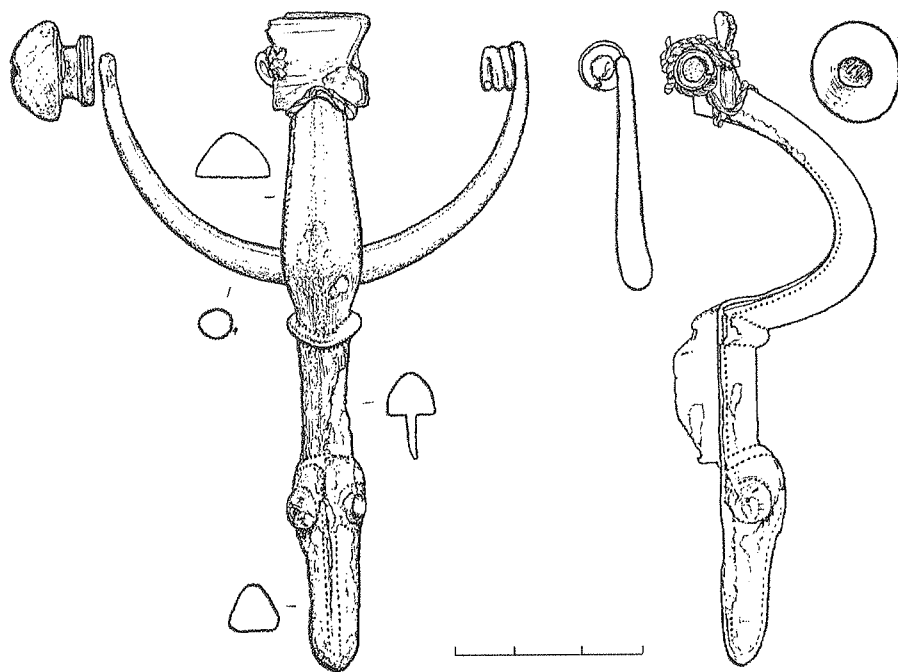
Segių gamyba. Dauguma lankinių zoomorfinių segių yra žalvarinės. Lietuvoje žinomos 7 sidabrinės ir 1 pasidabruota VII–IX a. segė (Vaitkunskienė L. 1985. P. 51)*, jų ilgis nuo 8 iki 16,5 cm. Dažniausiai šio tipo segės būna 12–16 cm ilgio ir 10–12 cm pločio įvija. Jos buvo liejamos dalimis: kojėlė ir liemenėlis (ataugos, užsegimo užkaba) bei lankelis. Lankelis būna lietas arba kaltas, kartais tuščiaviduris. Matyt, taip stengtasi taupyti metalą. Segių įvijos ašis – tai geležinis strypelis, o įvija – tai geležinė ašis, apvyniota žalvarine viela. Įvijos galai užbaigiami dvigubo nupjauto kūgio ar pusrutulio formos buoželėmis (lent. 6: 2). Retkarčiais įvijos galuose yra žiedeliai po du kiekviename gale (Genčiai I, k. 258). Segių užsegimo adata dažniausiai yra geležinė. Ji užkabinama ant įvijos. Segių lankelis, kurį dengia liemenėlis, dažnai išmaugtas ir įtvirtintas strypeliu, išlietu kitoje segės liemenėlio pusėje. Vėlyvosios lankinės zoomorfinės segės kartais buvo liejamos vienoje formoje, imituojant net įviją. Segių kojėlė yra pusapvalio ar trikampio skerspjūvio, į galą siaurėjanti, užapvalinta. Tačiau yra segių, kurių kojėlė apačioje yra nežymiai plati, panašiai kaip aguoninių segių (pav. 35: 1, 37). Segių lankelis ir liemenėlis taip pat dažnai yra trikampio skerspjūvio.

Lankinių zoomorfinių segių tipai. VII–VIII a. kuršių zoomorfinės segės atrodė gana įvairiai. Tai, matyt, buvo susiję su zoomorfinio stiliaus baltų žemėse formavimusi. VIII–IX a. baltų zoomorfinis stilius ne tik apčiuopiamas kaip savitas savarankiškas reiškinys, galima teigti, kad tai gana realistinės išraiškos zoomorfinio stiliaus suklestėjimo laikai.

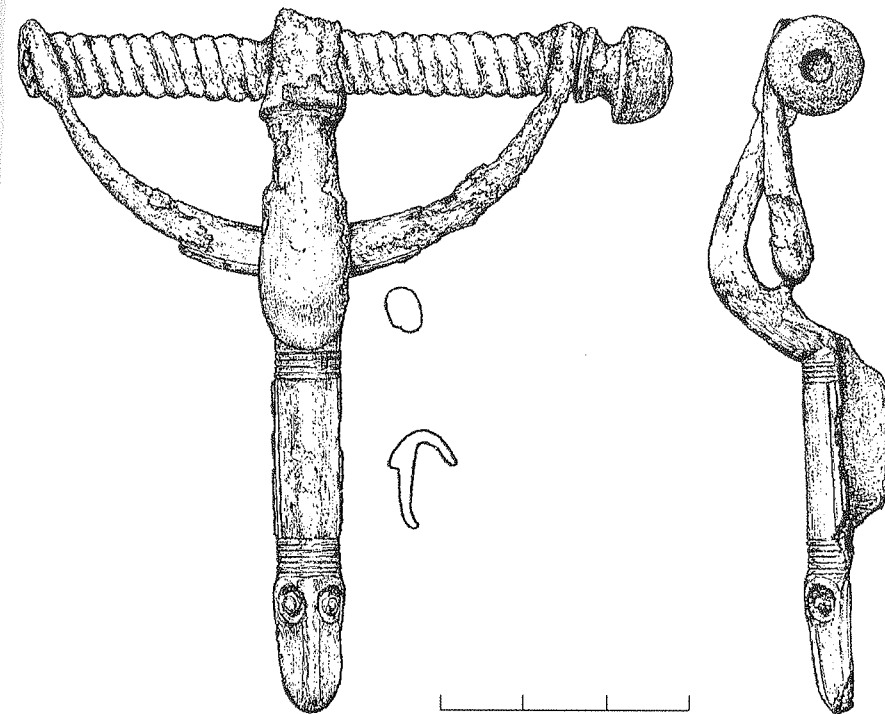
* Segių metalas – netirtas.

Laima Vaitkunskienė 1978 m. lankines zoomorfines seges suskirstė į du tipus, tačiau ši klasifikacija neapėmė visų VIII–IX a. segių (Vaitkunskienė L. 1978 e. P. 44, žem. 30). Adolfas Tautavičius praplėtė šio tipo segių klasifikaciją, suskirstydamas jas į VII a. antrosios pusės – VIII a. ir VIII–IX a. zoomorfines seges. Abiejų chronologinių tarpinių lankines zoomorfines seges A. Tautavičius suskirstė į 3 tipus (Tautavičius A. 1996. P. 206–210, pav. 94–97), tačiau abiejų autorių šio tipo papuošalų klasifikacija neapima visų segių.

I tipas (pav. 29–30; lent. 6: 2). Šiam tipui priklauso VII a. pab. – IX a. segės, kurių lankelio galai, liemenėlis ir kojėlė baigiasi gana realistinėmis smailianosėmis žalčio ar gyvatės galvutėmis, t.y. jos puoštos 4 roplių atvaizdais. Roplių galvutės – lyg nedidelės skulptūrinės išraiškingomis akimis ir žiotimis. Gyvūnų galvas puošia nedidelės ataugėlės – „ragiukai“ (po dvi). Nepaisant ryškaus realistiškumo vaizduojant roplių galvutes, jos turi nemažą geometrinių ornamentų būdingų bruožų, tokių kaip schematizmas, vedantis prie vaizduojamų gyvūnų įvaizdžio apibendrinimo. Segės dekoruojamos tik geometriniais motyvais. I tipo segėse būna 8 ataugėlės, buoželės dažnai puoštos 4 nedidelėmis ataugėlėmis kiekviena (Gimbutienė M. 1985. Pav. XX). Kartais buoželės būna ir dvigubo nupjauto kūgio formos ar aštuonkampės

32 pav. Lankinė zoomorfinė segė iš Lazdininkų kapinyno (tir. 1976 m.), k. 36 (Virgilijaus Truklicko piešinys)

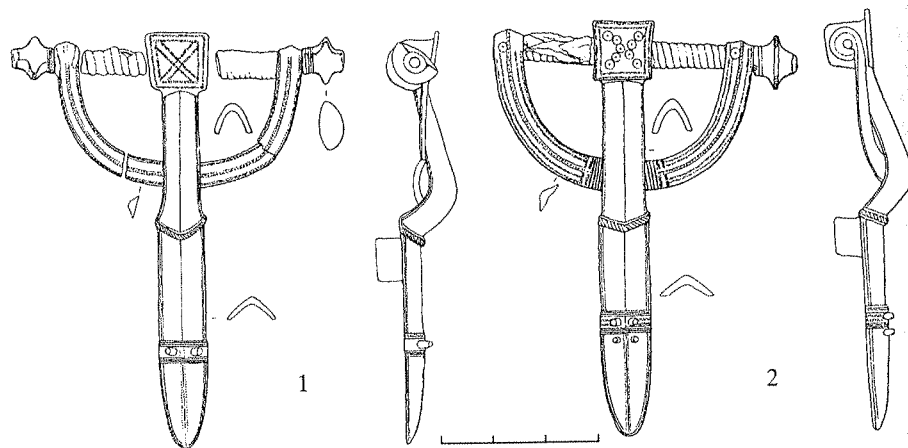
33 pav. Lankinė zoomorfinė segė iš Lazdininkų kapinyno (tir. 1976 m.), k. 27 (Virgilijaus Truklicko piešinys)

(pav. 30). Šio tipo segių nėra daug. Jos žinomos iš žymiausių kuršių kapinynų – Bunkos Muižos; Genčių I, k. 226; Girkalių, k. 49; Gruobinios; Kašučių, k. 14; Lazdininkų (tir. 1978 m.), k.10; Palangos, k. 47 (LKS. 1937. Tab. XXI: 4; Stankus J. 1996. P. 120, pav. 13).

II tipas (pav. 31; lent. 6: 1–2). Tai VIII – IX a. segės, kuriose geometrinės šliaužiančio roplio galvutės pavaizduotos tik ant kojėlės ir liemenėlio prie įvijos. Segėse pavaizduoti du ropliai. Šis tipas nėra gausus, tokių segių rasta žymiausiuose kuršių kapinynuose (Genčiai I, k. 262; Kiauleikiai, k. 42; Lazdininkai (tir. 1978 m.), k. 1). II tipo segių lankelis neužbaigiamas roplių galvutėmis, nors kartais ties įvija kiek susiaurinamas ir įlenkiamas arba lankelyje įrėžiamas ornamentas primena neegzistuojančią roplio galvutę. Daugumos šio tipo segių konstrukcinių elementų jungimas liko toks pats kaip lankinių segių lieta užkaba (lent. 6: 1). Abiejų roplių galvutės puošiamos ataugėlėmis po dvi. Dažnai roplio galvutė, esanti prie įvijos, kiek realistiškesnė. Šio tipo segių rasta Andulių; Genčių I (k. 192, 258, 262); Lazdininkų (tir. 1976 m.), k. 52); Palangos (k. 78 a, 79 c, 219, 223) kapinynuose. Genčių I, k. 262 rastos segės liemenėlis papildytas 4 ataugomis (pav. 31). Palangos k. 219 segė puošta 2 papildomomis ataugomis. Kai kurios šio tipo segės puoštos geometriniais

motyvais. Jų dekorui naudota tiesių linijų, trikampio su tašku (Palanga, k. 213) arba 3 taškais (Palanga, k. 223) motyvai.

III tipas (pav. 32–35: 2, 36; lent. 6: 1–2). Šiam lankinių zoomorfinių segių tipui būdinga, tai kad vietoj gyvūno galvutės ant liemenėlio atsiranda trapecijos formos plokštuma, roplio galvutė išlieka tik ant kojelės. Ši trapecinė plokštuma kartais ornamentuojama, bet dažniausiai dengiama balto metalo plokštele ir puošiama mėlyno stiklo akute. Lankelio galai gyvūnų galvutėmis nebepuošiami arba puošiami išimtinai retai. Tokia segė (III a tipas) rasta Andulių kapinyne (LAB. 1961. P. 335, pav. 238). Dalis III tipo segių priklauso VII a. pab. – VIII a. (pav. 32–33), kitos VIII–IX a. (pav. 34, 35: 2, 36).

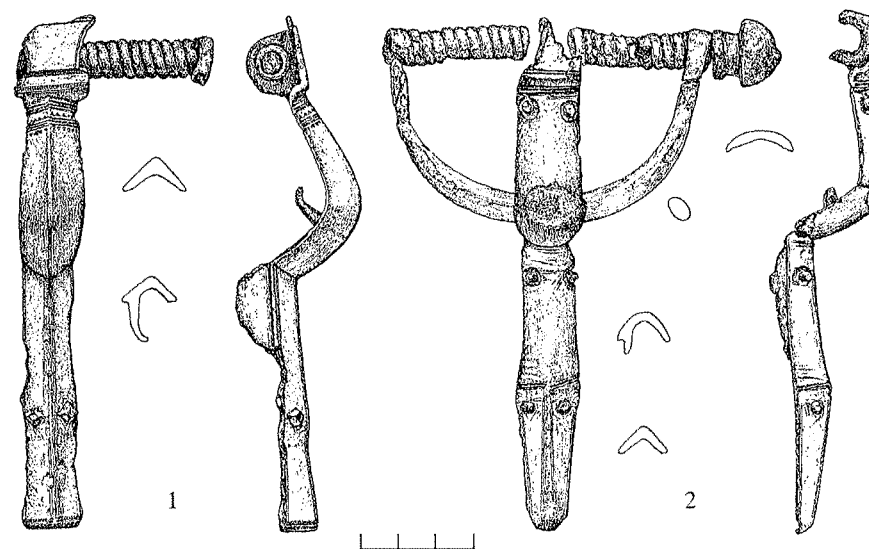

34 pav. Lankinės zoomorfinės segės iš Kašučių kapinyno, k. 25
(Virgilijaus Truklicko piešiniai)

III tipo lankinių zoomorfinių segių rasta daugiausia (Genčiai I; Girkaliai; Kašučiai; Kiauleikiai; Lazdininkai; Palanga; Prysmančiai I). Segės iš Palangos kapinyno, k. 52, 55, 86, 209, 245, 338; Lazdininkų, k. 192 (tir. 1976 m.) ir kapų 23, 30, 87 (tir. 1978, 1980 m.) puoštos nedidelėmis papildomomis ataugėlėmis (dažniausiai 2 + 2 ar 2), kurios lankinėse aguoninėse segėse išvystomos iki stambių piramidės formos ataugų. Ypač puošnių šio tipo segių rasta Kašučių, Lazdininkų, Palangos kapinyuose. Jos dekoruotos ir geometriniais motyvais: trikampėliais, taškais, „akutėmis“ (pav. 34).

IV tipas (pav. 35: 1; lent. 6: 1). Šiam tipui priklauso segės trikampiška, kiek platėjanti kojele, kuri nesibaigia gyvūno galvute, o turi tik dvi ataugėles ant kojelės. Segių kojelės apačia yra tiesi. Liemenėlis virš įvijos baigiasi stačiakampe ar profiliuota plokštele (pav. 35: 1). Segių įvijos užbaigiamos buoželėmis. Daugiausia šio tipo segių rasta Lazdininkų kapinyne VIII a. kapuose (k. 27 (tir. 1976 m.), k. 85, 87, 119 (tir. 1980 m.)).

IV a tipas (pav. 37; lent. 6: 3). Tai pereinamasis iš lankinių zoomorfinių į lankines aguonines seges tipas. IV a tipo segių įvijos baigiasi suplokštėjusiomis buoželėmis, kurios panašios į aguonų galvutes, tik yra nerantytos. Nuo lankinių aguoninių šis zoomorfinių segių tipas skiriasi nerantytu paviršiumi.

35 pav. Lankinės zoomorfinės segės iš Lazdininkų kapinyno
1 – k. 27; 2 – k. 192 (abu tir. 1976 m.)
(Virgilijaus Truklicko piešiniai)

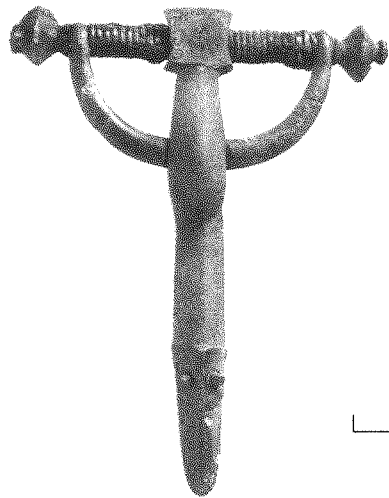
Prie lankinių aguoninių segių IV a. tipo seges artina lankelio, įvijos bei buoželių sujungimo būdas (lent. 6: 4). Roplio galvutė išlieka tik ant liemenėlio prie įvijos.

IV a. tipo segių kuršių kapinyuose rasta nedaug. Jos žinomos iš Bunkos muiža, Genčių I (k. 158, 160) kapinyne. Tokių segių rasta lamatiečių, žiemgalių, latgalių žemaičių kapinyuose (Atgāzis M. 1988. Att.7: 3, 8; Valatkienė L. 1980 š. LII. F.1. Nr. 950).

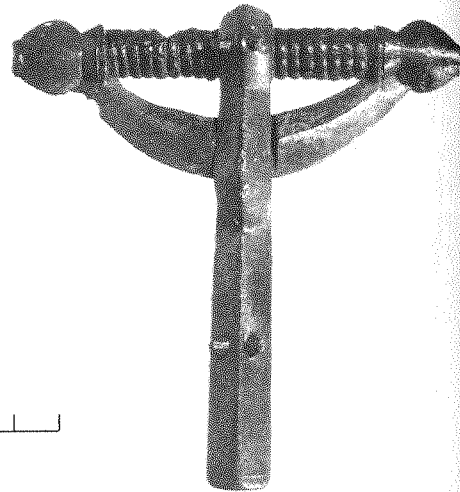
Tokios segės žemaičių ir lamatiečių kapuose randamos su VII–VIII a. medžiaga. Kuršių kapuose jos atsiranda tik IX a., galėtų priklausyti ir X a. pradžiai. Genčių I kapinyne 160 šio tipo segė rasta su plokštine „S“ formos sege, o kape 158 – su pasagine cilindriniais galais sege.

Lankinių zoomorfinių segių ornamentika. Segės dažniausiai ornamentuojamos kalstant įvairaus profilio spaudais. Ornamentas taip pat buvo įrežiamas ar graviruojamas, kartais liejamas kartu su sege.

Lankinių zoomorfinių segių dekorui naudoti 5 pirminiai motyvai (taškas, įkartėlė, apskritimas, trikampis, X). Iš šių motyvų sudaromos visos tolesnės ornamentinės struktūros. Kaip ir kituose kuršių papuošaluose, labai mėgtas trikampio motyvas (lent. 5: 3 a–b). Kartais trikampis yra su 1 ar 3 taškais. Dažnai įkartų grupėmis, „akutėmis“, X motyvu paryškintas lankelio ir liemenėlio susikirtimas. Motyvai dažnai išdėstomi po 4 (pav. 29). Pusapvale, dažnai ornamentuota briaunele paryškintas liemenėlio ir kojelės susikirtimas, nuo kūno atskiriama roplio galva. Segių buoželės dažnai puošiamos pasvirusių įkartėlių grupėmis, įkartomis, sudarančiomis sietelį, ar 4 ataugomis.

36 pav. Lankinė zoomorfinė segė iš
Genčių I kapinyno, k. 227
(Modesto Ežersko fotonuotrauka)

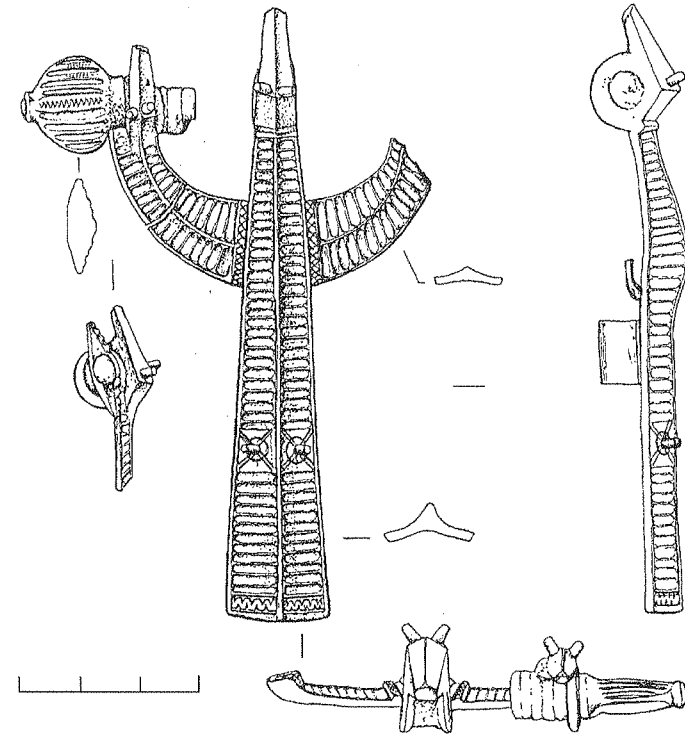
37 pav. Lankinė zoomorfinė segė
iš Daukšaičių (Klaipėdos r.) kapinyno,
LDM Ap 132 110
(Antano Lukšeno fotonuotrauka)

Kaip minėta, roplių galvutės yra su ataugomis ar „ragiukais“ (ausytėmis), dažnai turi akis (pav. 29, 32). Lankinės zoomorfinės segės puošiamos 2, 4, 6, 8 nedidelėmis ataugomis (pav. 29–32). Mažiausiai realistinis roplys puošia kojelę. Šio roplio galvutė puošta 2 ar 4 ataugomis. Dažnai ropliui, esančiam ant kojelės, įsmaukimu ar ornamentu suteikiamas „žvilgsnis“. Vaizduojami šliaužiantys ropliai. Judėjimas išreiškiamas ornamentu ir segės konstrukcija (liemenėlio išlenkimu ties įvija ir susikirtime su kojele, lankelio išlinkimu; pav. 29–37). Judėjimo (šliaužimo) įspūdžiui pagilinti ornamentuojami segės pakraščiai, lankelis. Lankeliai puošiami retai, todėl lankinės zoomorfinės segės dekoruotais lankeliais yra ypač įspūdingos (Genčiai I, k. 226; Kašučiai, k. 25; Palanga, k. 209, 245). Segių lankeliai puošiami iš trikampių sudaryta zigzagine linija ar apskritimų ir įkartinė eilėmis, kuriomis buvo išgaunama ir judesio iliuzija, ir žalčio ar gyvatės oda (pav. 30, 34).

Kartais sieteliu ar zigzagu puošiamas ir segių užkabų nugarinė dalis (Genčiai I, k. 160; Palanga, k. 209). Šioje segių dalyje ornamentas yra įrėžtas. Palyginti su likusiu kruopščiu dekoru, yra negrabus. Matyt, įrėžimai segėse yra padaryti ne seges gaminusių juvelyrų, bet jas nešiojusių karių.

3. 3. LANKINĖS AGUONINĖS SEGĖS

Segių kilmė, paplitimas ir chronologija. Šio tipo segės randamos VIII–XI a. vyrų kapuose (pav. 38–41; lent. 6: 3). Lankinėmis aguoninėmis segėmis pradėta puošti VII a. antroje pusėje (Tautavičius A. 1996. P. 212), tačiau neabejotina, kad joms atsirasti ir vystytis įtakos turėjo lankinės zoomorfinės segės (LAB. 1961. P. 336; Volkaitė-Kulikauskienė R. 1970. P. 158). Jos ypač paplito VIII–IX a.

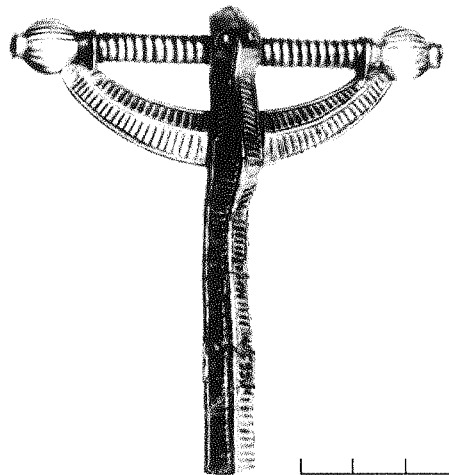

38 pav. Lankinė aguoninė segė iš Kašūčių kapinyno
(Virgilijaus Truklicko piešinys)

Tada jas nešiojo kuršiai, latgaliai, skalviai, lamatiečiai, žiemgaliai bei žemaičiai (LKS. 1937. Tab. XXXII: 7–8; Apals J. 1971. P. 37–38, att. 1; Vaitkunskienė L. 1978f. P. 44–45, žem. 31; Atgāzis M. 1994. P. 33, att. 4: 6; Шноре Э.Д., Эейда Т.Я. 1957. Tab. VI: 4). VIII–IX a. kuršiams lankinės aguoninės segės kiek mažiau būdingos (Tautavičius A. 1984. P. 109). Tuo tarpu X–XI a. segės randamos beveik vien tik kuršių gyvenamojoje teritorijoje (Vaitkunskienė L. 1978 f. P. 44–45, žem. 31). Pavienių lankinių aguoninių segių rasta Estijoje (Tautavičius A. 1996. P. 212) ir Suomijoje (Kivikoski E. 1973. P. 64, Tafel 45: 420–421).

Lankinės aguoninės segės randamos tik vyrų kapuose, dažniausiai kape randama tik viena, po dvi rasta Palangos kapinyno kapuose 66, 84, 141. Segės randamos turtinguose įkapių karių kapuose. Juose dažnai randami kalavijai, 1–3 ietigaliai, žąslai, puošnūs diržai, amuletai iš gintaro (šukų pavidalo kabučiai, pavieniai gintaro karoliai) ir kiti dirbiniai. Lankinės aguoninės segės yra suskirstytos į du tipus (Vaitkunskienė L. 1978 f. P. 44–45, žem. 31; Tautavičius A. 1996. P. 210–212).

I tipas (pav. 38 – 39, lent. 6: 3). Šio tipo segės randamos VII a. antrosios pusės – IX a. kapuose, jos išnyksta X a. (Vaitkunskienė L. 1978 f. P. 45; Tautavičius A. 1996. P. 210–212). I tipo lankinės aguoninės segės yra gana

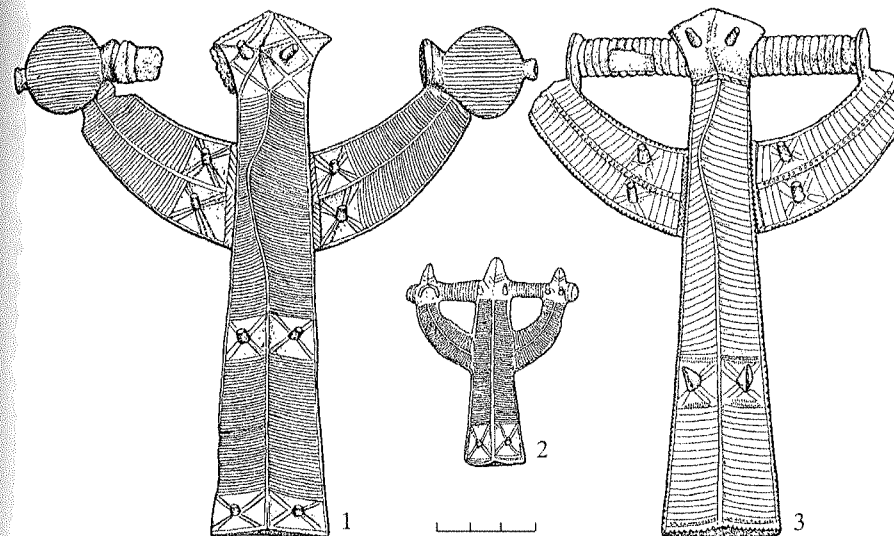

39 pav. Lankinė aguoninė segė iš Lazdininkų
(tir. 1976 m.) kapinyno, k. 17
(Antano Lukšeno fotonuotrauka)

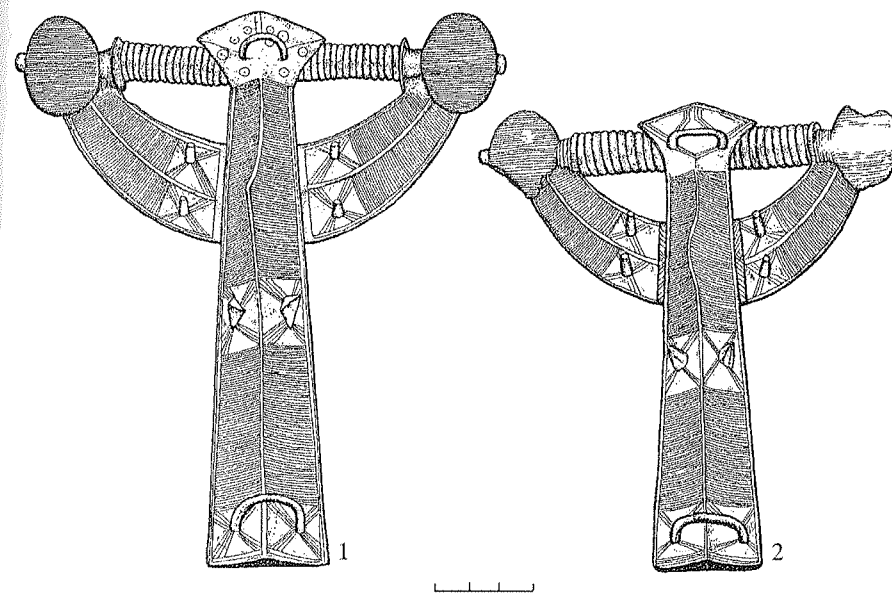
Pačios puošniausios lankinės aguoninės segės yra I a tipo, puoštos gana realistinėmis, smailianosėmis 4 roplių galvutėmis (pav. 38). Gyvūnų galvutėmis baigiasi lankelio galai ir liemenėlis ties įvija. Tokių segių buvo rasta Bandužių, MLIM inv. Nr. 216; Genčių I, k. 183, 185 (žr. iliustraciją ant viršelio); Kašucių, atsit. rad. KrM inv. Nr. 5295; Laivių (tir. 1940 m.), k. 91; Pryšmančių I, k. 2 (tir. 1958 m.), Slengių, MLIM inv. Nr. 216 kapinyuose. Šio tipo segėse pavaizduoti 4 pasaulio šalių kryptimis šliaužiantys ropliai. Trys iš jų yra gana realistinės skulptūrinės, o roplys, esantis ant kojelės, geometrizuotas, pavaizduotas abstrakčiai. II lankinių aguoninių segių tipe, norint nepažeisti pasaulėžiūros diktuojamos keturdalio pasaulio erdvės, roplių galvutes juvelyrams teko ne tik sugeometrinti, bet ir visiškai suabstraktinti. Iš realistinių gyvūnų galvučių lankelyje liko tik ataugos (pav. 40:1, 3, 41). Šis suabstraktinimas remiasi sugebėjimu dalimi išreikšti visumą. Tobulinant lankines aguonines seges, kartu ir tolstant nuo pirmąpradžių įvaizdžių pavyzdžių, kojelėse atsiranda dar 2 papildomos ataugos. Papildomos ataugos randamos ir ant kai kurių I tipo segių kojelių (Pryšmančių I (tir. 1921 m.), k. 2).

II tipas (pav. 40–41, lent. 6:4). Šiam tipui priskiriamos masyvios, didelės segės, labiausiai mėgtos kuršių, randamos X–XI a. datuojamuose kapuose (Vaitkunsienė L. 1978 f. P. 45, žem. 31: 2; Tautavičius A. 1996. P. 212–213). Jų stiliuje jaučiama tam tikra degradacija, kuri pasireiškia jų gamybos technologijoje ir ornamentikoje. II tipo lankinės aguoninės segės gana įvairaus dekoru. Šio tipo segės perkrautos ataugomis, kurios kartais net sujungiamos į kilputes, todėl sunku rasti objektyvių kriterijų, leidžiančių suskirstyti jas į tipus. Kartais segių dydis, masyvumas, suplokštėjimas nelemia tipo. Pavyzdžiui, X–XI a. skirtinos visai nedidelės (6–7 cm ilgio ir 4,5–5 cm pločio), suplokštėjusios, lietos vienoje formoje segės, nors jų

vienodo dekoru, jų kiek plėtojanti, statmena kojelė puošta 2 ataugomis. Gana realistiškai pavaizduotas roplys puošia liemenėlį (pav. 38–39). Segių paviršius yra rantytas. Bene įdomiausia, kad tik kuršių segės yra dekoruotos išraiškingais zoomorfiniais motyvais (I a tipas; pav. 38), tačiau daugumos lankelių galai dėl pakitusio lankelio, įvijos ir buoželių sujungimo (lent. 6: 2–4) zoomorfiniais motyvais – nebepuošiami (pav. 39). Išsiskiria dalis Lamatos segių, kurių kojelė, liemenėlis, aguonos pavidalo buoželės yra nerantyti, rantytas tik lankelis.

40 pav. Lankinės aguoninės segės iš Palangos kapinyno
1 – LNM AR 396: 3070; 2 – k. 107; 3 – LNM AR 396: 3071
(Audronės Ruzienės piešiniai)

41 pav. Lankinės aguoninės segės iš Palangos kapinyno
1 – k. 38; 2 – k. 115
(Audronės Ruzienės piešiniai)

liemenėlis ir lankelio galai baigiasi gana aiškiais gyvūnų galvutėmis (pav. 40: 2).

Labai retai tarp II tipo kuršiškų segių pasitaiko tokių, kurių lankelyje nėra ataugų (Genčiai I, k. 132; Palanga, k. 66, LNM AR 396: 3069). Pagrindinis akcentas II tipo segių ornamentikoje tenka roplio, esančio ant įvijos, galvai, kuri yra sustambinama ir išplatinama.

Segių gamyba ir ornamentika. Didžioji dalis lankinių aguoninių segių yra žalvarinės. Žinomos tik 8 sidabrinės segės (Vaitkunskienė L. 1981. P. 44)*. Lankinės aguoninės segės yra labai įvairaus dydžio, nuo 6,5–7 cm iki 10–16,5 cm (I tipas) ir net 20–21 cm ilgio (II tipas), nuo 4,5–5 cm iki 8–11,5 cm pločio įvija. Segių kojelės nuo 1, 5–2 cm (I tipas) iki 4 cm pločio (II tipas). Segės yra lietos dalimis (lankelis, liemenėlis-kojelė). Buoželės dažniausiai yra kaltos. Ornamentas dažniausiai yra lietas. Atskiri motyvai kalstyti spaudais ir raižyti. Lankinių aguoninių segių lankelių galus puošti gyvūnų galvutėmis tampa technologiškai neįmanoma, nes lankelis per kilpeles užkabinamas ant įvijos ašies, o buoželės apgaubia ne tik įvijos galus, bet ir lankelį (lent. 6: 4). Suabstraktintos roplių galvutės su buvusiomis ataugomis („ragiukais“, „ausytėmis“) perkeliamos į lankelio, liemenėlio ir kojelės susikirtimą (pav. 40: 1, 3; 41). Taip ant lankelio lieka tik po dvi ataugas, vaizduojančias visą gyvūną.

Lankinių aguoninių segių dekorui naudoti tik keli pirminiai geometriniai motyvai. Tai įkarta, taškas, trikampis, X. Iš šių pirminių motyvų buvo kuriami ornamentų motyvai ir ornamento kompozicijos. Reljefinės įkartos išvaizda žymiai skiriasi nuo vaizdo, kuris gaunamas šį motyvą atlikus plokštumoje. Lankinių aguoninių segių paviršius yra rantytas platesniais ar siauresniais išilginiais grioveliais (reljefinėmis įkartomis) arba dekoruotas pusapvalėmis duobelėmis (Palanga, k. 8). Kartais lankinės aguoninės segės puoštos išilgomis, reljefinėmis, zigzaginėmis linijomis (Mockaičiai, Klaipėdos r.; Nagevičius V. 1935. P. 89). Vertikalia ir horizontalia neornamentuota plokštuma segių dekore pabrėžiama simetrija ir lygiakryžmė kryžma (pav. 38–41). Segių centrą ir judėjimą (roplių šliaužimą) pabrėžia smarkiai išlenktas liemenėlis, kuris primena kuprą. Ši „kupra“ ties liemenėlio, kojelės ir lankelio sandūra būna net iki 2,8–3 cm aukščio (II tipas).

Segių įvijų galus puošia aguonų galvučių pavidalo suplotos buoželės, kurių paviršius rantytas smulkesniais nei segių pagrindinės dalys horizontaliais ranteliais. Kartais buoželių centre yra įkomponuota zigzaginė linija arba jos puoštos išilginėmis linijomis (Kašučiai, atsit. rad. KrM inv. 5295; Palanga, k. 84, LNM AR 396: 3069).

I a tipo lankinių aguoninių segių galai puošiami gana realistinėmis, smailianosėmis žalčio ar gyvatės galvutėmis (pav. 38). Kiekviena roplio galvutė yra su 2 nedidelėmis ataugėlėmis. Kuršių lankinės aguoninės segės puošiamos 4, 6, 8 (dažniausiai), 10 ataugų. Jos yra apie 3–4 mm skersmens ir iki 7 mm aukščio. Ataugos yra ritinio ar piramidės formos. Didesnės ataugos

* Segių metalas – netirtas.

visuomet būna ant kojelės. Kartais ritinio formos ataugos dekoruojamos X motyvu (Genčiai I, k. 132), kartais aplink ataugas būna išlieti įgilinti grioveliai ar apskritos iškilios plokštumos, kurios kartu su ataugomis sudaro segės roplių „akis“ (pav. 39). II tipo segėse plotai aplink ataugas ornamentuojami įrėžiant dvigubo X ar trigubo X motyvą (pav. 40–41). Kartais II tipo lankinių aguoninių segių ataugos, esančios ant kojelės ir roplio galvos, sujungiamos į kilpelę.

Be rantyto paviršiaus, šio tipo segėse dar ornamentuojama: roplio galva esanti ant įvijos, plotai aplink „ataugas“, lankelio ir liemenėlio susikirtimas, kojelės apačia, segių pakraštys (pav. 38, 41), taip pat dažnai nuo likusios segės dalies briaunele yra atskiriama roplio galva, esanti ant įvijos. Dažnai ši gyvūno galva puošiamą X motyvu, „akutėmis“. Šie motyvai dažnai grupuojami po 4 ar 8.

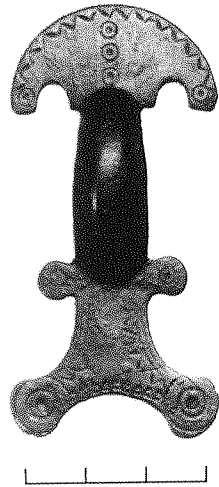
Kartais ornamentuojama ir kita segių pusė. Dažniausiai tai lankelio dalis ties kojelės ir lankelio sandūra ar užkaba (Palanga, k. 192, 351, LNM AR 396: 3069). Tai dažniausiai „sietelio“ pavidalo įraižos. Šis ornamentas įrėžtas negrabiai ir, matyt, žymi nuosavybę. Galbūt ornamentas galėjo būti išraižytas ir maginiais tikslais.

3. 4. PELĖDINĖS SEGĖS

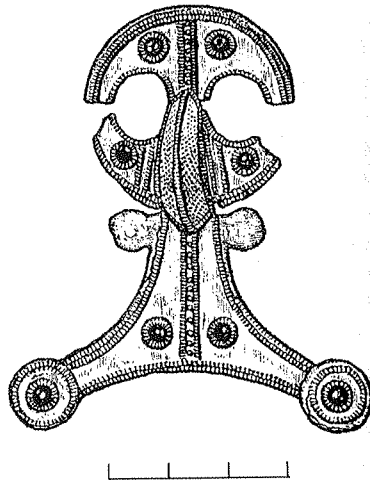
Segių kilmė, paplitimas ir chronologija. Segės, primenančios pelėdos atviromis akimis galvą, VII–IX a. randamos kuršių, lamatiečių, latgalių, žiemgalių, žemaičių kapuose. Segės randamos tik turtinguose kapuose, pagal įkapes skirtuose kariams. Dauguma pelėdinių segių rasta Latvijoje. Vladislavas Urtanas išskyrė latgaliams ir kuršiams būdingas pelėdines seges. Lietuvoje žinoma 15 segių, rastų 12 kapinynų (Tautavičius A. 1996. P. 217). Latvijoje 1961 m. buvo žinoma 19 pelėdinių segių. Pagal formą ir chronologiją jos skirstomos į du tipus (Urtāns V. 1961. P. 39–59; Tautavičius A. 1996. P. 217–219, pav. 101–103).

Pelėdinių segių prototipai, matyt, buvo V–VI a. vidurio germanų, tarp jų Gotlando, segės (Salin B. 1904. Abb. 43–45, 122, 172–174, 176; Åberg N. 1923. Abb. 54–55, 107–112; Nerman B. 1927. P. 23–26, fig. 18–19; Nagevičius V. 1935. P. 72; Urtāns V. 1961. P. 41). Be abejo, pelėdinės segės buvo gamintos ir tobulinamos, pritaikomos baltų mąstysenai jau Latvijoje ir Lietuvoje. Tai yra kuklus baltų juvelyrų bandymas jiems nebūdingais būdais tobulinti lankines seges. Reikia pažymėti, kad baltų kraštuose pelėdinės segės buvo savotiški aklakeliai, neturintys erdvės vystymuisi (pav. 42–43). Perkrautos įvairių papildomų detalių, pelėdinės segės jau IX a. pab. išnyksta.

I tipas. Šio tipo segės randamos pietinių kuršių, latgalių ir Lamatos žemėse, pavienių rasta žemaičių (Maudžiorų (Kelmės r.), k. 265; Šukonių (Pakruojo r.), k. 47) kapinynuose. I tipo segės datuojamos VII–VIII a. (Tautavičius A. 1996. P. 217). Segės yra nedidelės, 4,1–7,8 cm ilgio, žalvarinės, jų liemenėlis baigiasi pusapskritimiu su išpjovomis. Kojelė trumpa, plokščia, paplatinta, įsmaugta, kampai dažnai puošti apskritomis plokštumomis. Kartais kojelės ir liemenėlio sandūroje yra skersinis laiptelis ar apskritos plokštumos (pav. 42). Ankstyvosios segės yra be įvijos ir lankelio. Pagal užsegimą tai plokštinės segės.

42 pav. Pelėdinė segė iš Kašūčių kapinyno, KrM inv. Nr. 10154/121 (Antano Lukšėno fotonuotrauka)

43 pav. Pelėdinė segė iš Andulių kapinyno, atsitikt. rad. (pagal LAB. 1961. Pav. 240: 1)

Segės puoštos negausiai. Iš įkurtų, trikampių, taškų, apskritimų buvo sudaroma įkurtų grupės, zigzagas, „akutės“ ir kiti ornamentų motyvai (pav. 42).

II tipas. Šiam tipui priklauso VIII–IX a. segės, jų galvučių apačioje kuršių juvelyras pridėjo gana platų lankelį (pav. 43), tuo suteikdami „pelėdos galvos“ pavidalą. Tokiu būdu segės įvija buvo slepiama po „pelėdos galva“. Segių įvijos dažnai būdavo užbaigiamos žiedeliais ir kūgeliais. Norėdami atsverti pasunkėjusią „pelėdos galvą“, juvelyras turėjo dar labiau paplatinti ir išlenkti segės kojelę, joje pridėti papildomų plokštumų. Kartu segė tapo nesuprantama baltiškajam mąstymui. II tipo segės buvo pradėtos dengti balto metalo plokštelėmis, jos dekoruotos smulkiomis mėlyno stiklo akutėmis. Plokštelės buvo kalstomos rumbelio, taško ir sietelio motyvais (pav. 43).

3. 5. PLOKŠTINĖS SEGĖS

Segių kilmė, paplitimas ir chronologija. Šio tipo segės randamos VIII–XII a. kuršių, lamatiečių, skalvių kapinyuose (Vaitkunskienė L. 1978 g. P. 66–69, žem. 39: 1–8; Griciuvienė E., Tautavičius A. 1994. P. 94; Tautavičius A. 1996. P. 219). Viena kita plokštinė segė aptikta žemaičių, žiemgalių, aukštaičių kapinyuose.

Baltai viduriniajame ir vėlyvajame geležies amžiais intensyviai tobulino lankines seges. Jų yra įvairių formų. Kartu vėlyvojo geležies amžiaus lankinių segių vystymasis pradeda degraduoti: tobulinant, taip pat ir keičiant jų konstrukcines dalis, segės praranda grakščias formas, tampa masyvos, lyg išrėžtos iš vieno gabalo, kai kurios jų dalys tampa funkcionaliai nereikalingos (pav. 26: 2–4, 28). Pavyzdžiui, vėlyvosios lankinės laiptelinės, pelėdinės segės visai neprimena buvusių grakščių lankinių segių, tuo tarpu plokštines seges

kuršiai pradeda nešioti staiga. Baltų kraštuose VIII–IX a. segės neturi prototipų. III–V a. baltų plokštinių segių, taip pat smeigtukų puošyba iš principo skiriasi nuo VIII–X a. nešiotų šio tipo dirbinių. VIII–X a. kuršių segių formos daug įvairesnės. Vėlyvųjų plokštinių segių dekoras taip pat labai skirtingas (pav. 44–55). Senojo geležies amžiaus apskritos plokštinės segės ir smeigtukai puošti „tutuliu“ ir dažnai yra kiauraraščiai. Be to, šio amžiaus apskritų plokštinių segių dekore jaučiama Romos imperijos ir jos provincijų kultūros įtaka (Michelbertas M. 1986. P. 122–123). Tuo tarpu vėlyvosios plokštinės segės gamintos remiantis kitomis kultūrinėmis tradicijomis. Matyt, VIII–IX a. plokštinių segių atsiradimą ir paskatas jas gaminti baltų kraštuose reikėtų sieti su skandinaviškosios kultūros įtaka (Puzinas J. 1938. P. 127; Hoffmann J. 1941. P. 61–65; Tautavičius A. 1996. P. 221). Tačiau šiaurinės germanų gentys idėją gaminti plokštines seges pasiskolino iš kontinento germanų.

Panašias į kuršių VIII–IX a. plokštines seges anksčiau (550/ 600–700 m.) nešiojo Vakarų Europos, pietinės Skandinavijos, Elando bei Gotlando salų germanai (Nerman B. 1969. Tafel 13: 102 – 107, 107: 903 – 913; Høilund Nielsen K. 1991. P. 132–133, fig. 2 b–c, 3–a; Jørgensen L. 1994. P. 532, Abb. 124). Panašių į Gotlando salos plokštines seges rasta Suomijoje (Kivikoski E. 1973. Tafel. 43: 403–405, 44: 408–410). Panašiomis į „S“ raidę plokštinėmis segėmis VI a. mėgo puošti langobardai. Šios segės lyg ir žymi jų kelią per Europą (Salin B. 1904. P. 82–84, pav. 184–189; Åberg N. 1923. Abb. 116–125). Langobardai nešiojo ir apskritas plokštines seges (Åberg N. 1923. Abb. 126–131), kurias gamino iš bronzos, sidabro ar aukso. Dažnai bronzines ir sidabrines seges auksuodavo ir puošdavo granatais ir kitais pusbrangiais akmenimis. Langobardų segėse vaizduojamas susisukęs roplys ar ropliai, nors Bernardas Salinas manė, kad šių segių forma kilusi iš kablo (Salin B. 1904. P. 83–84, Abb. 184). VI a. antroje pusėje VII a. alamanų, bajuvarų (bavarų) moterys nešiojo apskritas seges ir kabučius – amuletus, jų puošyba yra panaši į kuršių apskritas plokštines seges (Menghin W. 1995. P. 20, Tafel. 63–64; Renner D. 1970). Frankai VI–VII a. puošėsi apskritomis plokštinėmis segėmis (Åberg. N. 1947. Abb. 27: 6; Koch R., Koch U. 1996. Abb. 205, 211, 218–220). Anglosaksai VI–VII a. nešiojo apskritas, vadinamąsias lėkštutės formos plokštines seges (Åberg N. 1926. Fig. 18–29). Vilhelmas Gaertė apskritas kuršių plokštines seges su zoomorfiniais svastikos galais kildina iš Vengrijos teritorijos (Gaerte W. 1929. P. 314). Kaip jau minėta, IV–VI a. dirbinių puošybai įvairias pynutes naudojo Egipto koptai. Gana įvairios išvaizdos pynutes papuošalų dekorui naudojo romėnai. VI–VIII a. žymią pintinių raštų dalį iš išvardytų šaltinių perėmė germanų gentys, tačiau V–VII a. germanų plokštinės segės iš principo skiriasi nuo vėlyvojo romėniškojo laikotarpio segių (Almgren O. 1897. Tafel X: 222–235). Jų vėlyvosios plokštinės segės yra sukurtos remiantis įvairesnėmis kultūrų įtakomis. VIII–IX a. plokštinių segių formas ir germanų naudotas pynutes kuršiai ir kitos baltų gentys pritaikė savo papuošalų dekorui (lent. 4: 16–20).

Perėmę plokštinių segių formas, kuršiai jų aklai nekopijavo, bet pritaikė joms savo kultūroje egzistavusį geometrinį ornamentą ir pasaulėžiūros

stereotipus. Kuršiai perėmė tik tai, kas atitiko geometrinį ornamentą, jo pagrindu tobulino plokštinių segių formas ir ornamentiką. Aplink Baltijos jūrą žmonės ir idėjos keliavo įvairiomis kryptimis. Šio teiginio iliustracija galėtų būti Gotlande, Ostergano rajone, rasta plokštinė segė, datuojama 750–800 m. (Nerman B. 1969. Tafel 271: 2172). Segės dekore jaučiama baltiškojo geometrinio ornamento įtaka. Ji puošta geometriniais motyvais: „akutėmis“, virvutės imitacija. Skandinaviško Jellinge (IX a. pab.–X a. pab.) stiliaus įtaka matoma segėje iš Genčų I kapinyno kapo 172 (pav. 48). Abi segės unikalios. Kultūriniai ryšiai tarp skandinavų ir baltų yra sudėtingesni, nei galima būtų manyti. Abipusė kultūrų įtaka neapsiriboja vien tik dirbinio pagaminimo vietos nustatymu, bet suteikia ir galimybę atkurti idėjų bei motyvų kelią erdvėje ir laike.

VIII–XII a. plokštinės segės yra lietos, visų užsegimas yra blogojoje pusėje. Užsegimo adata beveik visada geležinė. Plokštinės segės yra įvairių formų, dauguma jų yra ornamentuotos. Jas pamėgo kuršių moterys, vyrai ir vaikai. Jos randamos VIII–XII a. nedegintų ir sudegintų kuršių kapuose (Vaitkunskienė L. 1978 g. P. 66).

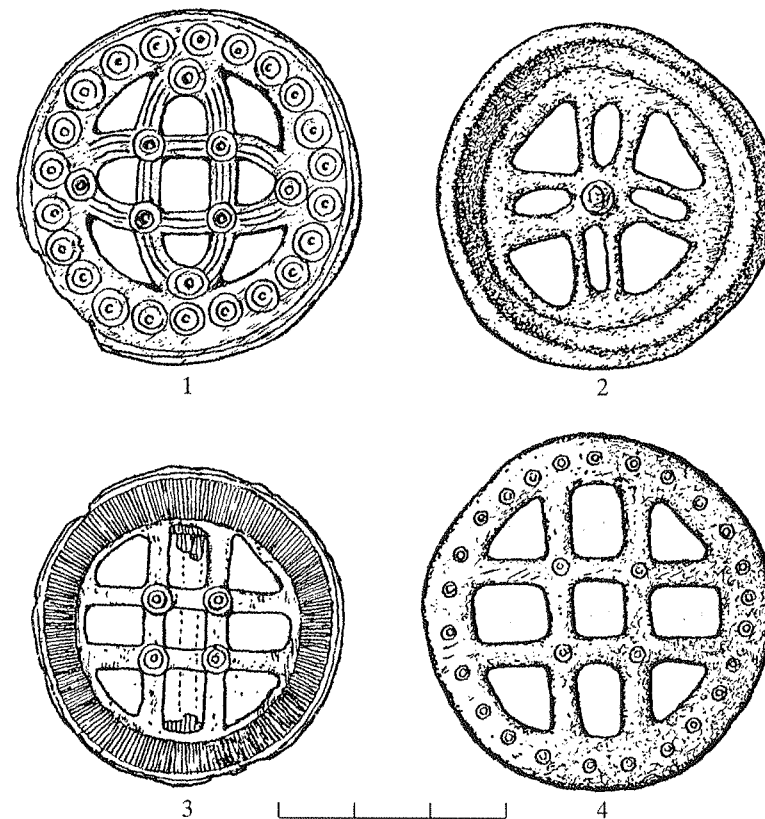
Lietuvoje randamas seges archeologai suskirstė į tipus, sudarė jų paplitimo žemėlapius (LAB. 1961. P. 483–484; Volkaitė-Kulikauskienė R. 1970. P. 16; Vaitkunskienė L. 1978 g. P. 66–69, žem. 39: 1–8; Tautavičius A. 1996. P. 219–222).

3. 6. APSKRITOS PLOKŠTINĖS SEGĖS

a) *Apskritos segės su dviem susipinančiomis elipsėmis centre* yra gana didelės – nuo 4, 6 iki 5, 5 cm skersmens (pav. 44: 1), puoštos dviem susipinančiomis elipsėmis. Jų susikirtimo vietos dažnai dekoruotos ataugomis. Toks šio tipo segių puošybos bruožas labiau būdingas skalviams ir lamatiečiams. Kuršiai elipsių susikirtimo taškus labiau mėgo puošti „akutėmis“, o elipses – tiesiomis įgilintomis linijomis. Segių pakraščiai puošiami zigzaginėmis smulkių taškelių linijomis (Genčiai I, k. 174, LNM AR 694: 1657; Girkaliai, LNM AR 492: 133), „akutėmis“, įkartomis (pav. 44: 1). Nemažai segių su dviem susipinančiomis elipsėmis rasta Lamatoje (Dvyliai, Klaipėdos r., LDM Ap 22774). Įdomi segė rasta Stragnų (Klaipėdos r.) kapinyne. Šios segės nejuosia lankelis, ji puošta tik dviem sukryžiuotomis elipsėmis (LNM AR 38: 2719).

Nežymiai modifikavus elipsių motyvą, jis pradeda priminti „gėlytę“ (Anduliai; Laistai; Laukžemiai; LM. 1958. Pav. 409; pav. 44: 2). Tokios „gėlytės“ centre dažnai yra atauga (Stragnai, Klaipėdos r. LNM AR 38: 1297). Panaši segė žinoma iš žiemgalių gyventos teritorijos Latvijoje (Mežotnes piliakalnis; LPA. 1974. Tab. 58: 2).

Ištiesinus elipsių galus, motyvas tampa panašus į kvadratą su pratęstomis kraštinėmis arba į dvi lygiagrečiai susikertančias juosteles (pav. 44: 3–4). Be to, priklausomai nuo to, kaip segė įsegama į drabužį, motyvas gali būti kvadratas su pratęstomis kraštinėmis arba rombas su ataugėlėmis. Šių juostelių susikirtimo taškai puošiami kugeliais (Laistai, LNM AR 646: 34), taškais, „akutėmis“. Segių lankelis neornamentuotas arba puoštas stačiomis

44 pav. Apskritos plokštinės segės

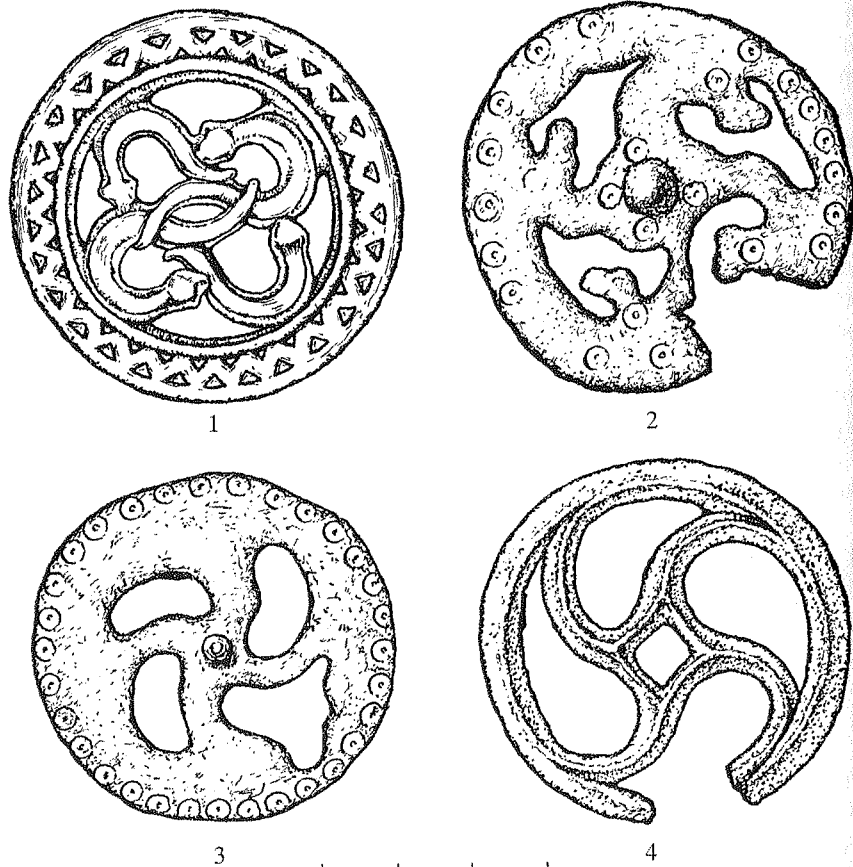
1 – Palanga, k. 87; 2 – Laistai (tir. 1984 m.), LNM AR 646: 39; 3 – Anduliai, atsit. rad.; 4 – Prysmančiai I (tir. 1985 m.), k. 39

(1 – Audronės Ruzienės piešinys; 2 – pagal Varną 1984 š. LII. F. 1. Nr. 1136; 3 – pagal Gaerte W. 1929. Abb. 254: g; 4 – pagal Šimėną V. 1985 š. LII. F. 1. Nr. 1233)

ir gulsčiomis įkartomis. Šios segės dar kartą patvirtina kuršių juvelyrkos ir pasaulėžiūros ryšį. Segių dekore pabrėžiami skaičiai 4 ir 8.

b) *Apskritos segės su svastika centre skirstomos į 2 potipius: segės su svastikomis zoomorfiniais galais ir su neornamentuotais svastikos galais*. Segės yra 3, 6–5, 6 cm skersmens.

Plokštinių segių su *svastikomis zoomorfiniais galais* (pav. 45: 1–3), greičiausiai roplių galvutėmis, yra rasta Andulių, Genčų I (k. 138, 179, 213), Laivių (k. 7, 10, 53, LNM AR 2: 64), Palangos (k. 51, LNM AR 396: 2729), Prysmančių I (tir. 1921, k. 11) kapinyuose. Beveik visų jų centre yra po nedidelę ataugėlę, kai kurios neturi lankelių (Laiviai; Genčiai I, k. 179). Segės puoštos „akučių“, trikampių motyvu. Palangos kapinyno segės (LNM AR 396: 2729) paviršius puoštas mažomis skylutėmis. Roplių galvos dažnai yra skulptūriškos, gana realistiškos (pav. 45: 1; Genčiai I, k. 179), o kartais labai schematizuotos (pav. 45: 2–3; Genčiai I, k. 138). Roplių galvų akys kartais pažymėtos „akutėmis“.

45 pav. Apskritos plokštinės segės

1 – Anduliai, *atsit. rad.*; 2 – Laiviai, k. 10; 3 – Palanga, k. 333; 4 – Vilkėno kaimas, Šilutės r. KrM inv. Nr. 111
(1 – pagal Gaerte W. 1929. Abb. 254: c; 2 – 3 – Audronės Ruzienės ir 4 – Virgilijaus Truklicko piešiniai)

Svastika į kuršių juvelyrką atėjo VIII/IX–X a. su apskritomis plokštelinėmis bei pasaginėmis segėmis. Šį motyvą kuršiai nelabai mėgo, tačiau svastika prigijo dėl savo keturdalio pavidalo. Juvelyrų, į svastiką įkomponuodami keturis roplius, suteikė seges nešiojusiems žmonėms keturdalio Gyvybės Medžio teikiamą apsaugą.

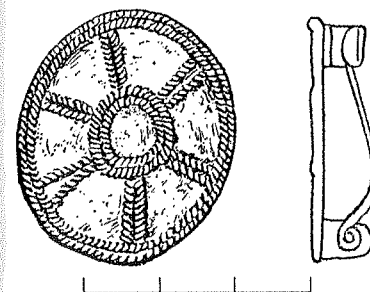
Apskritos segės su neornamentuotais svastikos galais (pav. 45: 4). Jų rasta Laivių (k. 10), Lazdininkų (KrM inv. Nr. 705), Palangos (k. 333, LNM AR 396: 2729), Prysmančių I (tir. 1921 m., k. 7 (tir. 1984 m.), k. 2, LNM L. Nr. 231, 232) kapinyuose. Šios segės kartais būdavo puošiamos duobelėmis „akučių“ motyvu.

Įdomi segė atsitiktinai rasta Vilkėno kaime (Šilutės r. KrM inv. Nr. 111). Svastikos centre yra rombo pavidalo kiaurymė (pav. 45: 4).

c) *Apskritos kiauraraštės segės su stipinėliais* yra retos. Jų stipinėliai yra profiliuoti arba tiesūs. Segės 3,4 – 5,5 cm skersmens, įdomu tai, kad turi 4 ar 8 stipinėlius. Segė su šešiais tiesiais stipinėliais žinoma iš žiemgalių gyvento regiono (LPA. 1974. Tab. 58: 1). Segių centre yra stambus kūgelis, kuris kartais būna profiliuotas. Segė iš Lazdininkų (LDM Ap 20889) dengia alavo sluoksnis (Bliujienė A., Petrauskienė J. 1989. P. 35, pav. 9).

Unikali segė rasta Lazdininkų kapinyne. Jos centre yra kūgio pavidalo atauga, o 5 tiesūs stipinėliai išdėstyti taip, kad primena schematizuotą žmogaus figūrėlę (pav. 46).

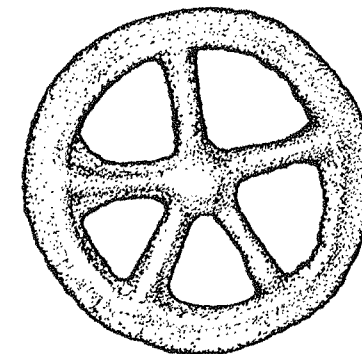
d) *Nekiauraraštės apskritos segės* yra retos, 3–6 cm skersmens, plokščios ar nežymiai išgaubtos, dažniausiai ornamentuotos „akutėmis“ (Genčiai I, k. 77; Palanga, k. 189). Segė iš Palangos puošta nedidele cilindro formos ataugėle, kuri yra ne papuošalo centre.

47 pav. Apskrita segė iš Griežės kapinyno, LNM AR 185: 1413 (Audronės Ruzienės piešinys)

48 pav. Apskrita segė iš Genčių I kapinyno, k. 172 (Modesto Ežersko fotonuotrauka)

46 pav. Apskrita segė iš Lazdininkų kapinyno, KrM inv. Nr. 2

(Virgilijaus Truklicko piešinys)

Segės iš Griežės (pav. 47), Laivių (k. 16), Palangos (k. 16) kapinyno buvo dengtos balto metalo plokštelėmis, kurios dekoruotos iškilųjų rumbelių ir taškų motyvais. Kartais, vos pakeitus rumbelio kryptį, jis tampa panašus į virvelę (pav. 47). Kai kurios šio tipo segės puoštos mėlyno stiklo akute.

e) *Kitos apskritos segės*. Gintarų kapinyne rasta segė, kurios centre yra lygiakryžmis kryžius, puoštas įgilintų vertikalių ir horizontalių įkurtų grupėmis (LDM Ap 22749). Lygiakryžmio kryžiaus centrą puošia nedidelė ataugėlė. Segė yra 4,2 cm skersmens.

Genčių I kapinyne buvo rasta kiauraraštė segė su penkiakampės žvaigždės motyvu ir nedidele atauga centre. Segė yra 5,3 cm skersmens (LNM AR 694: 1869).

Jau minėta, kad Genčių I kapinyne vaiko kape 172 rasta segė, puošta Jellinge stiliumi, tačiau akiai jo nekopijavo. Segė yra 6,8 cm skersmens (pav. 48).

3. 7. OVALIOS PLOKŠTINĖS SEGĖS

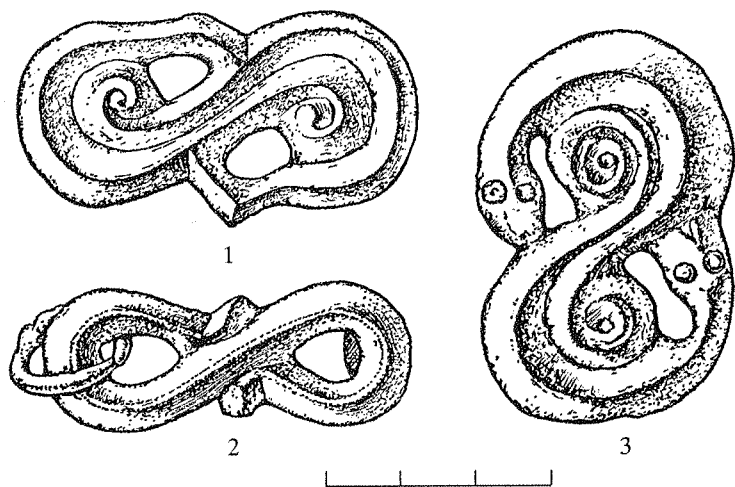
Segės skirstomos į du tipus: aštuoniukės ir „S“ pavidalo (Vaitkunskienė L. 1978 g. P. 67–68, žem. 39: 6).

a) *Aštuoniukės formos plokštinės segės* (pav. 49: 2). Tokių segių rasta nedaug: Aukštikiemių (Gaerte W. 1929. P. 314, Abb. 254: a), Laivių (LNM AR 2: 2150 – 51), Palangos (k. 42, 186) kapinyuose. Segės 5–5,7 cm ilgio ir 2–2,5 cm pločio. Ties aštuoniukės susipynimu dekoruotos trikampėmis ataugomis, kurios, matyt, yra visiškai suabstraktintų roplių galvutės (pav. 49: 2). Segės dekoruotos kukliai: smulkių taškelių eile (Anduliai), „akučių“ motyvu (Laiviai, LNM AR 2: 2150).

b) *„S“ raidės formos plokštinės segės* (pav. 49: 1, 3) yra retos, jas nešioti galbūt labiau mėgo vyrai (Palanga, k. 150, 152, 160). Segės randamos IX–X a. kuršių, lamatiečių kapinyuose (Genčiai I; Laistai; Kiauleikiai; Prysmančiai I; Palanga, Švėksna). Segės yra 5, 2–7 cm ilgio ir 2, 5–4,2 cm pločio. Segėse pavaizduoti du susisukę ropliai. Roplių galvutės – lyg mažos realistinės skulptūrėlės. Roplių galvučių kakta ir akys ryškiai išskiriamos ornamentu ir skulptūriškai (pav. 49: 3). Kai kurių roplių galvutės yra su dviem ataugomis, ornamentu pabrėžiamos gyvūnų akys. Roplių šliaužimą puikiai perteikia spiralė ir ornamentas – įgilinta linija, einanti per visą spiralę (pav. 49: 1, 3).

Segės būdavo puošiamos trikampių, trikampių su 3 taškais, taškelių, įgilintų linijų, įkartų motyvais. Yra ir visai nedekoruotų šio tipo segių (Genčiai I, k. 160; Palanga, k. 152).

Palangos (k. 150) ir Laivių (LNM AR 2: 2152) kapinyuose rastos segės, matyt, yra tarpinis variantas tarp „S“ ir aštuoniukės formų segių. Jos skiriasi tik daugiau ar mažiau realistiniu roplių vaizdavimo būdu. Tokių segių rasta

49 pav. „S“ ir aštuoniukės formų plokštinės segės

1 – Palanga, k. 150; 2 – Aukštikiemiai, atsitikt. rad.; 3 – Palanga, k. 152.
(1, 3 – Audronės Ruzienės piešiniai; 2 – pagal Gaerte W. 1929. Abb. 254: a)

mažai, todėl chronologinį skirtumą sunku apčiuopti (Genčai I, k. 160; plokštinė „S“ formos ir lankinė aguoninė I tipo segė rastos kartu).

Panašios formos ir dekoro segės nešiotos Gotlando (Nerman B. 1969. Tafel 13: 106–107; SHM Valstena 14669, Gathem 4696), Elando ir Bornholmo salose tarp 550 ir 650 m. (Høilund Nielsen K. 1991. P. 132, fig. 2: b–c). Suomijoje panašios segės randamos su VIII a. medžiaga (Kivikoski E. 1973. P. 62, Tafel 43: 403–405).

3. 8. ŽIEDINĖS SEGĖS

Segės rastos Kiauleikių, Palangos, Prysmančių I kapinyuose. Šio tipo segių rasta IX–XIII a. Mėguvos ir Pilsoto žemių kapuose (Vaitkunskienė L. 1978 g. P. 66, žem. 39: 1), kelios rastos Vidurio Lietuvos kapinyuose.

Manoma, kad žiedinės segės yra pasaginių žvaigždiniais galais segių tolesnės raidos rezultatas. Jos 3, 5–4, 8 cm skersmens, o jų pusapvaliai lankeliai 0, 5–0, 9 cm pločio. Kuršiškų žiedinių segių lankeliai yra su 8 arba 12 iškilų rantelių, kurie lankelius dalija į laukelius. Segės buvo dengiamos balto metalo plokštelėmis arba balto metalo danga. Dažniausiai segių plokštelės nutrupėjusios, jų ornamentai – neaiškūs.

Žiedinių segių užsegimas yra vidinėje pusėje, tačiau nuo kitų šių segių tipų skiriasi jo tvirtinimas. Užsegimo forma primena neįžymiai išlenktą adatą, kuri įverinama į žalvarinį strypelį, esantį tarp tvirtinimo plokštelių. Kitų tipų plokštinių segių užsegimo adatos tik užkabinamos ant strypelio, esančio tarp tvirtinimo plokštelių. Žiedinių segių užsegimo tvirtinimas panašus į Gotlando dėželių ir zoomorfinių segių tvirtinimą (Thunmark–Nylén L. 1983, fig. 1: e; Carlsson A. 1988. P. 42 : III). Kuršiškų žiedinių segių užsegimo adatos dažniausiai yra žalvarinės, kitų tipų – geležinės.

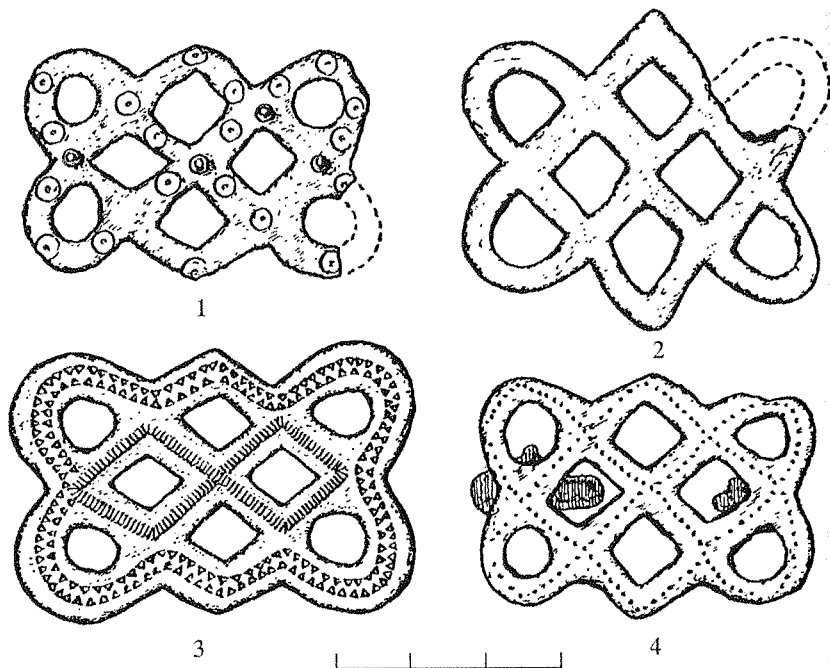
Žiedinių segių rasta Gotlande (SHM atsit. rad. 8064: 197, atsit. rad. 25177: 31, Alva 15295, Butle 104070; Carlsson A. 1988. P. 19, 25–26, 31–32, 34). Panašių žiedines seges žalvarinių dirbinių rasta Elando saloje (SHM 6051: 3, 14661, 16470: 93–94). Šie dirbiniai puošti 11–12 iškilų rantelių, segės dengtos balto metalo plokštelėmis (Thunmark–Nylén L. 1995. Abb. 113: 2).

3. 9. KETURKAMPĖS KIAURARAŠTĖS SEGĖS

Segės pagal formą ir ornamentiką skirstomos į 3 potipius.

a) *Kryžminio pynimo raštu ornamentuotos segės* (pav. 50; lent. 4:18). Tokių segių rasta žymiausiuose kuršių kapinyuose (Anduliai, Genčiai I, Palanga, Prysmančiai I).

Kuršių juvelyrų kryžminio pynimo rašto motyvą perkėlė į segės formą, sukurdami IV baltiškojo pintinio rašto tipą (lent. 4: 18–19), forma tiksliai atkartoja minėtą motyvą. Erdvę raštų susikirtimuose juvelyrų paliko kiaurarašte. Kai kurios šio potipio segės yra labai grakščios (pav. 50: 2), kitos kiek suspaustos, praradusios grakščias proporcijas (Genčiai I, k. 97, 177; Kiauleikiai, LNM AR 4: 170; Laiviai, LNM AR 2: 2153; Palanga, k. 57, 111; pav. 50: 1, 3–4).

50 pav. Keturkampės kiauraraštės segės

1 – Palanga, k. 352; 2 – Palanga k. 111; 3 – Anduliai (tir. 1972 m.), k. 1; 4 – Palanga, k. 57
(1–2, 4 – Audronės Ruzienės ir 3 – Igno Jablonskio piešiniai)

Segės yra 4,8–5,5 cm ilgio ir 3,2–4 cm pločio. Kai kurios jų – neornamentuotos, kitos puoštos smulkiais taškeliais, trikampiškiais, apskritimais, „akutėmis“, įgilintomis linijomis, pabrėžiančiomis kryžminį pynimą, kartais dekoruotos 3 mažomis ataugomis (pav. 50: 1).

Tokių segių žinoma iš žiemgalių gyventos teritorijos Latvijoje (Mežotnes piliakalnis, LPA. 1974. Tab. 58: 4). X–XII a. kuršiai kryžminio pynimo raštu puošė diržų skirstiklius (Griežė, LNM AR 185: 1089; Talsų Vilikumuižos ežeras, LPA. 1974. Tab. 49: 17). Latvijos lyviai tokia pynute dekoravo peilių makštų apkalus (LPA. 1974. Att. 123: 9), t.y. motyvas buvo perkeltas į plokštumą.

Matyt, kuršiai šią pradžios ir pabaigos neturinčią pynutę perėmė todėl, kad ji atitiko ar galėjo būti pritaikyta jų pasaulėžiūrai. Jie iš šios pynutės be pabaigos „atsikirpo“ priimtinausią dalį. Visos keturkampės plokštinės segės fiksuoja skaičių 8, būtent tiek kiaurymių yra pasirinktoje pynutės atkarpoje. Tai atitiko kuršių įsivaizduojamą keturdalio pasaulio erdvės sampratą.

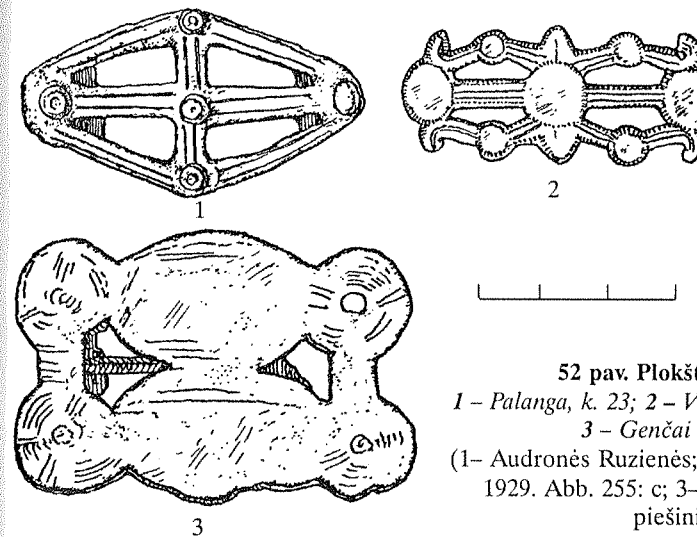
b) *Keturkampės segės su skirtingos formos kiaurymėmis* sudarytos iš dviejų skirtinga kryptimi einančių elipsių, sujungtų rombo formos juosta (lent. 4: 20, pav. 51). Segių forma atitinka IV a tipo baltų pintinį-raštą. Segių forma atkartoja pagrindinius pynutės elementus (lent. 4:20), nors dauguma jų atrodo

lyg būtų iškirstos iš vieno gabalo. Jos turi šešias (3 + 3) apskritas skylutes, po tris viršutiniame ir apatiniame pakraštyje ir keturias stačiakampes skylutes segės viduryje. Segės kiauraraštis atkartoja pynimą, vidurinę dalį puošia 3–2 nedidelės ataugos.

Šių segių rasta nedaug. Jos žinomos iš Bandužių (k. 50), Laivių (LNM AR 2: 410, 2224), Pryšmančių I (Nagevičius V. 1935. P. 65; LNM L. Nr. 233) kapinynų. Segių ornamentą sudaro trys labai geometrizuoti ropliai. Jie gerai matomi Bandužių kapinyno (k. 50) segėje (MLIM inv. Nr. 40824). Kitoje šios segės pusėje įrežtas X motyvas, matyt, žymi nuosavybę ar yra apsauginis ženklas.

Segės yra 5,2–6 cm ilgio ir 4,2–4,8 cm pločio. Jos dekoruotos juostomis iš labai smulkių įkartelių (Laiviai, LNM AR 2: 2224), apskritimais (Pryšmančiai I (tir. 1985 m.), LNM L. Nr. 233). Daugelis šio potipio segių yra neornamentuotos (Laiviai, k. 97).

c) *Pailgos kiauraraštės segės* (pav. 52: 2) rastos Apuolėje, Aukštkiemiuose, Genčiuose I (k. 177), Gruobinioje (k. 36; Nerman B. 1958. Tafel. 26: 146), Palangoje (k. 71). Kelios šio potipio segės žinomos iš Lamatos (Stragnai, Klaipėdos r., Švėkšna, Jurgaičiai, Vėžaičiai, visi Šilutės r.), taip pat Birkos gyvenvietės Švedijoje (SHM 5208: 2545).

52 pav. Plokštinės segės

1 – Palanga, k. 23; 2 – Vėžaičiai, atsitikt. rad.;
3 – Genčiai I, k. 172
(1– Audronės Ruzienės; 2 – pagal Gaerte W. 1929. Abb. 255: c; 3– Erikos Girčienės piešiniai)

Pailgos kiauraraštės segės yra panašios į aštuoniukės formos plokštines seges. Nuo jų jos skiriasi tuo, kad yra labiau keturkampiškos, kiek didesnės. Be to, segė į dvi dalis dalija horizontali juosta. Segės 4,5–5,5 cm ilgio ir 2,2–2,5 cm pločio. Jų pakraščiai puošti smulkių įkartelių eilėmis, „akutėmis“ (Genčiai I, k. 177), smulkių įkartelių ir trikampių eilėmis (Palanga, k. 71). Be ornamento, seges puošia ataugos, duobelės.

3. 10. KRYŽINĖS PLOKŠTINĖS SEGĖS

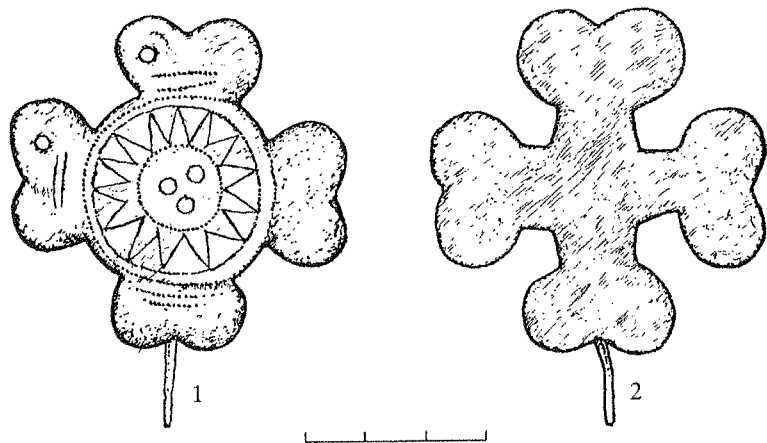
Segės skirstomos į du potipius: kryžines ir su keturlapį dobilą primenančiomis ataugomis. Segės nešiotos IX/X–XII a. (Vaitkuskienė L. 1978 g. P. 68–69; žem. 39: 8).

a) *Kryžinės segės* panašios į kryžinių, dažniausiai IV tipo (pagal O. Kunčienę) smeigtukų galvutę, randamos kuršių, lamatiečių, skalvių kapinynuose. Jos yra 4,5 x 4,5 cm, 7,5 x 7,5 cm ar panašaus dydžio.

Segės dengtos kalstytomis balto metalo plokštelėmis, jos puoštos tais pačiais motyvais kaip ir kryžiniai smeigtukai. Pagrindinis motyvas – iškilus rumbelis. Kartais segės puoštos mėlyno stiklo akutėmis ir kūgeliais, dažnai jas dengė tik baltas metalas. Tuomet jų iškilus, matyt, rumbelių eiles imituojantis ornamentas buvo išliejamas gaminant segę.

Viena kryžinė segė, tradiciškai priskiriama senojo geležies amžiaus pabaigai, yra rasta Bornholmo (Danija) saloje (Almgren O. 1987. Tafel X: 226).

b) *Segės su keturlapį dobilą primenančiomis ataugomis* turi 8 ataugas (pav. 53), randamos kuršių, lamatiečių, žiemgalių IX / X–XII a. kapinynuose. Jos yra 4 x 4 cm ir 5 x 5 cm dydžio. Jos buvo dengiamos kalstytomis balto metalo plokštelėmis. Jų dekorui naudoti iškilus rumbelio, apskritimo motyvai. Šio potipio segės yra vėlyviausios plokštinių segės, galbūt todėl jų plokštelių

53 pav. Kryžinės segės iš Griežės kapinyno, kapų duobės II
1 – LNM AR 185: 526; 2 – LNM AR 185: 214
(Irenos Dumšaitės piešiniai)

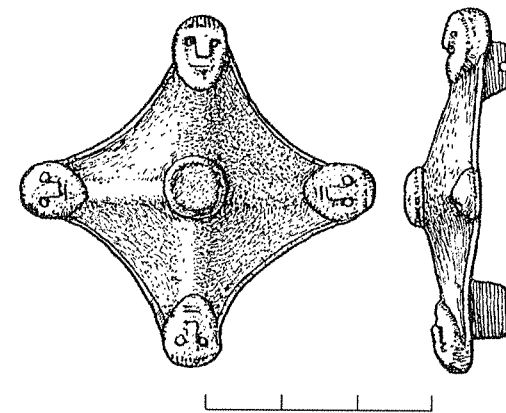
puošybai naudoti pirminiai motyvai, kuriuos juvelyras naudojo žalvarinių papuošalų ornamentavimui. Kartais jos puoštos trikampio motyvu (pav. 53: 1; Vilkumuižos Talsų ežeras, LVM A 10994: 505). Trikampio motyvu siekta išgauti zigzago pavidalo plokštumą, o iškilus rumbelis buvo perkomponuotas į „virvutę“. Mežotnės piliakalnyje (žiemgaliai) rasta tokia segė puošta persipinančių elipsių motyvu (LPA. 1974. Tab. 58: 9, 12). Matyt, dalis šio tipo segių buvo dengtos tik balto metalo danga (pav. 53: 2).

3. 11. KITOS PLOKŠTINĖS SEGĖS

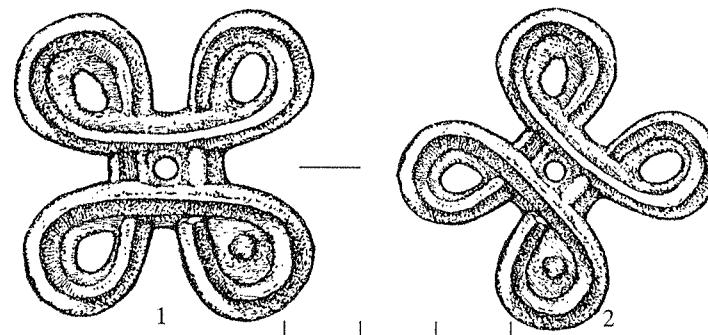
Tai segės, kurių rasta tik po vieną. Palangos kapinyno kape 23 rasta rombo formos kiauraraštė segė su kryžma centre. Kryžmos galai ir centras puošti apskritomis ataugomis. Pati kryžma ir segės pakraščiai puošti įgilintomis linijomis (pav. 52: 1.).

Genčių I kapinyno kapuose 11, 172 rastos segės, pagamintos iš profiliuotų kabučių, kurie buvo jungiami prie kryžinių smeigtukų (pav. 52: 3). Matyt, dėl kokių nors priežasčių kabučiai buvo perdirbti į seges, kurios buvo dengtos kalstytomis balto metalo plokštelėmis, ornamentuotomis iškilus rumbelio motyvu. Be to, segės turėjo būti puoštos labai smulkiomis mėlyno stiklo akutėmis.

Aukštkiemio kapinyne buvo rasta keturkampė įsmaugtais šonais formos segė. Jos kampus puošia keturių vyrų veidai (Gaerte W. 1929. P. 315, Abb. 255: a, šiuo metu segė saugoma MLIM inv. Nr.50748). Segėje pavaizduoti vyrų veidai – skirtingi. Segė yra išgaubta, su masyvia cilindro formos atauga centre (pav. 54).

54 pav. Plokštinė segė iš Aukštkiemio kapinyno
(pagal Gaerte W. 1929. Abb. 255: a)

55 pav. Plokštinė segė iš Aukštkiemio kapinyno, atsitikt. rad.
(pagal Gaerte W. 1929. Abb. 255: b)

Iš Aukštkiemio kapinyno žinoma segė, priklausomai nuo krypties atkartojanti Borre stiliaus pynutę ar kilpinį kryžių (pav. 55). Ji neturi lankelio, tai nebūdinga kuršiškoms plokštinėms segėms. Abi Aukštkiemio kapinyno segės yra skandinaviškos kilmės.

Pryšmančių I kapinyne k. 19 buvo rasta apskrita kiauraraštė segė (Nagevičius V. 1935. P. 34, lent. I: 8), jos ornamentika yra būdinga X a. antrosios pusės – XII a. ugrofinų gentims (Kivikoski E. 1973. P. 90–91, Taf. 73: 657).

3. 12. PASAGINĖS SEGĖS

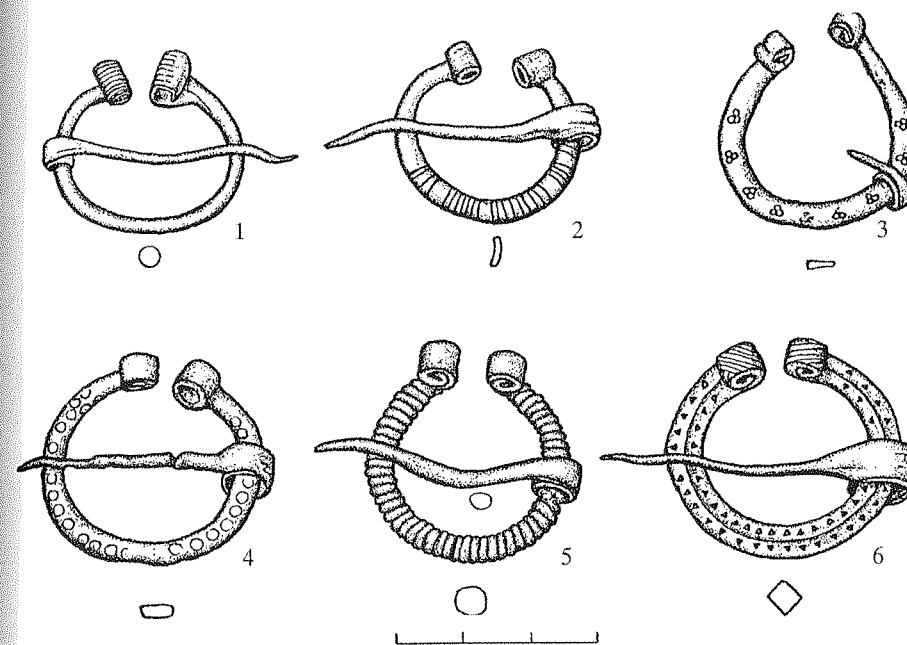
Trečia segių pagal užsegimo tipą (lankinės, plokštinės) grupė yra pasaginės (pav. 56–67). Jos buvo vienos mėgstamiausių baltų papuošalų, pradėtų nešioti VII a. (LAB. 1961. P. 476) ar VIII a. pab. – IX a. (Volkaitė-Kulikauskienė R. 1970. P. 161; Vaitkunskienė L. 1978 h. P. 47, žem. 33–38). Įvairių tipų pasaginės segės ypač buvo mėgstamos X–XIII a. IX–X a. pasaginės seges nešioti labiau mėgo kuršių vyrai nei moterys (Žulkus V., Klimka L. 1989. P. 28). Jos randamos net XIV–XVII a. kapuose. Šis segių tipas yra paplitęs visame Rytų Pabaltijyje (Moora H. 1932. P. 67), Suomijoje (Salmo H. 1956), Gotlando saloje (Thunmark–Nylén L., 1995), žemyninėje Skandinavijoje (Arbman H. 1940; Rygh O. 1885 T. 2. Abb. 677), Vokietijoje (Šlėzvingo-Holšteino regionas), Danijoje, taip pat Bornholmo saloje (Žulkus V. 1997. P. 165–189), Lenkijoje ir Vidurio Rusijoje (Volkaitė-Kulikauskienė R. 1970. P. 160). Taigi normanai, ugrofinai, slavai, baltai, per ornamentiką suteikdami šiam papuošalui etninių bruožų, gausiai gamino ir nešiojo pasagines seges. Iš visų minėtų genčių baltų gyventojų teritorijoje rasta ne tik daugiausia, bet ir įvairiausių šio tipo segių.

Pasaginę segę sudaro pasagos formos lankelis, kurio galai užbaigiami gana įvairiai. Pagal tai jos suskirstytos į tipus. Visų jų užsegimas (liežuvėlis) apglėbia lankelį, liežuvėliai yra trijų tipų. Vieni ties lankeliu nežymiai paplatinti ir išlenkti. Jie primena susirangiusį roplį. Kiti turi platoką stačiakampio ar trapecijos formos paplatinimą. Keliolika, dažniausiai aguoninių ar keturkampiais galais, segių liežuvėlių turi vertikalias ataugas, kurios primena skiauteres. „Skiauterės“ būna kiauraraštės ar puoštų geometrinių motyvais. Nemažai „skiauterėtų“ segių rasta Švėkšnos kapinyne (LNM AR 6: 30, 48, 410). Dauguma IX–XII a. segių yra žalvarinės. Rasta keletas geležinių ar žalvarinių su geležiniais liežuvėliais pasaginių segių. IX–XII a. sidabrinių pasaginių segių nedaug. Visų tipų segės yra labai įvairaus dydžio, nuo 2–2,5 cm (miniatiūrinės) iki 10–11 cm. Vyrauja vidutinio dydžio (5–6 cm) pasaginės segės.

Pasagines seges plačiausiai aptarė Laima Vaitkunskienė (Vaitkunskienė L. 1978 h P. 47, žem. 33–38). Klasifikacijos pagrindas yra segių galų užbaigimas ir lankelio pjūvis.

3. 12 A. PASAGINĖS SEGĖS CILINDRINIAIS GALAIS

Ankstyviausios yra pasaginės segės cilindriniais galais (pav. 56–57). Žinoma 10 pasaginių segių cilindriniais galais potipių (Vaitkunskienė L. 1978 h.

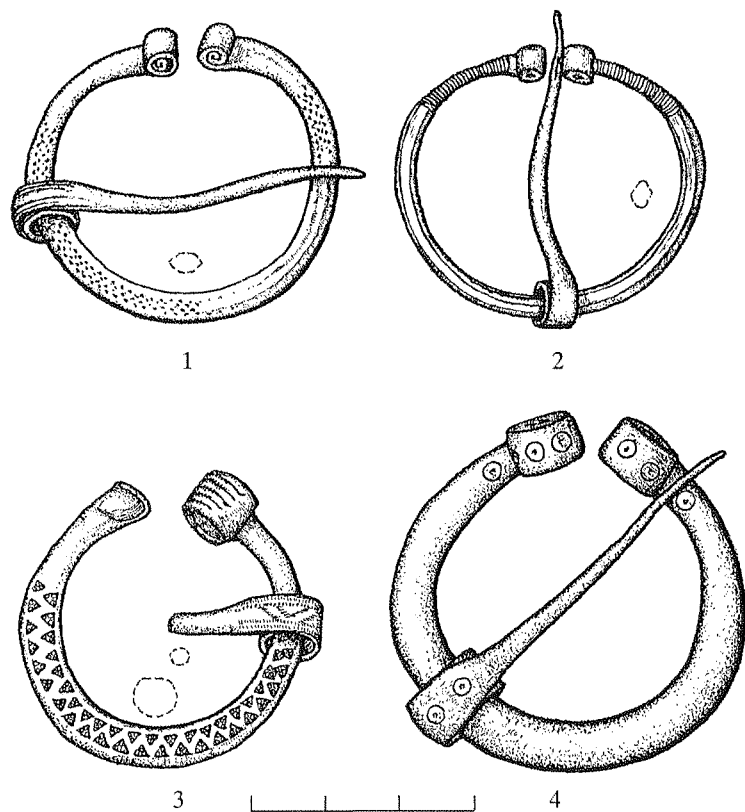
56 pav. Pasaginės segės cilindriniais galais

1 – Griežė, k. 19; 2 – Griežė, k. 9; 3 – Palanga, LNM AR 396: 2672;
4 – Palanga, LNM AR 396: 2787; 5 – Griežė, k. 44; 6 – Griežė, LNM AR 185: 544
(Audronės Ruzienės piešiniai)

P. 47–52, žem. 33). Pasaginės segės cilindriniais galais pasirodė VIII a. pab. – IX a. (Vaitkunskienė L. 1978 h. P. 47) ir sudaro 30–45 procentus visų pasaginių segių (Griciuvienė E., Tautavičius A. 1994. P. 95). Populiariausios šio tipo segės yra apskritu lankeliu. Nemaža dalis pasaginių segių cilindriniais galais yra neornamentuotos, ypač daug tokių segių yra apskrito pjūvio lankeliu.

Segės nedidelės, 3,5–5 cm skersmens. Yra ir didesnių – 5,8–6 cm skersmens. Kartais randama visai mažų, tik 1,8–2,2 cm skersmens. Segių lankeliai į galus plonėja, yra 0,5–0,8 cm pločio. Pasaginės segės cilindriniais galais yra lietos, galai kalti ir susukti į cilindrelį, o liežuvėlis apvyniotas aplink lankelį. Ši liežuvėlio dalis platesnė. Segių liežuvėliai ties viduriu yra išlenkti. Plačioji jų dalis dažniausiai ornamentuota tiesiomis įrežtomis linijomis, trikampėliais, rečiau „akutėmis“.

Dažniausiai segių lankelis ornamentuojamas trijose vietose: galuose ir centre. Gana dažnai ornamentuojami tik segių galai (pav. 57: 2) arba tik centrinė lankelio dalis (pav. 56: 2; 57: 1, 3). Kartais lankelis buvo ornamentuojamas išties (pav. 56: 3–4, 6). Beveik visada tarp ornamentų motyvų buvo paliekami tušti, neornamentuoti tarpai. Segių lankeliai dengiami juostomis. Ornamento kompozicijos dažnai baigiasi įvairiais trikampio pavidalo ornamentų motyvais (lent. 2: 2–c). Vėlyvųjų segių lankeliai dažniausiai yra stačiakampio pjūvio, visas papuošalo paviršius dekoruotas, tačiau puošyba – atsaini (pav. 56: 3–4). Labai retai ornamentuota tik viena

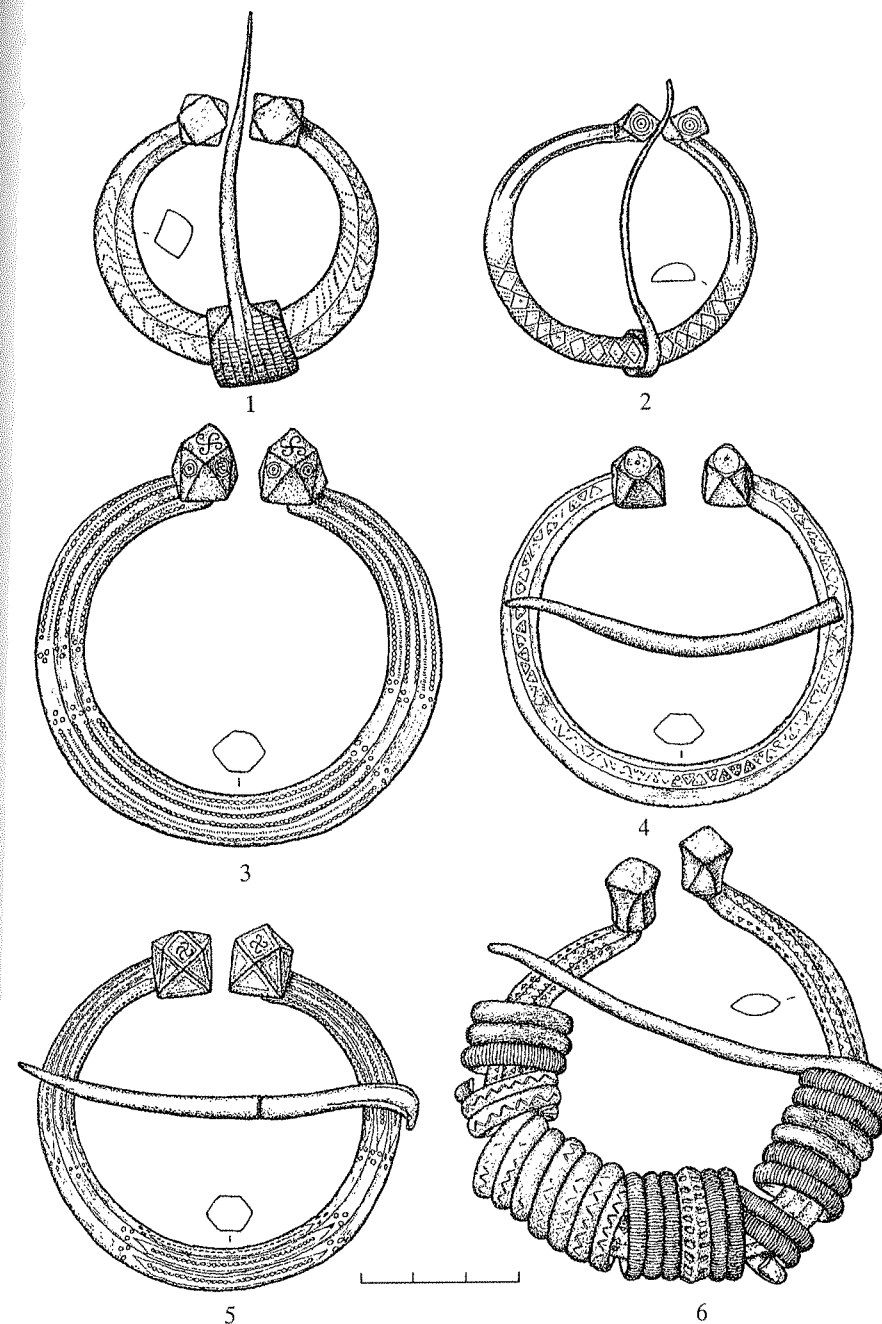

57 pav. Pasaginės segės cilindriniais galais

1 – Palanga, k. 118; 2 – Laiviai, k. 174; 3 – Griežė, LNM AR 185: 1241; 4 – Kretinga I, k. 48
(1–3 – Audronės Ruzienės ir 4 – Igno Jablonskio piešiniai)

segės lankelio pusė (Gintarai, LDM Ap 2275). Asimetrija nebūdinga baltų papuošalams. Kaip minėta, pasaginės segės cilindriniais galais yra dešimties potipių. Šios segės yra su skirtingo skerspjūvio lankeliais. Kuršių juvelyrai segių cilindriniais galais puošybai vykusiai panaudojo papuošalo skerspjūvį ir briaunas (pav. 56: 6).

Pasaginių segių cilindriniais galais dekorui naudoti pirminiai motyvai nuo 1 iki 6 (lent. 2: 1–6). Retai naudotas X motyvas arba X, sukomponuotas į rombų pynės. Populiariausias segių puošybos pirminis motyvas buvo trikampis, išdėstomas juostomis, siekiant sudaryti zigzaginę liniją. Retkarčiais trikampiai smiliaisiais kampais orientuoti viens į kitą. Nuo to, kaip sujungti trikampiai, gaunamos skirtingos kompozicijos. Pasaginių segių puošybai naudoti apskritimo, įkartų motyvai (pav. 56: 2, 4; 57: 4). Kuršiai pasagines seges puošdavo skersinėmis įkartomis, „eglute“. Kartais „akutėmis“, įkartų grupėmis ornamentuoti segių cilindriniai galai (pav. 56: 1; 57: 3). Kai kurios segės yra tordiruotu lankeliu, kartais tordiravimas imituojamas gulsčiomis įkartų

58 pav. Pasaginės segės daugiakampiais ir keturkampiais galais

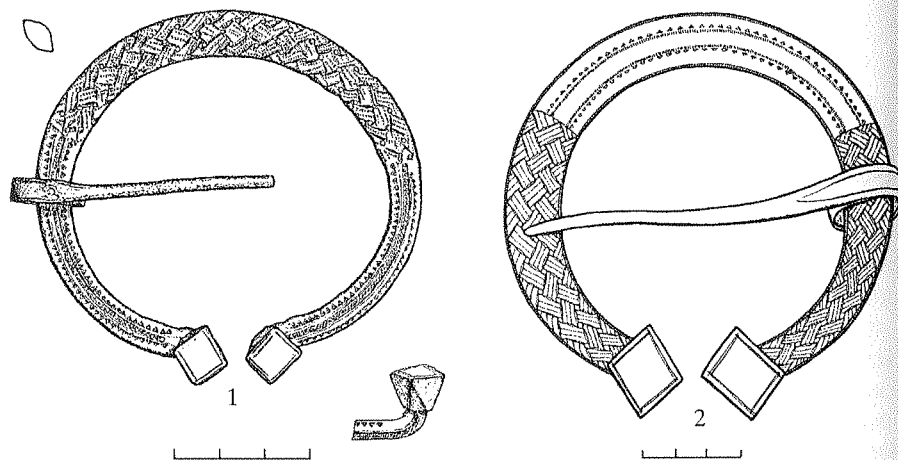
1 – Anduliai, KrM L Nr. 9; 2 – Laiviai, LNM AR 2: 2226; 3 – Palanga, k. 88; 4 – Palanga, k. 141; 5 – Palanga, k. 98; 6 – Palanga, k. 118
(1 – Igno Jablonskio ir 2 – 6 – Audronės Ruzienės piešiniai)

grupėmis. Griežės kapinyne X–XII a. kapuose rasta pasaginių segių cilindriniais galais, kurių lankelis buvo apsuktas viela (pav. 56: 5).

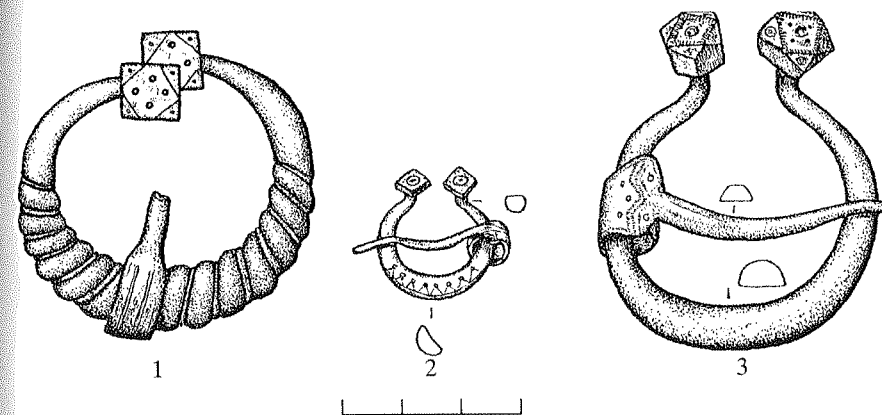
Manoma, kad ornamentuoti cilindriniai segių galai yra ugrofinams būdingas bruožas (Salmo H. 1956. Abb. 35), tačiau tokių yra randama ir baltų, ypač kuršių, gyventose teritorijose.

3. 12 B. PASAGINĖS SEGĖS KETURKAMPIAIS GALAIS

Vienos populiariausių pasaginių segių yra su keturkampiais galais (pav. 58–59: 1, 60–61: 1). Jos randamos visuose IX–XII a. kuršių, žemaičių, lamatiečių, skalvių, latgalių kapinyuose (LAB. 1961. 477; Volkaitė-Kulikauskienė R. 1970. P. 1961). Vėlyvosios šio tipo segės siekia net XVII a. antrąją pusę (Vaškevičiūtė I. 1995. P. 294, pav. 11:7). Kuršiai gausiai nešiojo pasagines seges keturkampiais galais. Pagal galų užbaigimo formą jos skirstytos į 5 pogrūpius (Vaitkunskienė L. 1978 h. P. 52–56, žem. 34). Tarp segių su keturkampiais galais potipių žymiausias yra pasaginės segės žvaigždiniais galais (pav. 61: 1). Pastarojo tipo segių nėra daug, beveik visos jos rastos kuršių žemėse, XI–XII a. datuojamuose kapuose. Pasaginės segės žvaigždiniais galais yra su pusiau apskrito pjūvio lankeliu, kuris padalomas būna padalytas į 5–8 dalis. Segės yra žalvarinės, dengtos balto metalo plokštelėmis, o žvaigždiniai galai puošti ne tik plokštelėmis, bet ir mėlyno stiklo akutėmis. Balto metalo plokštelės išlikusios prastai ar iš viso neišlikusios (didžioji dalis segių rasta degintiniuose kapuose). Iš išlikusių dalių galima teigti, kad plokštelės buvo kalstytos rumbelio motyvu, kuris sukomponuotas į apskritimą, „S“ ar „C“ raidžių pavidalą. Kuršių kapinyuose yra randama segių, kurių žvaigždinės galvutės dengtos tik balto metalo danga. Šio tipo segių, rastų pietinėse ir šiaurinėse kuršių žemėse, ornamentika nesiskiria

59 pav. Pasaginės segės keturkampiais galais
1 – Laiviai, KrM inv. Nr. 5166; 2 – Asken, Gotlandas, SHM c 10183: 16
(Virgilijaus Truklicko piešiniai)

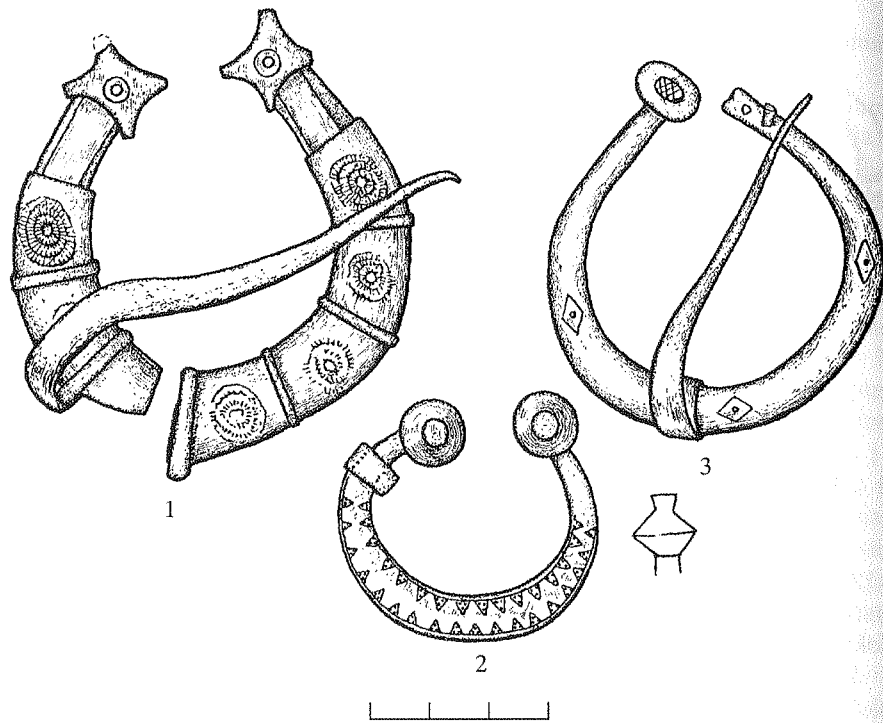
60 pav. Pasaginės segės daugiakampiais ir keturkampiais galais
1 – Kretinga I, k. 28; 2 – Griežė, LNM AR 185: 98; 3 – Griežė LNM AR 185: 313
(1 – Igno Jablonskio ir 2 – 3 – Irenos Dumšaitės piešiniai)

(LPA. 1974. Tab. 48: 13; Асарис. Я. 1997. P. 203, рис. 3). Žinomos kelios pasaginės segės žvaigždiniais sujungtais galais, jų užsegimas yra kaip plokštinių.

Kelios pasaginės segės žvaigždiniais sujungtais galais yra rastos Gotlando saloje (SHM Stenkirka 7644, Spröge 1543, Eke 14784, atsit. rad. 754).

Pasaginės segės keturkampiais galais yra su gana įvairaus pjūvio lankeliais. Dažnai šio tipo segių lankeliai yra rombo ar šešiakampio skerspjūvio, todėl jų puošybai juvelyrė panaudodavo briaunas (pav. 58–59: 1). Pasaginės segės įvairiai užbaigtais keturkampiais galais ornamentuotos iš visų 8 pirminių motyvų sudarytais ornamentų motyvais ir ornamento kompozicijomis, kurias juvelyrė papildydavo pintiniais raštais. Dažniausiai ornamentai išdėstomi segių galuose ar vidurinėje lankelio dalyje. Kartais puošiami segių galai. Dažnai tarp ornamentų motyvų paliekami neornamentuoti tarpai. Ornamentų motyvai dažniausiai baigiami trikampio kompozicijomis, kurios dar užbaigiamos apskritimų ar taškų grupėmis. Nemaža šio tipo segių dalis yra puošta juostomis ištisai, tarp ornamentų motyvų nedarant neornamentuotų tarpų (pav. 58: 4; 59: 1). Segių lankeliai puošiami apskritimais, trikampaiais, skirtingos krypties įkartomis, pintiniais (II tipas) raštais, „akutėmis“, apskritimų grupėmis. Svastikos motyvu puošiamos ir keturkampės segių galvutės. Baltų žemėse pasaginės segės keturkampiais galais yra labai populiarios.

Gotlando saloje, kur rasta daugiausia pasaginių segių, segių su įvairiai užbaigtais keturkampiais galais yra daugiausia (Stenberger M. 1947; Carlsson A. 1988; Thunmark-Nylén L. 1995). Pasaginių segių keturkampiais galais rasta ir Birkos gyvenvietėje Švedijoje (Arbman H. 1940. Taf. 52–56). Didelė dalis Gotlando pasaginių segių keturkampiais, įvairiai užbaigtais galais yra dengtos balto metalo danga. Šis bruožas jas labai išskiria iš baltiškųjų pavyzdžių, tačiau ornamentu tarp kuršiškų ir gotlandiškų šio tipo segių yra

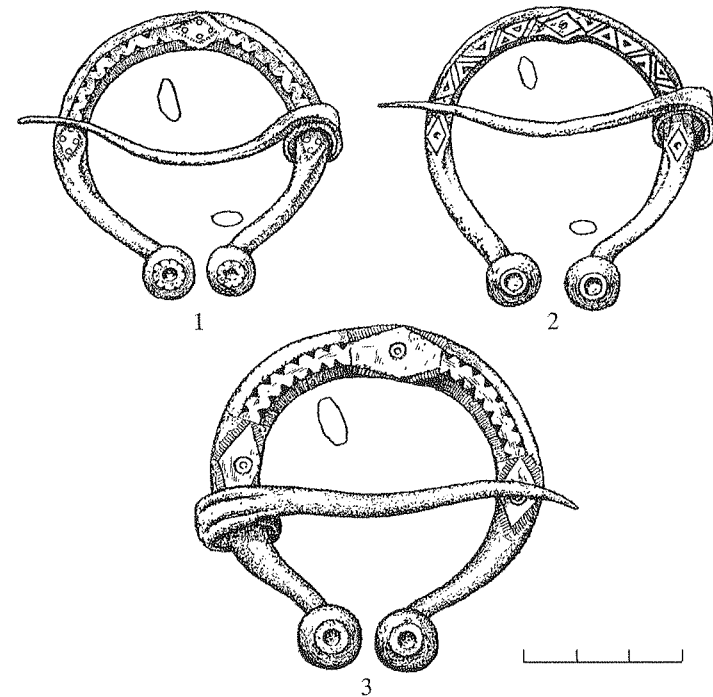
61 pav. Pasaginės segės žvaigždiniais ir aguoniniais galais iš Kretingos I kapinyno
1 – k. 8; 2 – k. 11; 3 – k. 47
(Igno Jablonskio piešiniai)

gana panašių (pav. 59) arba visiškai tapačių (Thunmark-Nylén L. 1995. Abb. 354: 1). Dalis Skandinavijoje randamų šio tipo segių galvučių yra su ataugomis, jos taip pat yra masyvesnės (Arbman H. 1940. Taf. 52; Kivikoski E. 1973. Taf. 77: 694, 78: 695–698, 79; Salmo H. 1956. Abb. 11–17). Pasaginė segė su apskrito skerspjūvio lankeliu ir keturkampiais, puoštais ataugomis galais buvo rasta Prysmančių I kapinyne k. 5 (tir. 1984 m.; Kulikauskienė R. 1984 š. LII. F.1. Nr.1163).

3. 12 C. PASAGINĖS SEGĖS AGUONINIAIS GALAIS

Pasaginės segės aguoniniais galais buvo mėgstamas kuršių papuošalas (pav. 61: 2–3; 62: 1–2). Vien 1940 metais tyrinėjant Gintališkės kapinyną rasta per 95 šio tipo seges. Šiame kapinyne jos sudaro 85,7 proc. visų pasaginių segių (Vaitkunsienė L. 1979. P. 63, pav. 20: 22). Kartais kape jų aptinkama net 11–19. Pagal lankelio pjūvį pasaginės segės aguoniniais galais yra suskirstytos į 7 potipius (Vaitkunsienė L. 1978 h. P. 56–59, žem. 35).

Šio tipo segių aguonų pavidalo galvutės yra gana įvairių formų. Vienos jų primena lyg dvigubą nupjautą kūgį, kitos yra suspausto rutulio formos. Beveik visos aguonų galvutės yra su vainikėliu (briaunele) viršutinėje ar apatinėje

62 pav. Pasaginės segės aguoniniais galais

1 – Gintališkė, k. 27; 2 – Gintališkė, k. 2; 3 – Gothem, Gotlandas, SHM 16703
(1–2 – pagal Vaitkunsienę L. 1979. Pav. 20: 2–3; 3 – Audronės Bliujienės piešinys)

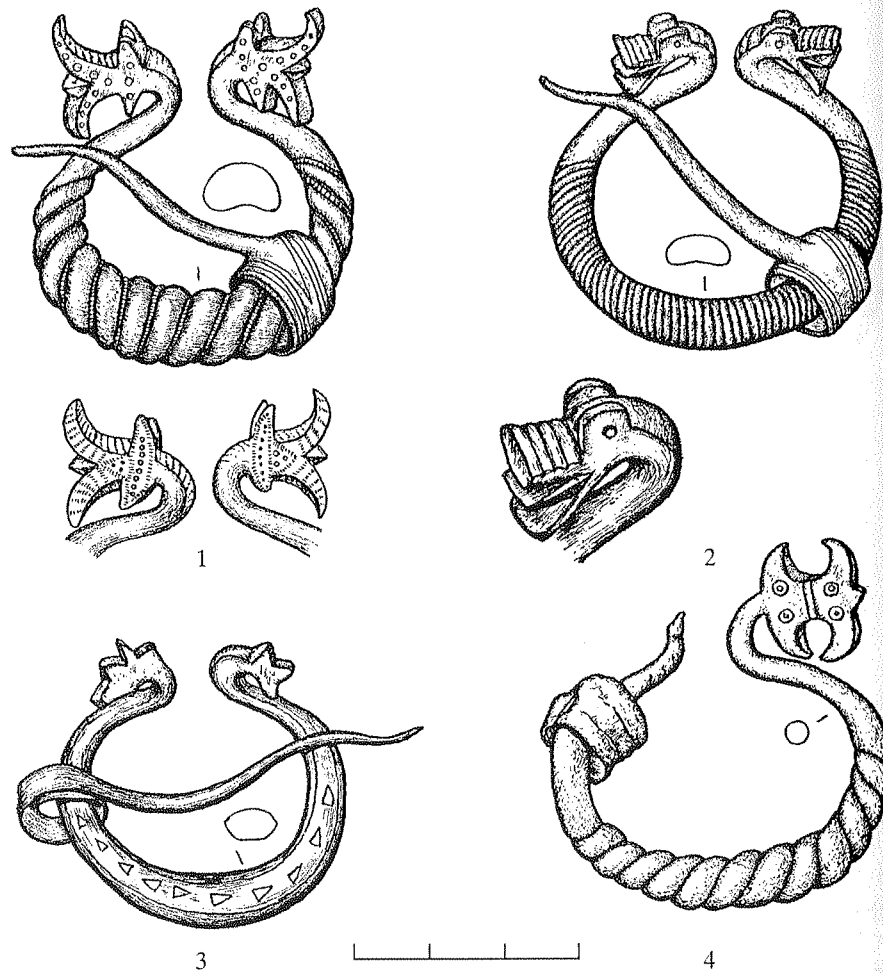
dalyse. Briaunelė dažnai juosia ir aguonos galvutės vidurinę dalį. Segių galvučių viršuje yra nedidelės duobutės. Kai kurios galvutės puošiamos taškelių, sudarančių lyg spindulius, eilėmis.

Segių lankelių dekorui naudoti visi pirminiai motyvai, išskyrus svastiką ir +. Jų pagrindu buvo sukurti ornamentų motyvai ir ornamento kompozicijos. Segės dekoruotos ir pintiniais raštais. Vienos gražiausių segių, puoštų rombo pavidalo motyvais, rastos Gintališkės kapinyne (pav. 62: 1–2), tačiau nemaža dalis yra visai neornamentuotos.

Pasaginės segės aguoninėmis galvutėmis yra randamos Gotlando saloje, tačiau ten šis tipas yra negausus (Carlsson A. 1988; Thunmark-Nylén L. 1995). Vizualiai Gotlando ir kuršiškos pasaginės aguoninėmis galvutėmis segės yra panašios (pav. 62; SHM Eksta 9594, Hemse 5080, Gothem 14627, 16703, Boge 10424, 17343:1489, Halla 19734:24, 11888). Pasaginių segių aguoniniais galais yra randama Suomijoje (Salmo H. 1956. Abb. 25).

3. 12 D. PASAGINĖS SEGĖS ZOOMORFINIAIS GALAIS

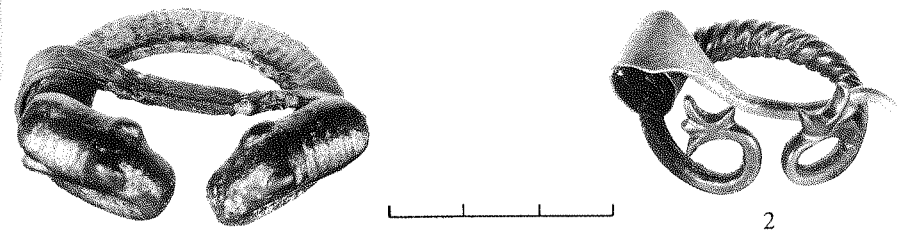
Šio tipo segės, pasirodžiusios XI a. pr., buvo nešiojamos ir XIII–XIV a. (LAB. 1961. P. 480, pav. 384; Volkaitė-Kulikauskienė R. 1970. P. 164–165, pav. 23: 3–4). Žemaičiai šio tipo pasagines seges nešiojo dar XVII a. antrojeje

63 pav. Pasaginės segės zoomorfiniais galais iš Griezės kapinyno

1 – kapų duobė II, LNM AR 185: 295; 2 – kapų duobė II, LNM AR 185: 276; 3 – kapų duobė V, LNM AR 185: 593; 4 – kapų duobė IX, LNM AR 185: 1027
(Irenos Dumšaitės piešiniai)

pusėje (Vaškevičiūtė I. 1995. P. 294, pav. 11:3). Labiausiai šio tipo segės buvo mėgstamos kuršių, žemaičių, latgaliečių, žiemgalių. Pagal lankelio pjūvį segės yra suskirstytos į 7 tipus (Vaitkunsienė L. 1978 h. P. 63–65, žem. 37). Pasaginių segių zoomorfiniais galais galvutės yra kelių formų (pav. 63–66). Vienos jų grakščios, dar primenančios gyvūnų galvas, kitos – visiškai stilizuotos, transformuotos į tulpių ar lelijų pavidalo žiedus arba visiškai schematizuotos (pav. 63: 1, 3–4, 64: 2, 66). Didelės šių segių dalies gyvūnai yra masyvūs, primenantys daugiau ar mažiau linksmą pasakų drakoną (pav. 63: 2, 64: 1). Jie lyg ir mažiau schematizuoti, tačiau vis dėlto nutolę nuo realių gyvūnų prototipų.

64 pav. Pasaginės segės zoomorfiniais galais

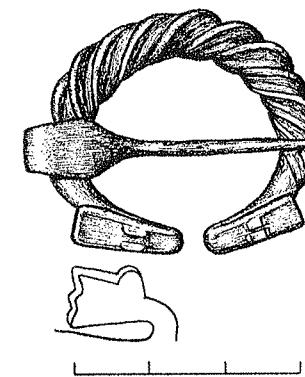
1 – Stragnų (Klaipėdos r.) kapinynas, LNM AR 38: 1260; 2 – Gintališkė, ŽAM inv. Nr. 22202

(Antano Lukšėno fotonuotrauka)

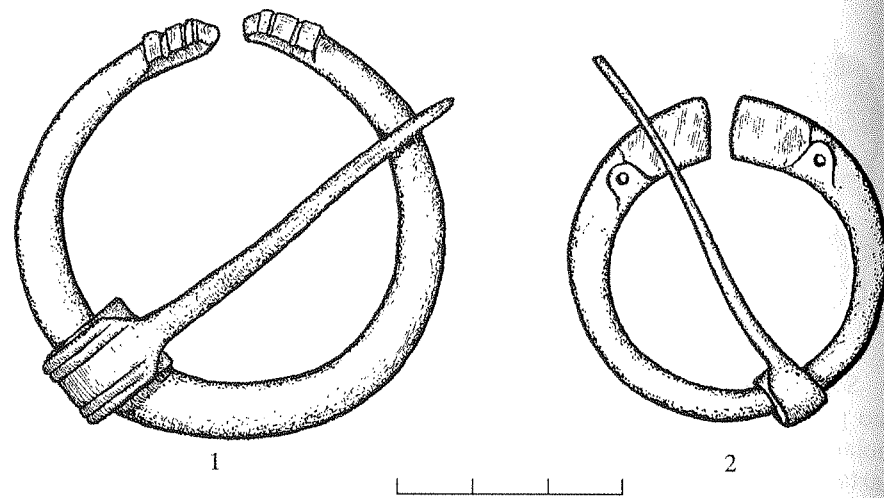
Segių lankeliai tordiruoti, vyti iš kelių vielų arba yra įvairaus pjūvio – nuo pusiau apskrito, apskrito, rombo, trikampio iki stačiakampio. Tordiruojant lankelį į tarpus dažnai buvo įsukama filigraninė vielutė (pav. 63: 1). Kartais tordiravimas tik imituojamas pakrypusiomis įkartomis (pav. 63: 2, 64: 1). Lankeliai dekoruoti pirminių geometrinių motyvų pagrindu pagrįstais ornamentų motyvais ir ornamento kompozicijomis, tačiau pagrindinis dėmesys, ornamentuojant šio tipo seges, tenka galams. Schematizuotos gyvūnų galvos dažniausiai puoštos „akutėmis“, įkartomis, skirtingos krypties įkartų grupėmis, trikampeliais, ataugomis (pav. 63: 2, 64: 1). Segių liežuvėliai smailėjantys, dailiai išlenkti, dažnai ties lankeliu paplatinti. Jie dažniausiai puošti tiesiomis linijomis.

Dažnai manoma, kad šio tipo segės yra skandinaviškos kilmės (LAB. 1961. P. 480; Volkaitė-Kulikauskienė R. 1970. P. 164–165), tačiau tiek Suomijoje (Salmo H. 1956), tiek Gotlando saloje šis tipas nėra pagrindinis. Tarp paskelbtų IX a. Gotlando segių jos sudaro tik 10 proc. bendro skaičiaus. X–XI a. jų skaičius išauga iki 32 proc., o XI–XII a. iki 38proc. (Carlsson A. 1988. P. 105). Be to, dauguma skandinaviškų šio tipo segių turi vikingų laikų stiliaus bruožų. Tik nedidelė segių pasaginių zoomorfiniais galais yra panašios į baltiškąsias (Carlsson A. 1988. P. 16, 31; Thunmark-Nylén L. 1995. Abb. 107: 2, 23248: 7a, 22087:2; SHM Heideby 1850, Hablingo 7582: 24, Halla 11939, Vasterhejde 3427, Othem 10218; pav. 65). Pastarosios liudytų ne tik prekybinius, bet ir abipusius kultūrinius mainus (pav. 65). Kelios panašios į kuršiškąsias pasaginės segės zoomorfiniais galais rastos Suomijoje (Salmo H. 1956. P. 82–83, Abb. 40–41).

Genčių I, k. 133 (Merkevičius A. 1986 š. LII. F. 1. Nr. 1264); Kiauleikių (LNM AR 4: 171); Prysmančių I kapinyuose rastos segės sujungtais zoomorfiniais galais (Nagevičius V. 1935. P. 115, pav. 12). Keletas tokių segių rasta Gotlando saloje (SHM Hemse 5035 C, Halla 8368, 19302 B: 2, atsit. rad. 8368, 23849: 101).

65 pav. Pasaginė segė zoomorfiniais galais iš Othem kapinyno, Gotlandas, SHM 10218

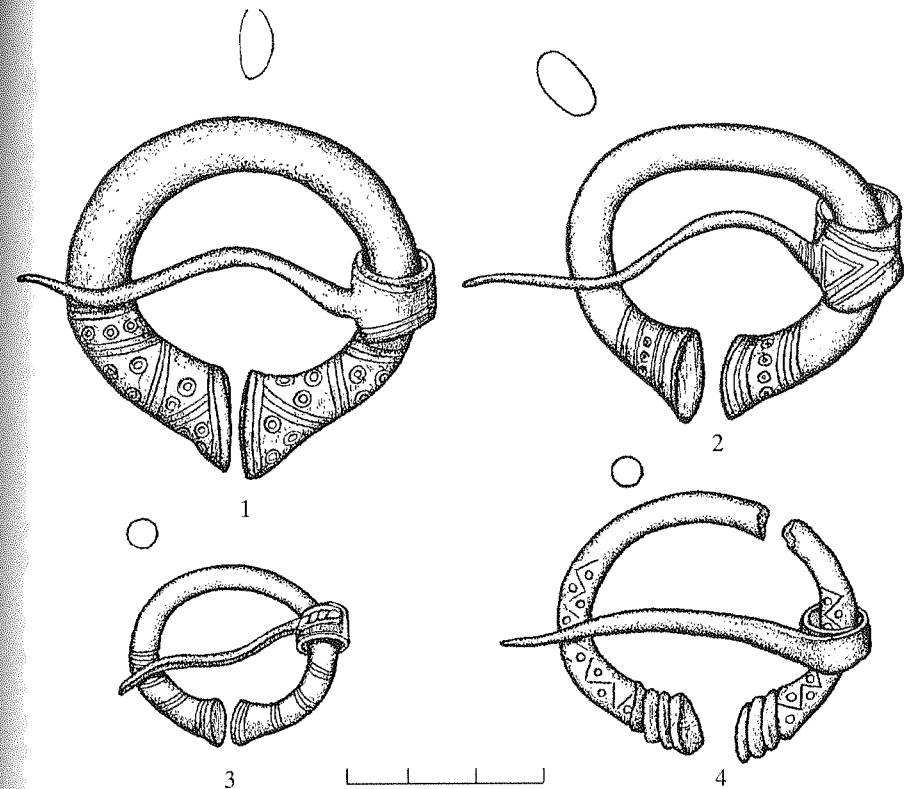
66 pav. Pasaginės segės zoomorfiniais galais iš Kretingos I kapinyno
1 – k. 29; 2 – *atsitikt. rad.*
(Igno Jablonskio piešiniai)

3. 12 E. PASAGINĖS SEGĖS STORĖJANČIAIS IR PLATĖJANČIAIS GALAIS

Pasaginės segės storėjančiais ir platėjančiais galais randamos X–XII a. kapuose (LAB. 1961. P. 480–483, pav. 349–350; Volkaitė-Kulikauskienė R. 1970. P. 165, pav. 23: 5–8). Kaip rodo Griezės kapinyno medžiaga, šio tipo pasaginės segės randamos ir XIII a. kapuose (Varnas A. 1982. P. 78; 1984. P. 111). Segių plokštėjančiais galais rasta su XIV–XV a. medžiaga (Volkaitė-Kulikauskienė R. 1970. P. 165). Daugiausia šio tipo segių yra aptikta kuršių ir žemaičių gyventose srityse. Pagal lankelio pjūvį jos suskirstytos į 8 tipus (Vaitkunskienė L. 1978 h. P. 60–63, žem. 36).

Šio tipo segių liežuvėliai yra išlenkti, dažnai lankelį gaubiančioje dalyje išplatinti, dekoruoti įkartomis (pav. 67). Nepaisant nemažo jų skaičiaus, dekoras yra gana vienodas, nuo kitų skiriasi tuo, kad puošiami tik segių galai. Segės platėjančiais ir storėjančiais galais dažniausiai puoštos skirtingos krypties įkartomis, įkartomis „akutėmis“ (pav. 67: 1–3), dažnai dekoruotos trikampėliais, įkartų grupėmis. Kartais galai baigiasi įgilintų ir reljefinių įkartų grupėmis. Kai kurių šio tipo segių galai profiliuoti (pav. 67: 4). Išimtinai retai segės pastorintais ir platėjančiais galais puoštos „S“ ir „C“ raidžių pavidalo motyvais (Nagevičius V. 1935. P. 115, pav. 14), dažniausiai jos rastos vėlyvuosiuose senkapiuose.

Vos kelios šio tipo segės yra rastos Gotlando saloje (SHM Buttle 8025, Vaskinde 17235, pastaroji segė puošta „S“ ir „C“ raidžių pavidalo motyvais), Suomijoje (Salmo H. 1956. P.84, Abb.42). Jų dekoras atkartoja kuršiškų segių puošybą (Nagevičius V. 1935. P. 115, pav. 13–14). Matyt, jos yra importuotos iš kuršių gyventų teritorijų.

67 pav. Pasaginės segės platėjančiais galais iš Griezės kapinyno
1 – LNM AR 185: 844; 2 – kapų duobė VI, LNM AR 185:667; 3 – kapų duobė III, LNM AR 185:545; 4 – simbolinis kapas, LNM AR 185: 1333
(Audronės Ruzienės piešiniai)

3. 12 F. KITŲ TIPŲ PASAGINĖS SEGĖS

Girkalių, Kiauleikių, Palangos kapinyuose rastos kelios pasaginės segės nevienodai užbaigtas galais. Tarp kuršių ir lamatiečių pasaginių segių taip pat žinomos ir miniatiūrinės pasaginės segės (Vaitkunskienė L. 1978 h. P. 65–66, žem. 38), jos dažniausiai neornamentuotos.

VI. 4. SMEIGTUKAI

4. SMEIGTUKAI TRIKAMPĖMIS GALVUTĖMIS pradėti nešioti VI a. (Šnore R. 1930. P.70). Ankstyvuosius smeigtukus trikampėmis galvutėmis mėgo nešioti žiemgalės, žemaitės, latgalės, o VIII–IX a. pradžioje smeigtukai trikampėmis galvutėmis, ypač III, V tipai, tampa tipišku kuršių moterų papuošalu (Ozepe И. 1987. С. 14). VIII–X a. smeigtukai trikampėmis galvutėmis yra suskirstyti į tipus (Kuncienė O. 1978 b. P. 70–81, žem. 46: 3–5). Klasifikacijos pagrindas yra trikampė galvutės forma. Dažniausiai kape randama po vieną masyvų trikampe ar kryžine galvute smeigtuką. Tačiau viename kape dažnai randami du skirtingų tipų smeigtukai.

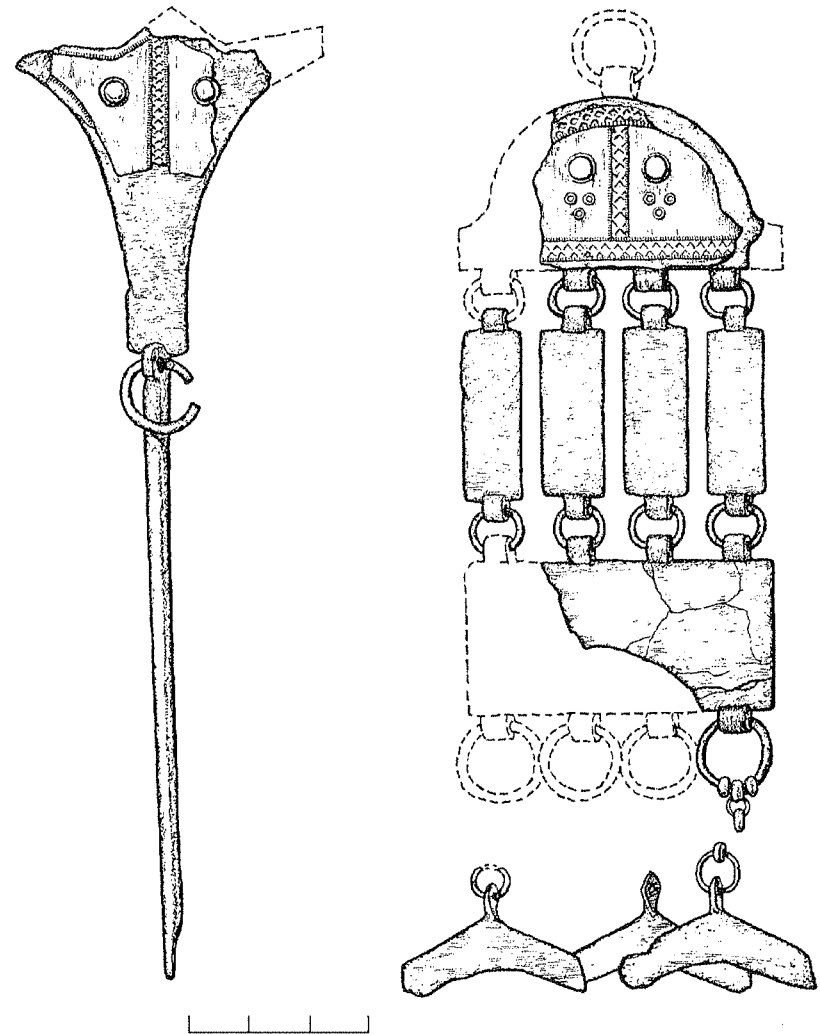
4. 1. III TIPO SMEIGTUKAI TRIKAMPE GALVUTE

Tokių smeigtukų galvutės forma primena trikampį, ji tarsi užmauta ant adatos, buoželės išplotos. Išorinėje galvutės dalyje ties viduriu yra nedidelė ataugėlė (pav. 68).

Smeigtukai lieti, gana dideli, nuo 20 iki 29 cm ilgio, galvutes dengia kalsytos balto metalo plokštelės. Jos kalinėtos iš abiejų pusių įvairiais spaudais (lent. 5: 1a, 2 a–b, 5 a–b). Plokštelės prie smeigtuko pagrindo buvo prilituojamos. Jos dažniausiai yra nutrupėjusios. Sprendžiant iš plokštelių liekanų, jos buvo dekoruotos vertikalia X ar sudvigubintų X eile, apjuosta iškilų rumbelių (lent. 3: 4–c). Plokštelės pakraščius dažniausiai juosia dvi iškilų rumbelių eilės. Kartais X pyne puošiama ir plokštelės apačia (Lazdininkai (tir. 1976 m.), k. 28). Smeigtukų plokšteles puošdavo keturiomis mėlyno stiklo akutėmis – dvi buoželėse ir dvi abipus vertikalioms ornamentuotoms juostoms.

Smeigtukų galvučių apačioje dažniausiai yra kilputės. Prie keletos smeigtukų išliko pritvirtinti kabučiai ar kabučių deriniai, kurie dažnai užbaigiami grandelėmis ir klevo sėklos formos žalvariniais kabučiais. Kai kurie šio tipo smeigtukai turėjo labai puošnius 1, 3, 6, 7 kabučių derinius. Bunkos muižos kapinyne rastas smeigtukas trikampe galvute, prie kurio buvo prijungtas pusmėnulio su 3 ataugėlėmis formos kabutis. Kiauleikių (k. 8), Kašučių (KrM inv. Nr. 5300) kapinynuose buvo rasti pusapvaliai ir stačiakampiai kabučiai, užbaigti grandelėmis ir klevo sėklos formos kabučiais. Kabučiai puošti motyvais, kurie naudoti balto metalo plokštelių dekorui. Smeigtukų galvučių plokštelės puoštos ir mėlyno stiklo akutėmis. Lazdininkų kapinyne kape 28 prie III tipo smeigtuko buvo prijungtas 6 kabučių derinys (pusapvalis, 4 vertikalus stačiakampiai, horizontalus stačiakampis), derinys užbaigtas grandelėmis ir klevo sėklos formos kabučiais (pav. 68). Kabučių deriniai iš 7 dalių rasti Bunkos muižos kapinyne (Šnore R. 1930. Tab. XV:14) ir Gruobinioje (Åberg N. 1919. Abb. 202).

a) *III tipo a potipio smeigtukai.* Šio tipo smeigtukas rastas Andulių kapinyne. Tai unikalus Lietuvos archeologinis radinys (Šnore R. 1930. Lent. XV: 9; LAB. 1961. Pav. 245: 1; Kuncienė O. 1978 b. P. 80). Smeigtuko galvutė panaši į III tipo, tačiau ji yra be balto metalo plokštelės, dekoruota reljefiniu

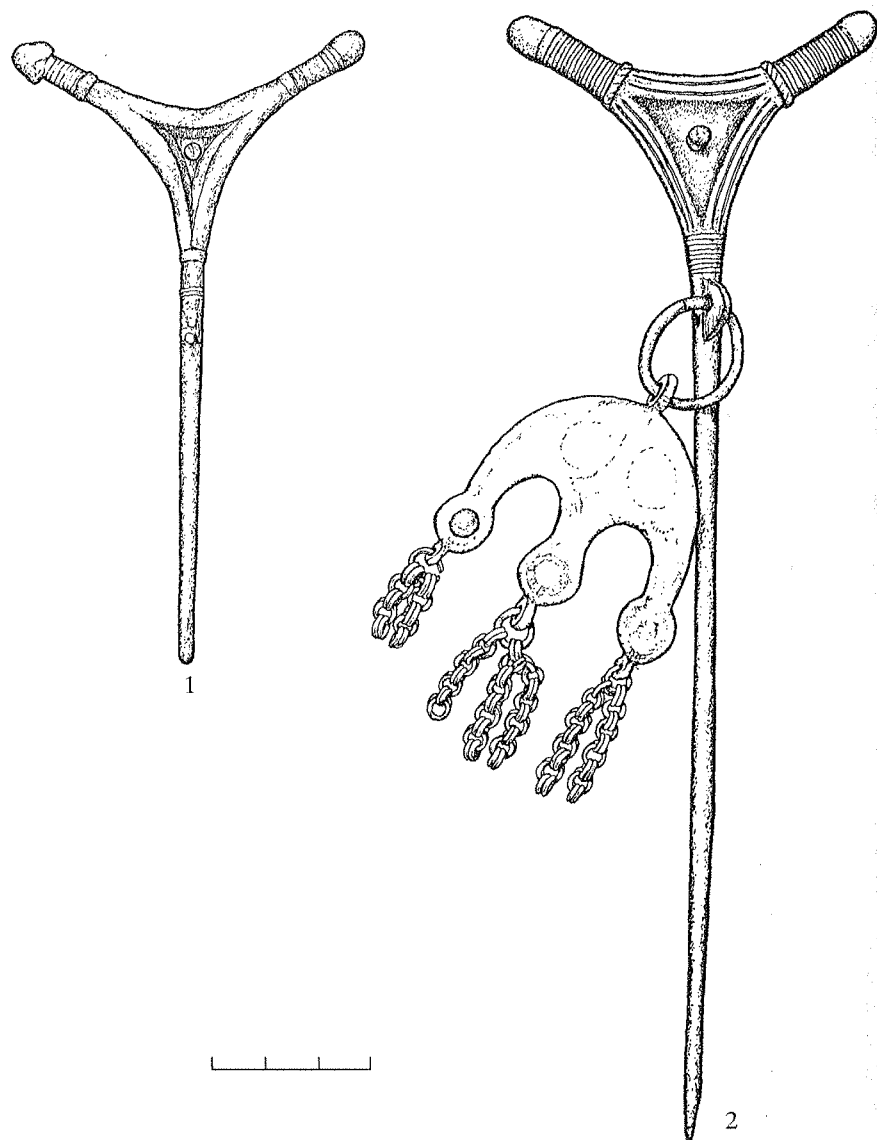
68 pav. Smeigtukas trikampe galvute iš Lazdininkų kapinyno, k. 28
(Audronės Linauskaitės piešinys)

ornamentu bei 3 ataugomis centre. Smeigtuko galvutės vidurį puošia stambi atauga, galvutė užbaigta gana realistinėmis roplių (?) galvutėmis, reljefinis dekoras labiau panašus į V tipo kuršiškų smeigtukų.

Tokie smeigtukai nebūdingi nei kuršiams, nei baltams. Matyt, jie būdingi ugrofinams (Седов В.В. 1987. Таб. VII: 9, 20; IX: 6). Panašios formos ir panašiai puošti smeigtukai rasti Latvijoje, Tamniekų kapinyne (Nagevičius V. 1935. P. 111), Estijoje, Steinraberno pilkapyne Lihula r. (Mandel M. 1995. 115, Abb. 13:), Gotlando saloje, Okando rajone (GHM C 662). Šie smeigtukai vėlyvi, datuojami X a. vid. – antrąja puse ar net XI–XIII a., galbūt net gaminti Gotlando juvelyrų specialiai prekiauti su ugrofinų gentimis (Jansson I. 1995. P. 83–90).

4. 2. IV TIPO SMEIGTUKAI TRIKAMPE GALVUTE

Smeigtukai turi pusrutulio arba suploto pusrutulio formos buoželes (pav. 69–70), kurios dažnai būdavo puošiamos ranteliais, ornamentuotos skersinėmis įkartomis (Genčiai I, k. 201; Kašučiai, k. 20; Laiviai, LNM AR 2: 6, k. 33 (tir. 1940 m.), o smeigtukų galvučių pakraščiai ir plotai prie

69 pav. Smeigtukai trikampėmis galvutėmis
1 – Palanga, k. 140; 2 – Laiviai, LNM AR 2: 6
(Audronės Ruzienės piešiniai)

buoželių puošti įkartų grupėmis (pav. 69). Dažnai šio tipo smeigtukai yra su negilia trikampio formos įduba galvutės centre. Šioje įduboje yra nedidelė ataugėlė. Kartais smeigtuko galvutės paviršius yra lygus, jį puošia tik nedidelė ataugėlė (pav. 70).

Smeigtukų galvutės nepadengtos balto metalo plokštelėmis, tačiau dažnai ant galvučių pastebima balto metalo danga. Matyt, tai alavo sluoksnis. Mikrocheminės analizės būdu tirtas IV grupės smeigtukas iš Palangos kapinyno, kapo 28, dengtas alavo sluoksniu*.

Smeigtukai lieti, 13–24 cm ilgio, galvučių plotis – 5,7–8,5 cm, kilpelės skirtingos: vienu – išorėje, kitų – paties smeigtuko smeigiamojoje dalyje (pav. 69–70). Prie smeigtukų buvo prijungiami kabučiai, dažnai pusbėnulis su pusapvalėmis ataugėlėmis formos. Kabučių balto metalo plokštelės labiausiai mėgtos kalinėti rumbelių motyvu (LLM. 1958. Pav. 459).

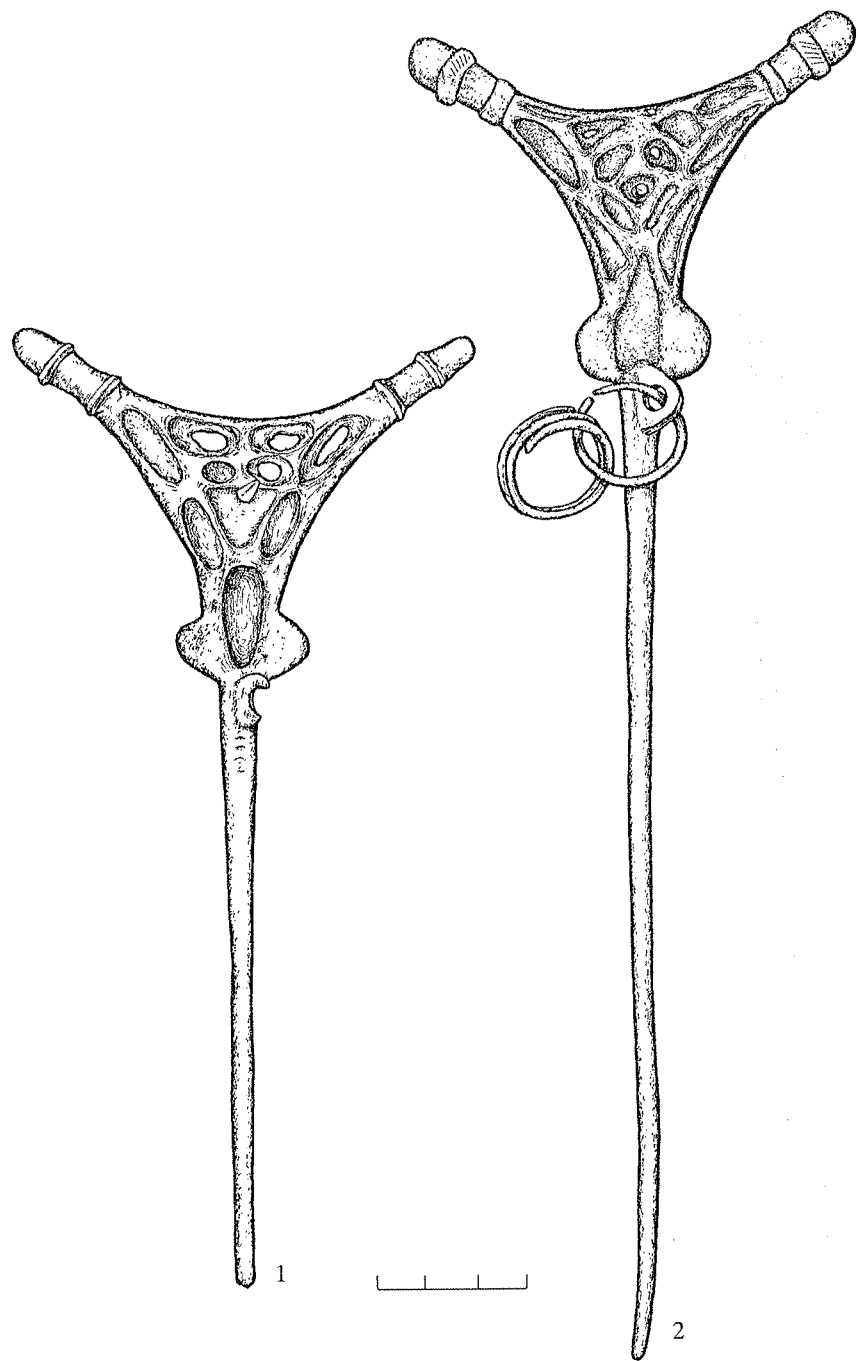
Keletas tokių smeigtukų rasta lyvių gyventojų teritorijoje Latvijoje (Седов. В.В. 1987. Таб. VII: 14). Panašių į IV tipo smeigtukus rasta Gotlando salos Baldringes, Boges, Vasterhejdės, Okando rajonuose (SHM 9831, 11374; GHM C 661), Suomijoje (Kivikoski E. 1973. Tafel. 81: 721). Skandinaviškų smeigtukų galvutės yra reljefinės, o kilputės – smeigtuko smeigiamosios dalies viduje. Jie dažniausiai sidabriniai.

a) *IV tipo a potipio* smeigtukai yra reti. Tokie smeigtukai rasti Palangos kapinyno kapuose 327, 332, 335. Nuo kitų IV tipo smeigtukų jie skiriasi tuo, kad Palangos smeigtukai tarp galvutės

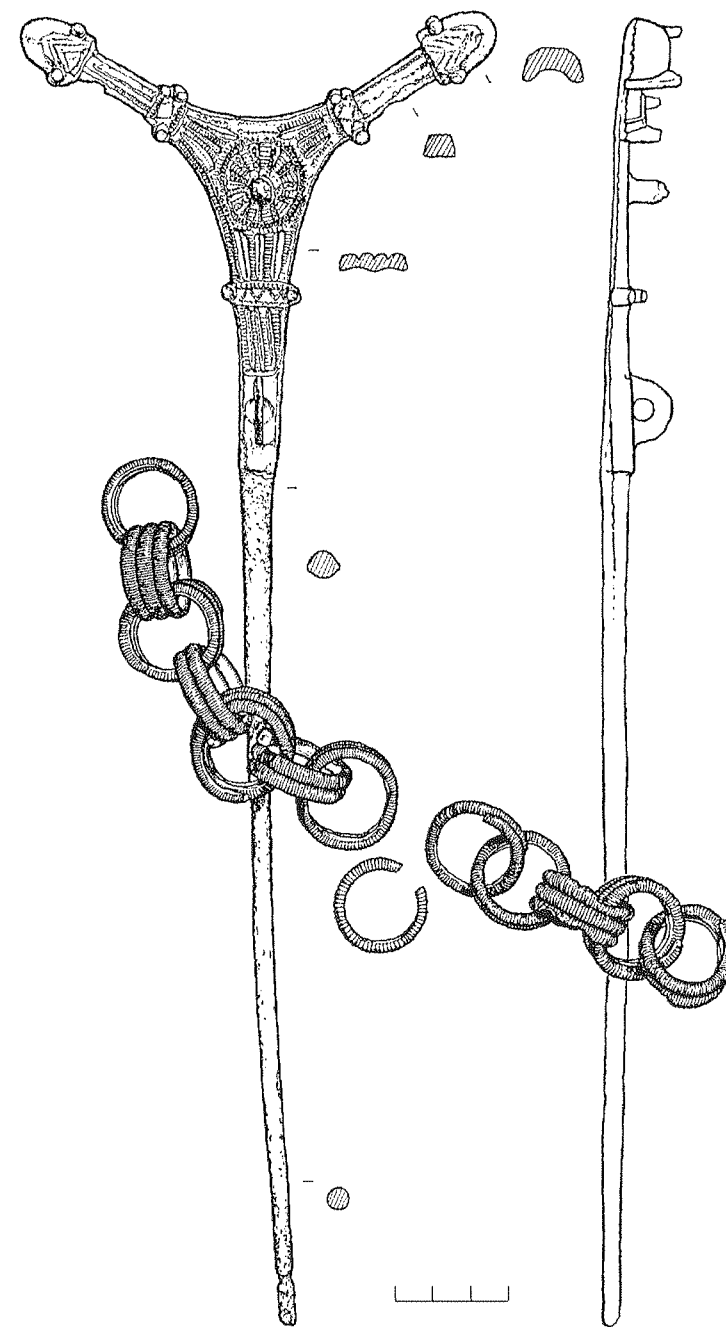

70 pav. Smeigtukas trikampe galvute
iš Palangos kapinyno k. 28
(Antano Lukšėno fotonuotrauka)

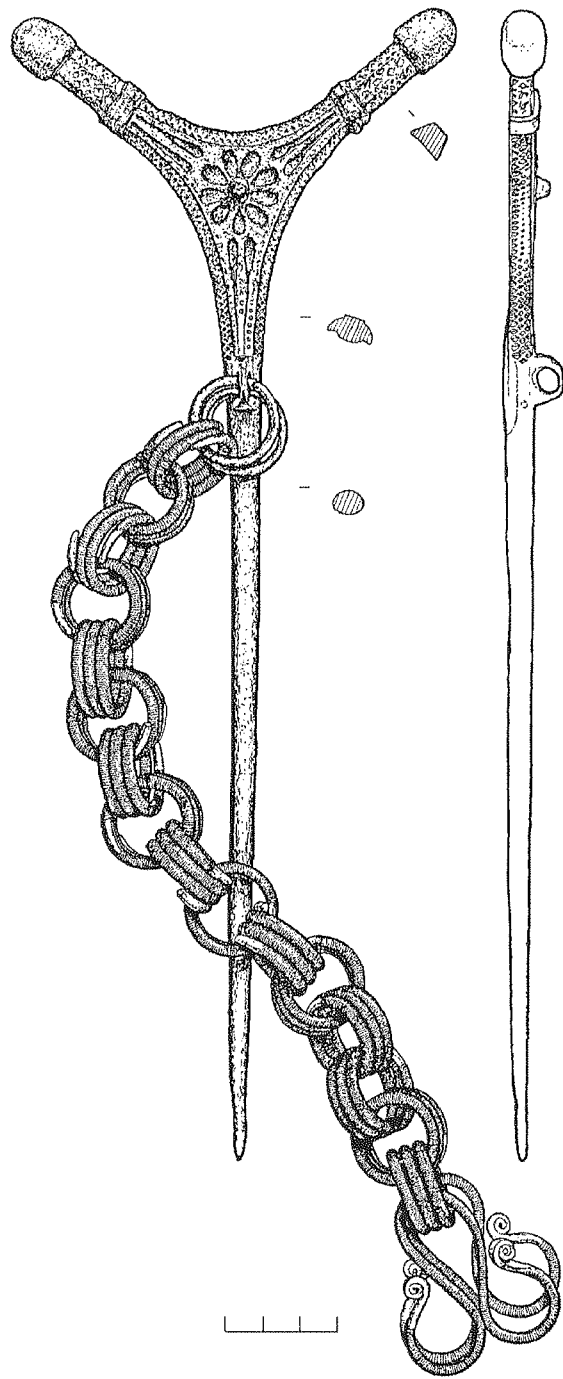
*Tyrė Jūratė Senvaitienė.

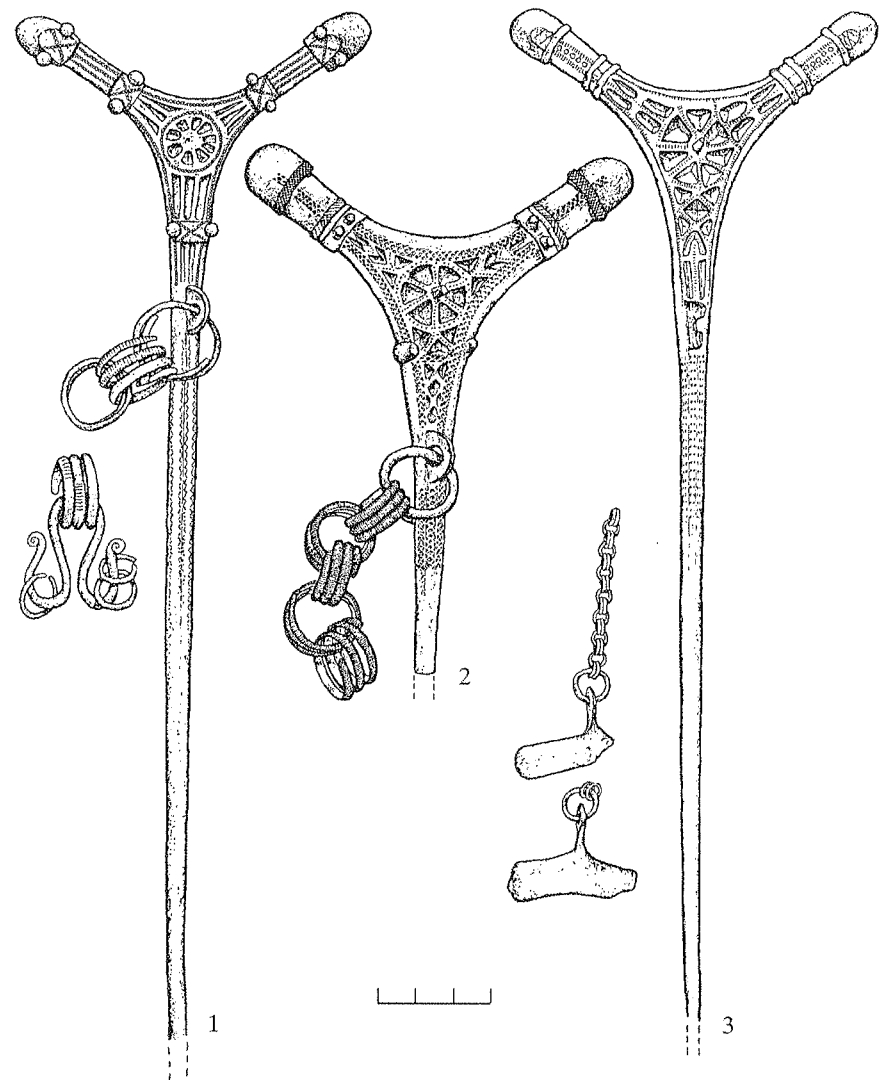
71 pav. Smeigtukai trikampėmis galvutėmis iš Palangos kapinyno
 1 – k. 332; 2 – k. 327
 (Audronės Ruzienės piešiniai)

72 pav. Smeigtukas trikampe reljefine galvute iš Lazdininkų kapinyno
 (tir. 1976 m.), k. 5
 (Virgilijaus Truklicko piešinys)

73 pav. Smeigtukas trikampe reljefine galvute iš Negarbos
(Virgillijaus Truklicko piešinys)

74 pav. Smeigtukai trikampėmis reljefinėmis galvutėmis iš Palangos kapinyno
1 – k. 48; 2 – LNM AR 396: 3073; 3 – k. 95
(Audronės Ruzienės piešiniai)

ir adatos turi pusapvalias plokštumas, o galvutėse yra apskritų, ovalių įdubų ir net skylių (pav. 71), galvutės centre esančios ataugos yra masyvesnės už kitų šio tipų smeigtukų, o kape 332 rastojo galvutės atauga – piramidės formos. Smeigtukai lieti, bet jų lydinio spalva ne žalsva, kaip kitų, bet ruda, ilgis 19,3–27 cm, galvučių plotis 9,1–9,5 cm. Atrodo, kad šie smeigtukai yra tarpinė grandis tarp V tipo reljefinių ir IV grupės. Pusapvalės ataugos tarp adatos ir smeigtuko galvutės būdingos ugrofinių gentims (Kivikoski E. 1973. Tafel. 81: 719). Tokių smeigtukų rasta Švedijoje, Estijoje, Norvegijoje (Jansson I. 1995. P. 88–89, fig. 7).

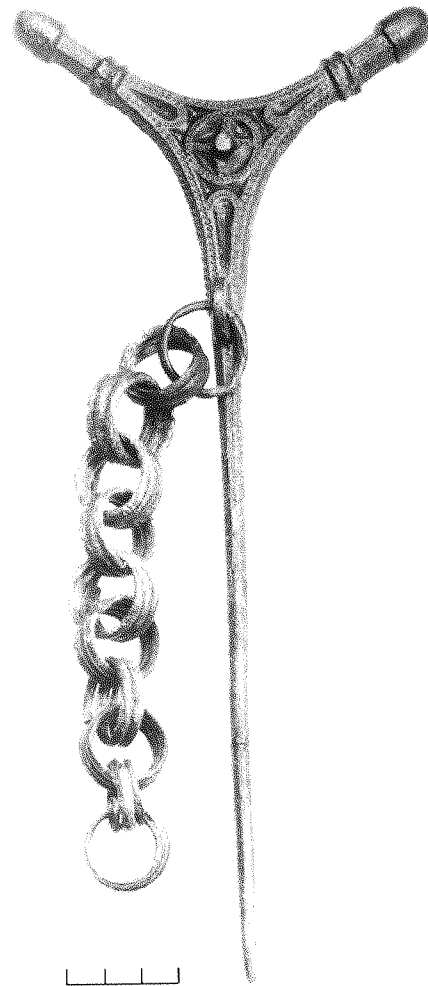
4. 3. V TIPO SMEIGTUKAI TRIKAMPE GALVUTE

Smeigtukai turi gilų reljefinį raštą galvutėje (pav. 72–75). Jų galvutės buoželės yra pailgintos ir primena roplio galvą. Šie smeigtukai randami tik kuršių Mėguvos žemėje IX a. (Kuncienė O. 1978 b. P. 80) ar VIII–IX a. (Tautavičius A. 1996. P. 232) ir net X a. kapuose (LLM. 1958. Pav. 335).

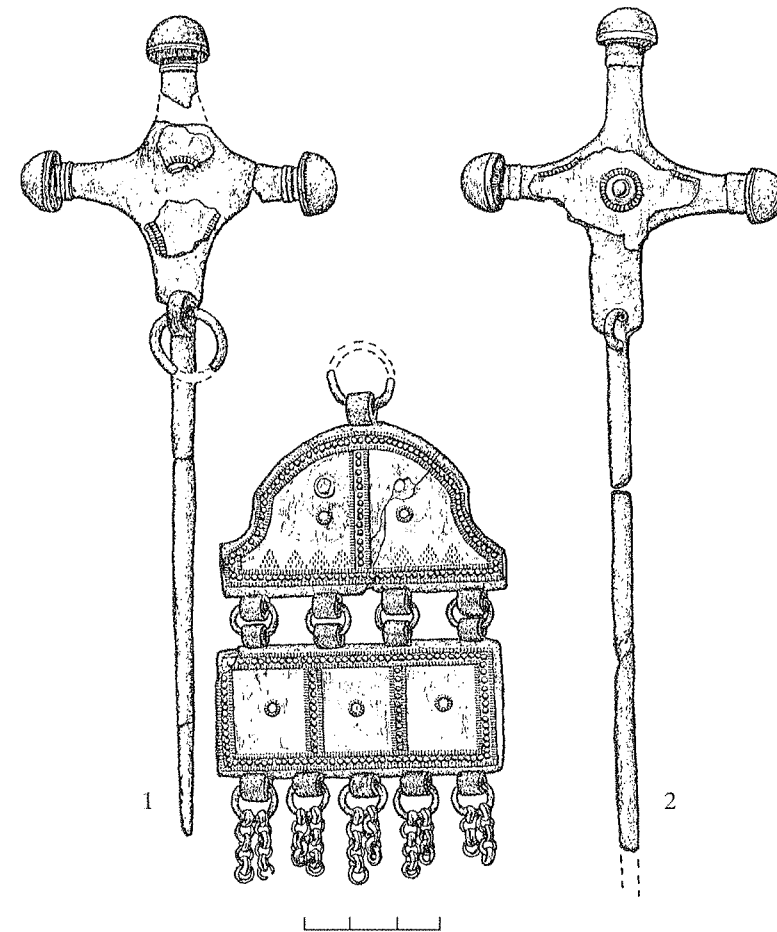
Smeigtukai masyvūs, lieti, jų ilgis 25–32 cm, galvutės 10–14 cm pločio. Ant smeigtukų adatų yra kilpelės, į kurias įveriamos masyvios, iš pusapvalės vielos pagamintos grandinėlės, kurių narelis panašus į įvijinį žiedą. Grandinėlės dažnai užbaigiamos sraiginėmis įvijomis (pav. 73). Kartais su smeigtukais randami tradicinių formų kabučiai, dengti kalstytomis balto metalo plokštelėmis. Pavyzdžiui, Pryšmančių I (tir. 1921 m.) kapinyne kape 67 rastas kabutis buvo pusbėnulių nukirstomis ataugėlėmis formos. Kartais prie smeigtukų kabučių būdavo prijungiami klevo sėklos formos kabučiai (pav. 74: 3).

Smeigtukų galvučių ornamentika pagrįsta reljefo ir plokštumos kontrasto išryškinimu. Galvutės pagrindinis akcentas yra atauga centre. Ją dažnai juosia geometriniais motyvais ornamentuota rozetė. Ji būna padalyta į 4 (Palanga, k. 48, 357), 6 (Palanga, LNM AR 396: 3073), 7 (Palanga, k.95), 9 (Negarba, KrM inv. Nr. 172), 11 (Palanga, k. 310) ar 12 (Lazdininkai (tir. 1976 m.), k. 5; Pryšmančiai I (tir. 1921 m.), LLM. 1958. Pav. 477) dalių. Smeigtukuose būna nuo 1 iki 11 ataugų (pav. 72–75).

Smeigtukų galvučių buoželės primena labai geometrizuotas roplio galvutes. Kartais buoželių roplių galvutės būdavo puošiamos ataugomis po dvi (pav. 72, 74: 1). Kai kurių smeigtukų roplių galvutės yra be ataugų (pav. 73, 74: 2–3, 75), dekoruojamos geometriniais motyvais: X, smulkiais apskritimais, įgilintais taškeliais, pasvirusiomis įkantomis, smulkiais trikampėliais, sieteliu. Smeigtukų galvučių lygiosios plokštumos puošiamos smulkių taškelių (Genčiai I, k. 215; Palanga, k. 34 a), įkartų (Lazdininkai tir. 1976 m., k. 5), apskritimų

75 pav. Smeigtukas trikampe reljefine galvute iš Palangos kapinyno, k. 357 (Antano Lukšėno fotonuotrauka)

76 pav. Kryžiniai smeigtukai su pusrutulio formos buoželėmis iš Lazdininkų (tir. 1976 m.) kapinyno
1 – k. 187; 2 – k. 26
(Audronės Linauskaitės piešiniai)

(Negarba, KrM inv. Nr. 172), trikampių (Palanga, k. 310), X (Palanga, k. 95) motyvais. X dažniausiai jungiamas į rombų pynę. Mėgta puošti ir šio tipo smeigtukų galvučių šonus bei adatas. Šių dalių dekorui naudoti tie patys motyvai.

4. 4. KRYŽINIAI SMEIGTUKAI SU PUSRUTULIO FORMOS BUOŽELĖMIS

II tipo kryžiniai smeigtukai su pusbėnulių formos buoželėmis randami VIII–IX a. kapuose (Kuncienė O. 1978 d. P. 83, žem. 48: 2). Jie rasti tik Mėguvos žemės kapinyuose (Kašučiai, Kiauleikiai, Lazdininkai). Keli smeigtukai rasti vakarų žemaičių žemėse, matyt, čia jie pateko per prekybinius ryšius (Tautavičius A. 1996. P. 236).

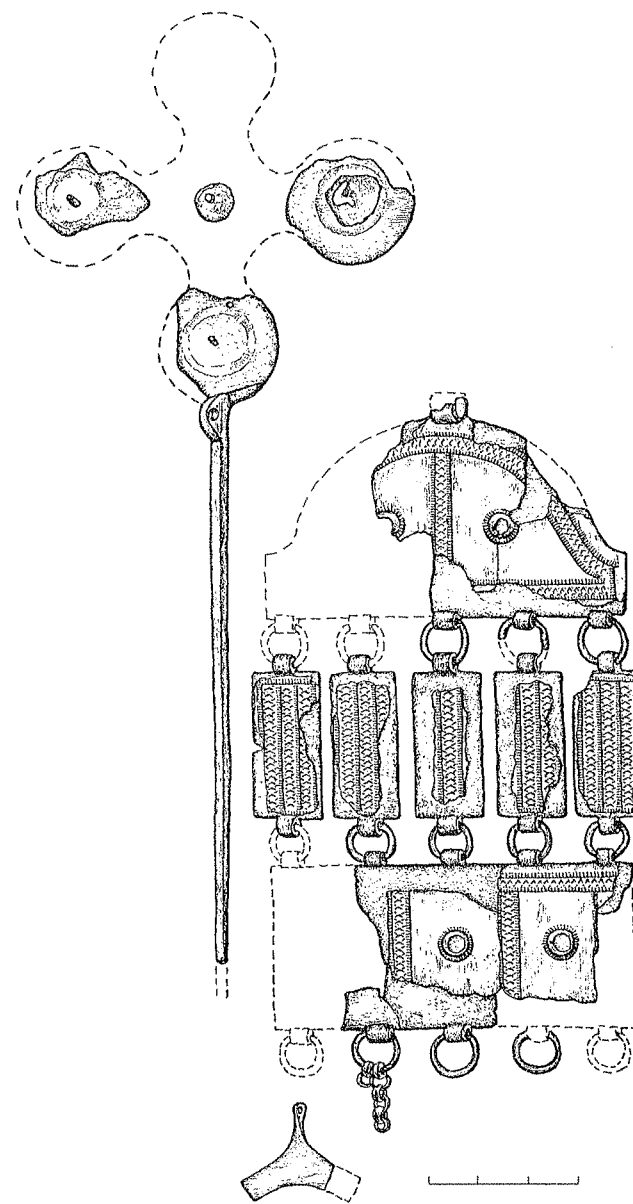

77 pav. Kabutis, dengtas kalstyta sidabro plokštele, iš Lazdininkų (tir. 1976 m.) kapinyno, k. 187. M 1:2 (Modesto Ežersko fotonuotrauka)

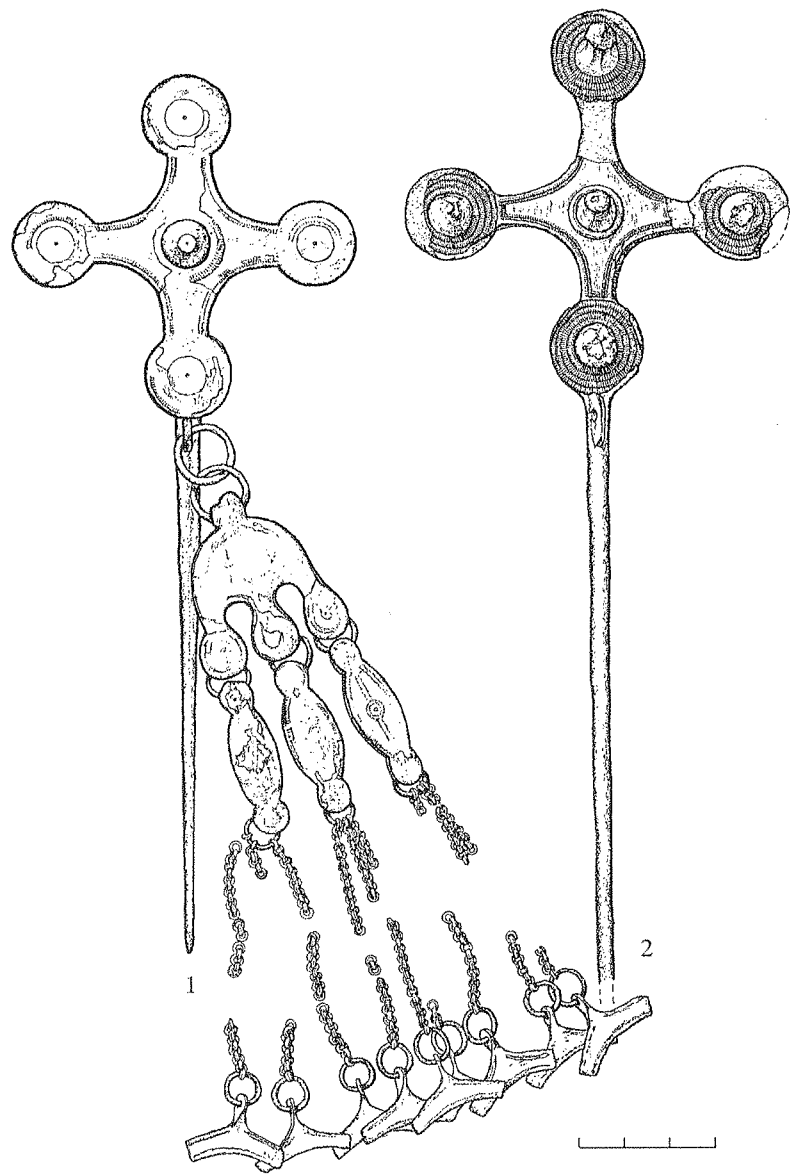
Smeigtukuose yra kilpelės, prie kurių buvo prijungiami kabučiai. Jie taip pat dengti balto metalo plokštelėmis. Dažnai kabučių dekoras sudėtingesnis nei smeigtukų galvutė ir galbūt stilistiškai skirtingas. Išsiskiria Lazdininkų kapinyno kape 187 rastas kabutis. Jį sudaro pusapvalis ir stačiakampis kabučiai, kuriuos jungia keturios kilpelės. Stačiakampis kabutis baigiasi 5 kilpelėmis (pav. 76: 1, 77). Visas kabutis, matyt, baigėsi smulkiomis grandinėlėmis ir klevo sėklos formos kabučiais. Pusapvalis kabutis puoštas unikalio ornamento kompozicija. Jis dekoruotas įvairaus dydžio taško ir rumbelio motyvais, kurie sujungti į ornamentų motyvus. Smulkūs ir kiek didesni iškilūs taškai puošė kabučio pakraščius. Didesni iškilūs taškai buvo komponuojami į „gėlytes“ ar „akutes“ (pav. 77). Kabutis puoštas ir ypač retu kuršių balto metalo plokštelių puošybai motyvu – trikampi, užpildytu susikertančiomis linijomis (lent. 5: 3–e, pav. 77). Pusapvalį kabutį puošė 2 mėlyno stiklo akutės.

Kryžiniai smeigtukai su pusrutulio formos buoželėmis yra vieni gražiausių kuršių papuošalų. Jie yra labai gerų proporcijų, subtilaus, ornamentu neperkrauto dekoru. Labai gražūs smeigtukai rasti Lazdininkų (k. 26, 187) bei Kašučių (KrM inv. Nr. 5291) kapinyuose.

Smeigtukai lieti, apie 17–23,5 cm ilgio bei 6,5–7,8 cm pločio kryžmomis (pav. 76–77). Smeigtukų galvutės ties adata užkirstos, todėl atrodo lyg jie būtų užmauti ant jos. Smeigtukų galvutės užbaigtos pusrutulio ar kiek suspausto pusrutulio formos buoželėmis, puoštomis smulkiomis trikampiškais, įgilintomis linijomis. Smulkiai kalstyta buoželių ornamentas subtiliai papildo viso papuošalo dekorą. Smeigtukų galvutės ties buoželių sandūra yra įgilintos. Perėjimas į buoželes ornamentuotas įgilintų vertikalių ir horizontalių linijų grupėmis. Smeigtukų galvutės dengia kalstyta balto metalo plokštelės. Jų centrą puošia mėlyno stiklo akutė. Plokštelių dekorui naudotas tik iškilus rumbelio motyvas. Viena arba dvi rumbelių eilės juosia plokštelių pakraščius ir mėlyno stiklo akutes (pav. 76: 2).

78 pav. Smeigtukas kryžine galvute iš Lazdininkų (tir. 1976 m.) kapinyno, k. 56 (Audronės Linauskaitės piešiniai)

79 pav. Kryžiniai smeigtukai
1 – Palanga, k. 357; 2 – Lazdininkai (tir. 1976 m.), k. 5
(1 – pagal Žulkų V. 1988. p. 124, pav. 16; 2 – Virgilijaus Truklicko piešinys)

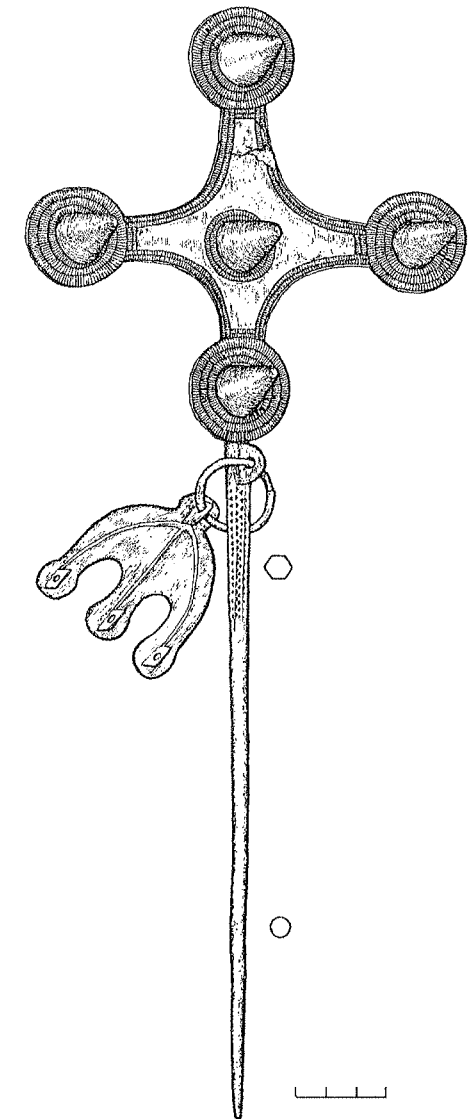
4. 5. KRYŽINIAI SMEIGTUKAI

Kryžiniai smeigtukai yra vieni būdingiausių baltų genčių papuošalų (pav. 78–86). Jų galvutės yra lygiakryžmis kryžius. Dėl savo proporcijų visas smeigtukas yra panašus į lotynišką kryžių. Šio tipo smeigtukai bene puošniausi iš visų baltų nešiotų. Kryžinis smeigtukas su kabučiais, grandinėmis, skirstikliais buvo puošnus, dengiantis visą krūtinę papuošalas.

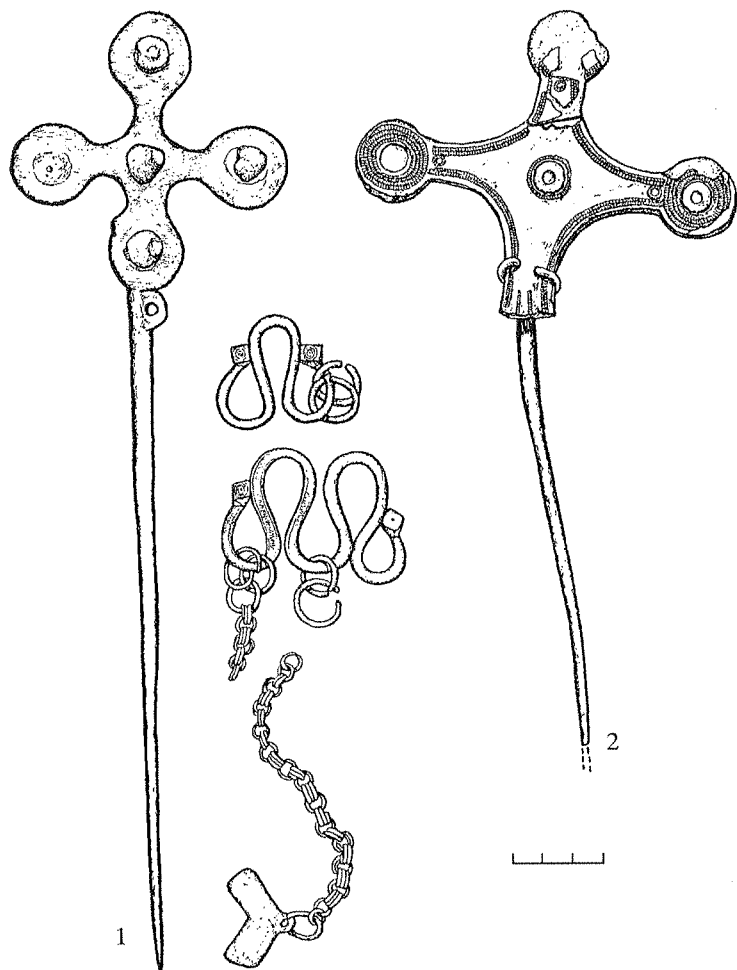
Lietuvoje ir Latvijoje panašių į kryžinius smeigtukus žinoma iš senojo geležies amžiaus pirmosios pusės, jie galėjo išsirutulioti iš ratalinių smeigtukų (Michelbertas M. 1986. P. 133, pav. 45: 1–2; Šnore R. 1930. P. 17, tab. II : 27; LLM. 1958. Pav. 336). Kryžiniai smeigtukai nešioti nuo I tūkst. po Kristaus antrosios pusės, taip pat II tūkst. pradžioje (Šnore R. 1930. P. 74–78) ar net iki pat XIII a. (Kuncienė O. 1978 c. P. 83). Tai pati gausiausia ir įvairiausia smeigtukų grupė. VIII–XIII a. kryžiniai smeigtukai suskirstyti į 7 tipus (Kuncienė O. 1978 c. P. 83–87, žem. 49: 2–6).

Kuršės VIII–XII a. labai mėgo kryžinius smeigtukus. X–XI a. Palanga buvo didelis kryžinių smeigtukų gamybos centras (Žulkus V., Klimka L. 1989. P. 55). Kryžinius smeigtukus daugiausia nešiojo kuršių moterys. Tik keliuose dešimtinuose ar suardytuose kapuose šie smeigtukai ar jų dalys buvo rasti ir vyrų kapuose (Lazdininkai (tir. 1976 m.), k. 6, 118, 143).

Kuršių moterys vienu dideliu smeigtuku susegdavo apsiaustą ar skarą (Volkaitė-Kulikauskienė R. 1987. P. 189, pav. 30). Žemaitės ir žiemgalės kryžinius smeigtukus nešiojo sujungtus grandinėle po 2. Kartais ir kuršių kapuose randami du kryžiniai smeigtukai (Genčiai I, k. 52; Gintališkė, k. 14; Palanga, k. 142, 347; LKS. 1937. Tafel. XXI: 1; LLM. 1958. Pav. 462; Vaitkunsienė L. 1979. P. 64).

80 pav. Kryžinis smeigtukas iš Palangos kapinyno k. 311
(Audronės Ruzienės piešinys)

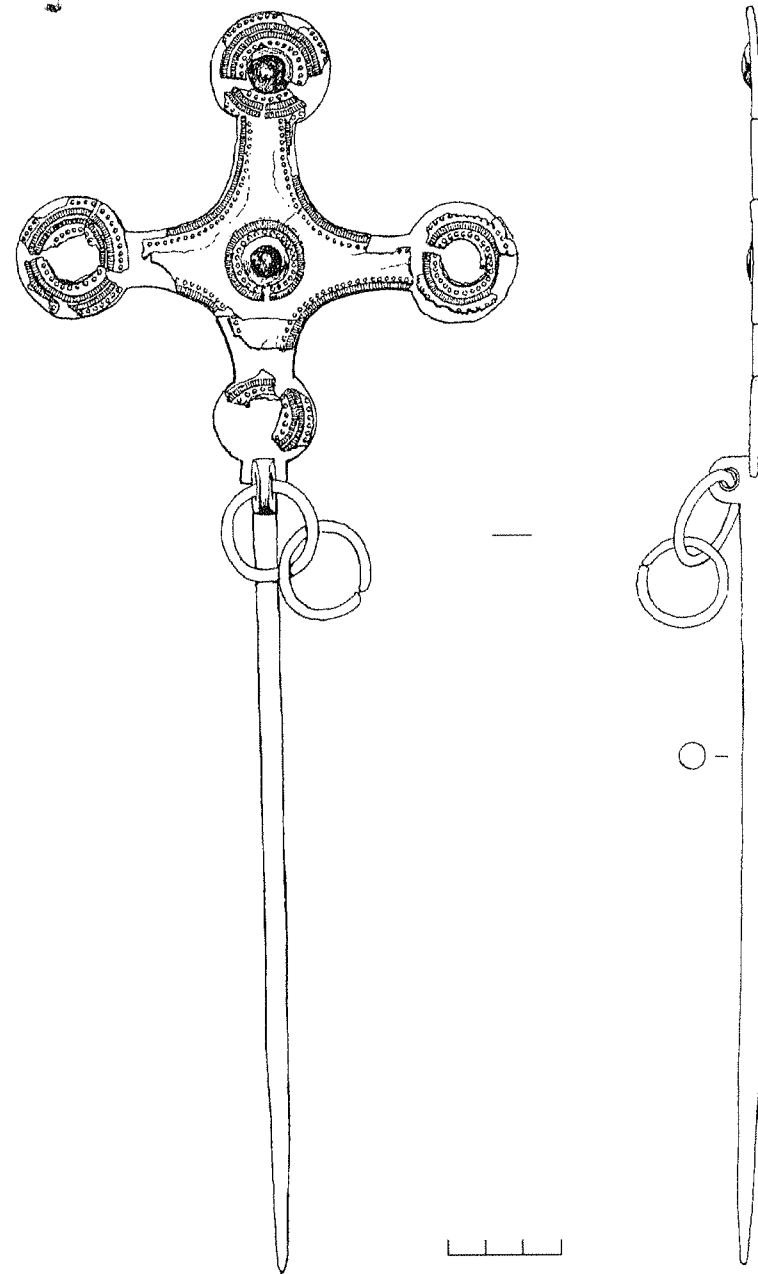
81 pav. Kryžiniai smeigtukai

1 – Palanga, k. 304; 2 – Genčiai I, k. 233

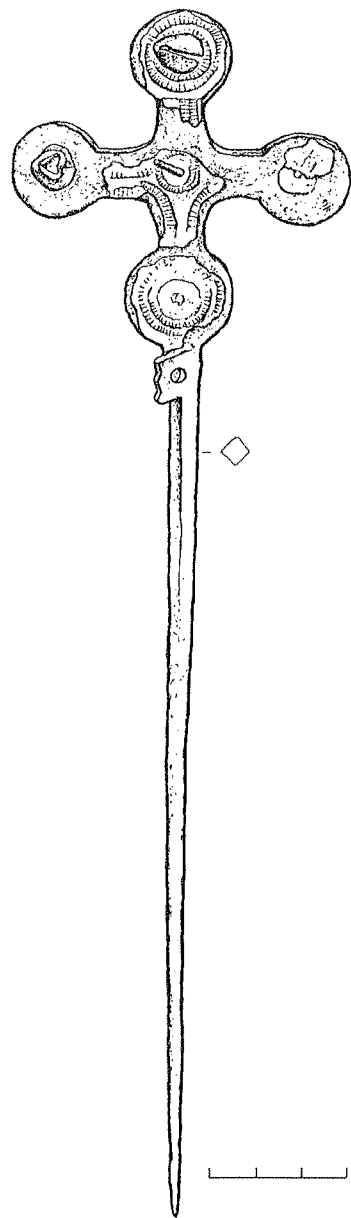
(1 – Audronės Ruzienės ir 2 – Erikos Girčienės piešiniai)

Kuršės nešiojo visų 7 tipų kryžinius smeigtukus, bet labiausiai mėgo II–IV tipų. Kuršių smeigtukai lieti, masyvūs, 28–34 cm, kartais net 40 cm ilgio, kryžmų plotis 15–16 cm. Matyt, dėl savo masyvumo smeigtukai kartais lieti dalimis – atskirai adata ir kilpelė bei galvutė. Vienoje formoje paprastai lieti II tipo dideli ir masyvūs smeigtukai. III tipo smeigtukų adata iki pat galvutės centro lieta vienoje formoje, o galvutė kitoje. Smeigtukų skersinė kryžma yra kaltinė. Visos smeigtuko dalys sujungtos 5 kniedėmis. Dalis III tipo smeigtukų yra lieti vienoje formoje.

Smeigtukų galvutes dengia kalstytos balto metalo plokštelės. Kryžmų galus ir centrą puošia mėlyno stiklo akutės arba kūgeliai ir akutės. Cheminės mikroanalizės, spektrometrijos metodais yra ištirti kai kurie Genčių I,

82 pav. Kryžinis smeigtukas iš Kašučių kapinyno, k. 13
(Virgilijaus Truklicko piešinys)

83 pav. Kryžinis smeigtukas iš Genčių I kapinyno, k. 69 (Erikos Girčienės piešinys)

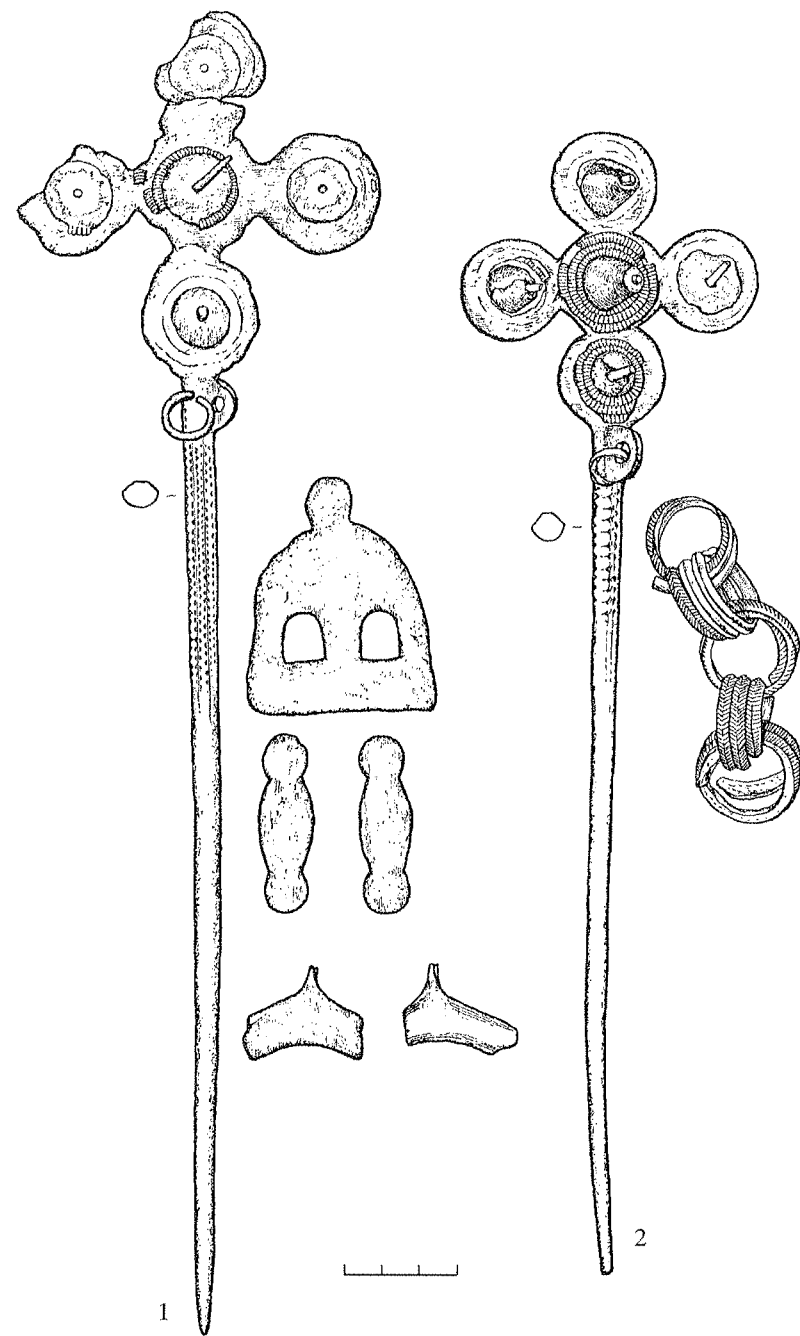
tukų galvutės, dengti balto metalo plokštelėmis ir puošti mėlyno stiklo akutėmis. Plokštelės dekoruojamos kiek įvairesniais, sudėtingesniais nei smeigtukų galvutės pirminiais motyvais (pav. 78). Dažnai naudojamas X motyvas, kuris smeigtukų galvučių puošybai beveik nenaudojamas. Nors

Lazdininkų, Pryšmančių I kapinyuose rasti smeigtukai. Nustatyta, kad smeigtukų pagrindai yra gaminti iš įvairios kokybinės sudėties daugiakomponenčių vario lydinių. Balto metalo plokštelės yra sidabrinės ar žalvarinės, alavuotos (Nagevičius V.1935. P. 83; Volkaitė-Kulikauskienė R., Jankauskas K. 1992. P. 149–157, lent. 6: 10). Plokštelės prilituotos alavo ir švino lydmetaliu.

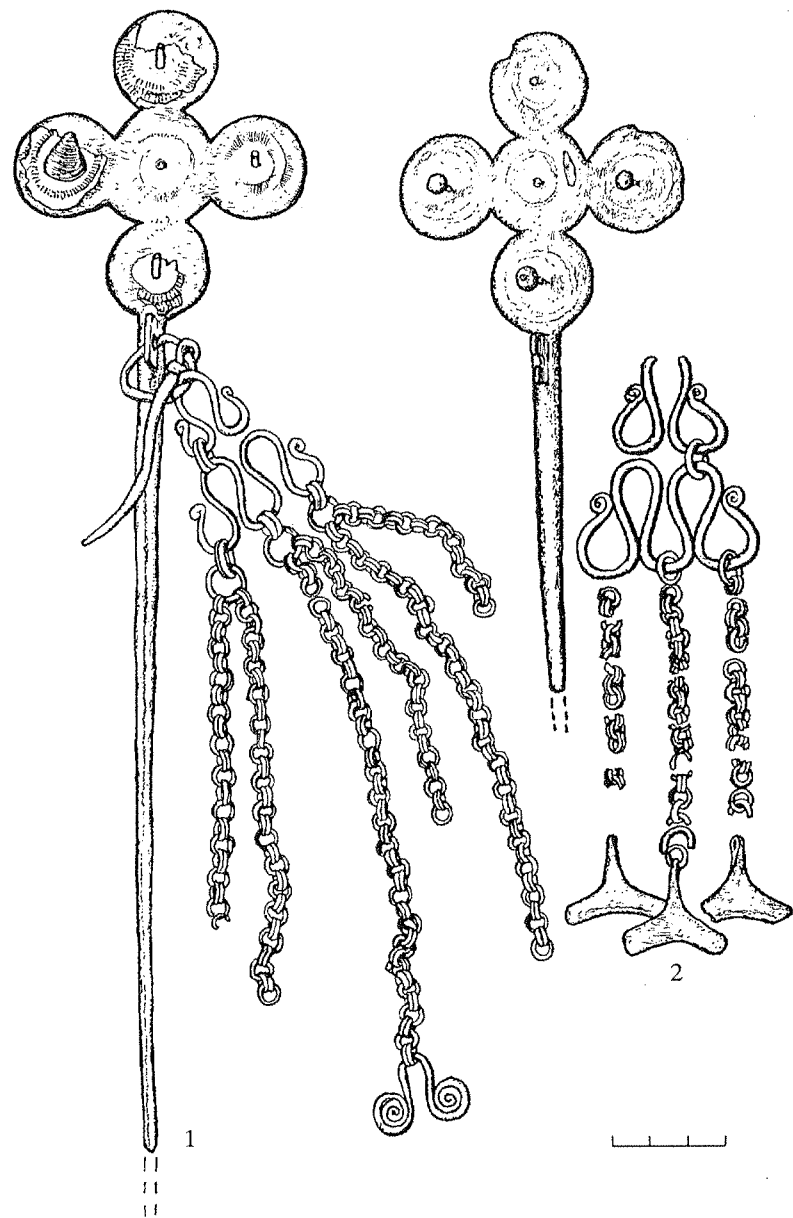
Smeigtukų adatos viršutinė dalis yra rombo ar šešiakampio formos skerspjūvio, apatinė – apskrita. Rombinė ar šešiakampė adatos plokštuma dažnai ornamentuota įkartėlėmis, trikampėliais, apskritimėliais. Ornamentas išdėstomas ant briaunos (lent. 2: 4 e; pav. 80, 84). Paprastai naudojamas tik vienas motyvas, bet, išdėsčius jį ant briaunos, ornamentui suteikiama stilistinė įvairovė. Kuršiški smeigtukai turi kilpeles. Jos dažnai įvairiai profiliuotos, kartais primena tulpės žiedą (pav. 83). Kilpelės dažnai puoštos smulkiomis įkartėlėmis, zigzagu.

Atidžiau apžiūrėjus kuršių nešiotus smeigtukus, matyti jų gamybos skirtumai ir panašumai. Pagal gamybos manierą galima nustatyti smeigtuką gaminusį juvelyrą. Jaučiama įgudusio ar pradedančio meistro ranka. Bandymai paslėpti gamybos broką, taisyti sulūžusius dirbinius (pav. 81: 2) naujai atskleidžia įvairias technologijos gudrybes (konstrukcijos lengvinimas ar vizualus masyvumas), naujai suspindi dekoras.

Smeigtukų kabučiai, skirstikliai, grandinėlės. Prie smeigtukų, ypač rastų turtinguose kapuose, prijungiami įvairių formų, kartais sujungti į grupes (po 2, 4, 5, 6, 7), kabučiai (pav. 78, 79: 1, 80, 84: 1). Labiausiai buvo mėgstami psmėnulio su 3 ataugėlėmis ir pusapvaliai lygiu pagrindu kabučiai. Pastarieji kartais yra kiauraraščiai (pav. 84: 1). Tokių kabučių kilpelės yra blogojoje pusėje ar kabučio pagrinde. Kabučiai, kaip ir kryžinių smeigtukų

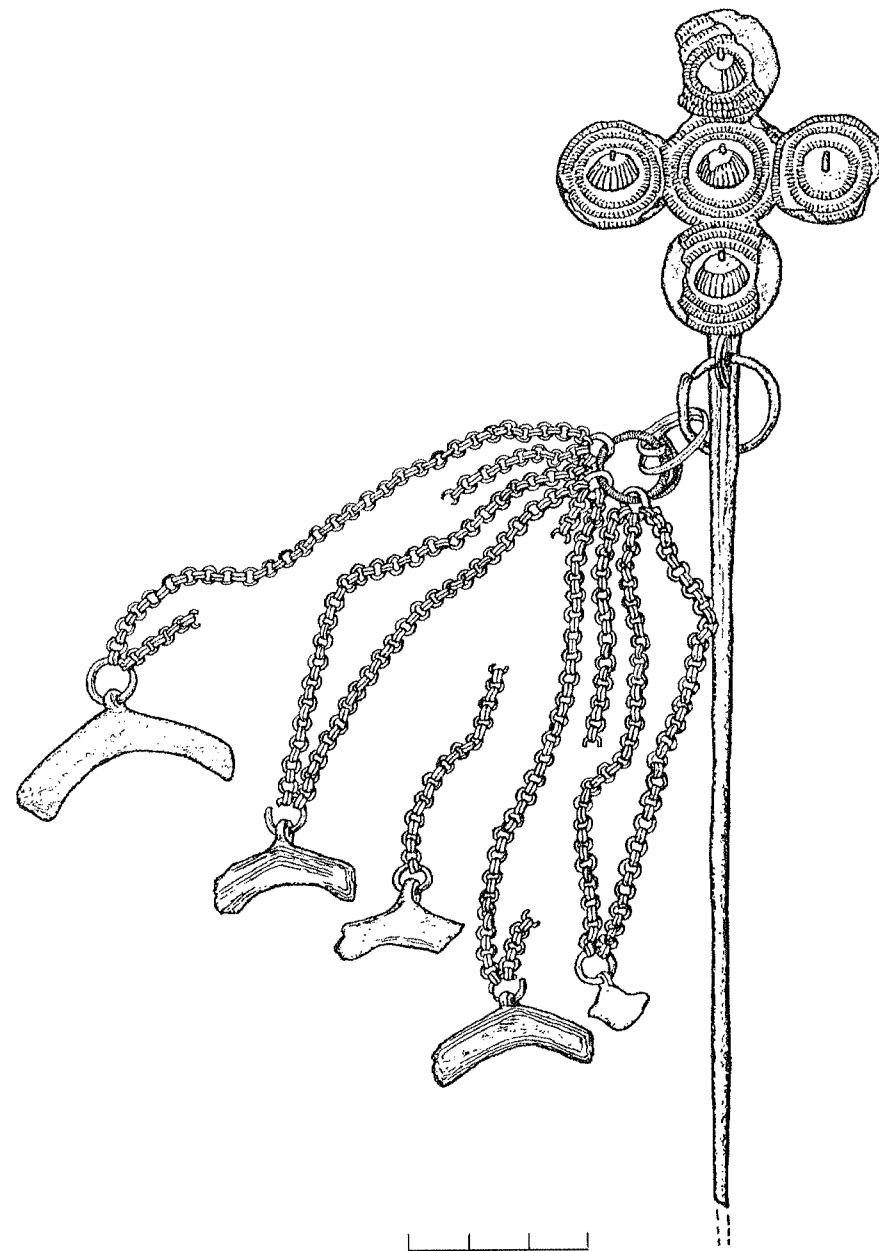

84 pav. Kryžiniai smeigtukai iš Palangos kapinyno 1 – k. 142; 2 – k. 123 (Audronės Ruzienės piešiniai)

85 pav. Kryžiniai smeigtukai

1 – Pryšmančiai I (tir. 1984 m.), k. 9; 2 – Lazdininkai (tir. 1976 m.), k. 115
(1 – Rasos Gurskaitės ir 2 – Audronės Linauskaitės piešiniai)

86 pav. Kryžinis smeigtukas iš Pryšmančių I kapinyno
(tir. 1984 m.), k. 7
(Rasos Gurskaitės piešinys)

gaminant papuošalą buvo siekiama stiliaus vienovės, kai kurie kuršių kabučių motyvai yra unikalūs. Lazdininkų (tir. 1976 m.) kapinyno kape 13 rasti kabučiai puošti keturguba arba Borre stiliaus pynute (lent. 3: 1c, 8). Tai kuršių ornamentikos V tipo pintinis raštas. Palangos kapinyno k. 142 rasto smeigtuko kabutis puoštas unikaliu motyvu – vertikalia aštuoniukės pavidalo ar dviguba pynute, kilusia iš X pynės. Tai II tipo kuršių pintinis raštas. Šis motyvas buvo iškalstytas ant pusapvalio kiauraraščio kabučio, tačiau plokštelė yra nubyrėjusi, apie ornamentiką galima spręsti tik iš atspaudo plokštelėje. Prie kabučio buvo prijungti 3 profiliuoti kabučiai, užsibaigiantys grandelėmis ir klevo sėklos formos kabučiais, visas derinys prijungtas prie III tipo kryžinio smeigtuko (pav. 84: 1).

Išsiskiria 7 dalių kabučių deriniai (pav. 78). Šis sudėtingas derinys dažnai jungiamas prie II ir IV tipo kryžinių smeigtukų, jį sudaro pusapvalis, 5 (ar 4) vertikalaus stačiakampio ir horizontalaus stačiakampio formos kabučiai. Visas kabučių derinys užbaigiamas tuščiavidurėmis grandelėmis ir klevo sėklos formos kabučiais. Kartais penki vertikalūs kabučiai pakeičiami vienu stačiakampio formos kabučiu.

Randami pusbėnulių formos su trimis ataugėlėmis kabučiai (pav. 79: 1). Tokie kabučiai rasti Kiauleikių (LNM AR 4: 181), Laivių (LNM AR 1264), Palangos (k. 357), Rūdaičių II kapinyuose (KVDM 1700: 101). Kabučiai buvo prijungti prie IV tipo kryžinių smeigtukų. Rūdaičių II kapinyne rasto smeigtuko šonuose buvo po pusbėnulių nukirstais galais formos ataugėlė, primenančią paukštelį (LLM. 1958. Pav. 484). Kabutį iš Laivių kapinyno puošė mėlyno stiklo akutės ir 6 kūgeliai (LLM. 1958. Pav. 461).

Kabučių ir grandelių skirstikliai yra sraiginės ar „A“ raidės pavidalo įvijos. Jų paviršius dažnai dekoruotas įkartėlėmis (eglude, skersinėmis įkartėlėmis). Susukti į cilindrelį ar užbaigti kvadratėliu, sraiginių įvijų galai ornamentuoti koncentriniais apskritimais ir duobute centre (Genčiai I, k. 127; Palanga, k. 31, 108, 304; Prysmančiai I (tir. 1985 m.), k. 26).

Įdomūs grandinelių skirstikliai, primenantys besirangantį roplį, rasti Genčių I (k. 137), Lazdininkų (k. 115), Palangos, k. 304, Prysmančių (tir. 1984 m.) I, k. 9 kapinyuose (pav. 81: 1, 85).

Kabučiai būdavo jungiami į visumą, jų deriniai užbaigiami grandinėmis. Kuršiai mėgo lengvas, dažniausiai tuščiavidures, grandines (pav. 79: 1, 81: 1, 85 – 86). Dažnai randamos iš pusapvalio skerspjūvio pagamintos smulkios, taip pat masyvios pusapvalio skerspjūvio grandinės, panašios į įvijinius žiedus (pav. 84: 2). Lengvųjų grandelių galai paprastai užbaigiami klevo sėklos formos kabučiais, kurių pakraščiai dažniausiai ornamentuoti viena arba dviem įgilintomis linijomis. Masyvios grandinės dažnai ornamentuotos vertikaliomis įkartomis, užbaigiamos sraigine įvija (pav. 85: 2).

Palangos kapinyno kapų 112, 347 smeigtukų galvutės ornamentuotos iš abiejų pusių. Kapo 112 smeigtuke zigzago pavidalo įraiškos matomos kryžmų pakraščiuose. Kape 347 rasto smeigtuko blogosios pusės centre įrėžtas dvigubas X motyvas.

Kryžinių smeigtukų plokštelių ornamentika. Kryžinių smeigtukų galvutės dengtos kalstytomis balto metalo plokštelėmis. Visų tipų smeigtukų plokštelių ornamentika iš principo nesiskiria, todėl ji aptariama bendrai.

Svarbiausias plokštelių puošybos elementas yra iškilaus rumbelio motyvas. Jis dviem, trimis arba keturiomis eilėmis išdėstomas kryžmų pakraščiuose ir aplink mėlyno stiklo akutes (pav. 79–81, 84: 2). Kartais (tai ypač mėgo Kašūčių ir Lazdininkų juvelyrų) iškilaus rumbelio motyvas tapdavo „virvute“ ar „eglude“. Tai buvo padaroma, keičiant motyvo kryptį ir dydį. IV tipo kryžinių smeigtukų puošybai būdinga rumbelių motyvu sudaryti papildomą kryžmą. Skersinėmis ir išilginėmis rumbelių eilėmis atskiriami kryžmų galai, ornamentu išryškinama centrinė akutė. Kartais kryžmų galuose sukomponuojamas gėlytės motyvas, sudarytas iš iškilaus pusapskritimo ir rumbelio (lent. 2: 2–c, pav. 81: 2). Žymiai rečiau smeigtukus dengusios plokštelės dekoruojamos iškilaus pusapskritimo motyvu, kuris derinamas su rumbeliu (pav. 82).

Įstatytos į plokštelę stiklo akutės buvo apspaudžiamos iš viršaus. Kartais aplink stiklo akutę buvo suformuojamas bangelės ornamentas. Kai kurių tipų smeigtukus puošia penki kūgeliai (pav. 78–80, 83–86). Jie išlikę labai prastai. Kūgelių gamyba yra sudėtinga. Ją nagrinėjo Kęstutis Jankauskas (Jankauskas K. 1992. P. 151–168).

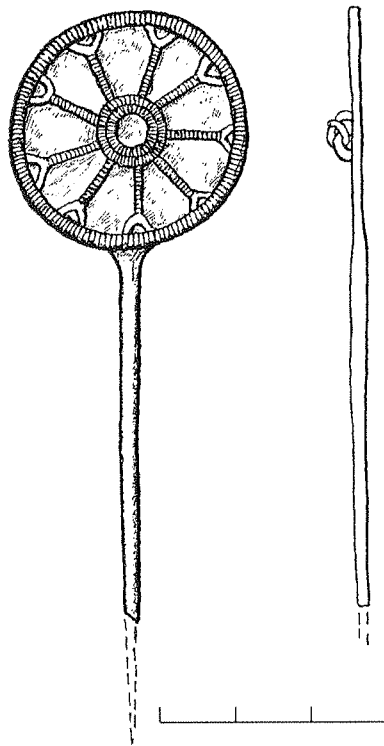
Keletas kryžinių smeigtukų, kuriuos, matyt, pagamino baltų juvelyrų, rasta Gotlando saloje (SHM Ganthem 2870). Galbūt dalis Gotlande rastų kryžinių smeigtukų gaminta Gotlande, sekant baltiškaisiais pavyzdžiais (SHM Alskog 15185).

4. 6. APSKRITI SMEIGTUKAI

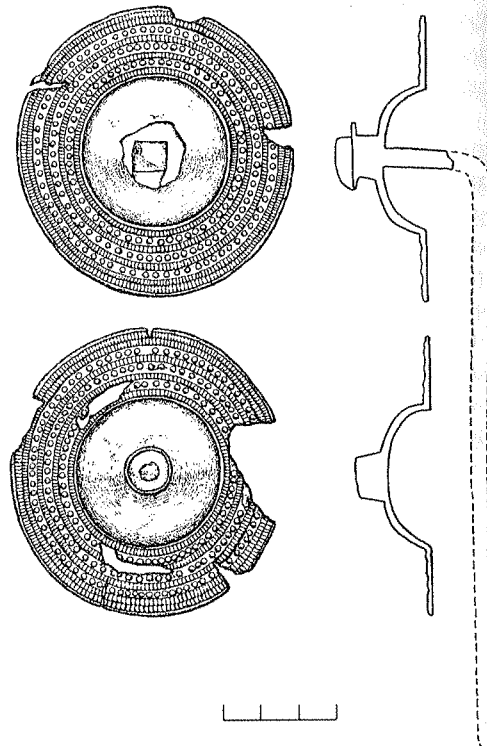
Apskriti smeigtukai yra rasti Kiauleikių (k. 31) ir Lazdininkų (tir. 1976 m. k. 136), Slengių (k. 28) kapinyuose (pav. 87–88). Viename kape buvo rasta po du smeigtukus. Jie datuojami VIII–IX a. (Danilaitė E. 1961. P. 113).

Apskriti smeigtukai rasti Slengių kapinyno kape 28. Jie datuojami VII–VIII a. Smeigtukų galvutės plokščios, dengtos kalstytomis balto metalo plokštelėmis. Puošybai naudotas iškilaus rumbelio motyvas. Smeigtuko ornamentu kompoziciją sudaro labai sumaniai sukomponuotas rumbelio motyvas. Rumbelis jungiamas į tiesias linijas ir pusapskritimus. Visa ornamentu kompozicija primena saulę su 9 spinduliais. Šie spinduliai dengia plokščią smeigtuko galvutę. Smeigtuko galvutės centrą puošia mėlyno stiklo akutė (pav. 87). Slengiuose rastų smeigtukų dekoras remiasi romėniškojo laikotarpio kultūrinėmis tradicijomis. Jų galvučių dekoras yra panašus į V–VI a. segių iš Kurmaičių – Pajuodupio kapinyno puošybą (Stankus J. 1988. P. 36, pav. 4: 10–11, 6: 5). Aptariamų smeigtukų ir segių kilpelės, kaip įprasta senajame geležies amžiuje, yra kitoje plokščių galvučių pusėje (pav. 87).

Kitokie apskriti smeigtukai rasti Kiauleikių ir Lazdininkų kapinyuose. Šių smeigtukų galvutės apskritos, 10–7,2 cm skersmens, su „tutuliu“, kuris užbaigiamas 2–3 cm skersmens plokštuma. Smeigtukų adatos geležinės. Prie

87 pav. Smeigtukas apskrita galvute iš Slengių kapinyno, k. 28 (pagal Žulkų V. 1978 š. LII. F. 1. Nr. 671)

88 pav. Smeigtukai apskritomis galvutėmis iš Lazdininkų (tir. 1976 m.) kapinyno, k. 136 (Audronės Linauskaitės piešiniai)

Kiauleikių kapinyne rastų smeigtukų buvo prijungti pusapvaliai kabučiai (Vaitkunskienė L. 1981. P. 56–58, pav. 37).

Smeigtukų, rastų Kiauleikių ir Lazdininkų kapinynuose, galvutės panašios į III–V a. seges ir smeigtukus, randamus Lietuvos pajūryje ir Nemuno deltoje (Michelbertas M. 1986. 121–124, pav. 41). Vėlyvųjų smeigtukų galvutes puošė viena balto metalo plokštelė, ankstyvuosius – žalvarinių žiedelių ir spurgelių eilės. Jų „tutulius“ dengė balto metalo danga, dažniausiai – alavas. Abiejų laikotarpių smeigtukai buvo puošti ir mėlyno stiklo akutėmis.

VIII–IX a. smeigtukų plokštelės kalstytos rumbelių ir taškų motyvais. Kalstyti plokštelių motyvai ir ankstyvųjų segių dekoras (žiedeliai ir spurgeliai) yra tapatūs, tačiau skiriasi išraiškos priemonės, kuriomis buvo puošti šie papuošalai (pav. 88). Smeigtukų „tutulius“ turėjo puošti mėlyno stiklo akutės ir papildoma plokštelė (nutrupėjusi).

4. 7. LAZDELINIAI SMEIGTUKAI IR SMEIGTUKAI SU SRAIGINĖMIS ĮVIJOMIS

Smeigtukai yra reti VIII–IX a. kuršių papuošalai. Žalvarinių lazdelinių smeigtukų rasta Bandužių (k. 22), Genčių I (k. 90), Laivių (k. 86, LNM AR 2: 2183–2185) kapinynuose. VIII–IX a. lazdeliniai smeigtukai dažniau gamiami iš žalvario nei geležies. Jie yra masyvūs, apie 12–19,5 cm ilgio. Ovalių arba apskritų galvučių dydis yra apie 3,4 x 3,4–4,5 x 4,5 cm. Jų galai suploti ir atlenkti į išorę ar susukti į cilindrelį.

Žalvariniai smeigtukai sraiginėmis įvijomis rasti Genčių I (k. 58), Laivių (k. 57, 58), Palangos (k. 198) kapinynuose, datuojami IX–XI a. Jie yra 6–8 cm ilgio ir apie 1, 4–1,5 cm skersmens galvutėmis, smeigtukai neturi ašelių.

Abiejų tipų smeigtukai dažniausiai yra neornamentuoti arba jų galvutės ornamentuotos smulkiomis įkartėlėmis. Motyvai išdėstyti ant galvutės briaunos, todėl jie primena „eglutę“ (lent. 2: 2 d–e).

VI. 5. RANKŲ PAPUOŠALAI

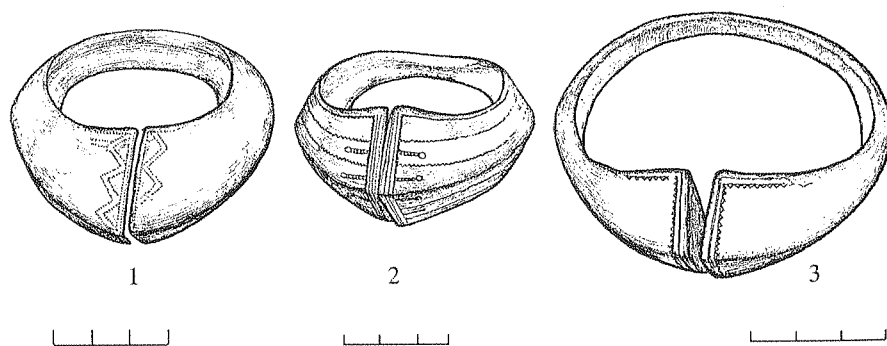
5. APYRANKĖS

VIII–XII a. kuršiai nešiojo daug įvairių apyrankių, kurių dekoras yra sudėtingas. Jų puošybai naudoti beveik visi pirminiai motyvai. Ornamentikai ypač būdingas ornamento krypties kaitaliojimas. Ornamentavimo kryptis ant apyrankės ir žiūrėjimo į ją kryptis dažniausiai skiriasi. Įvijinių apyrankių puošybai naudotas išraiškingas spiralės metodas – vienas motyvas išdėstomas skirtingose spiralės apvijose.

5. 1. TUŠČIAVIDURĖS APYRANKĖS PLATĖJANČIAIS GALAIS

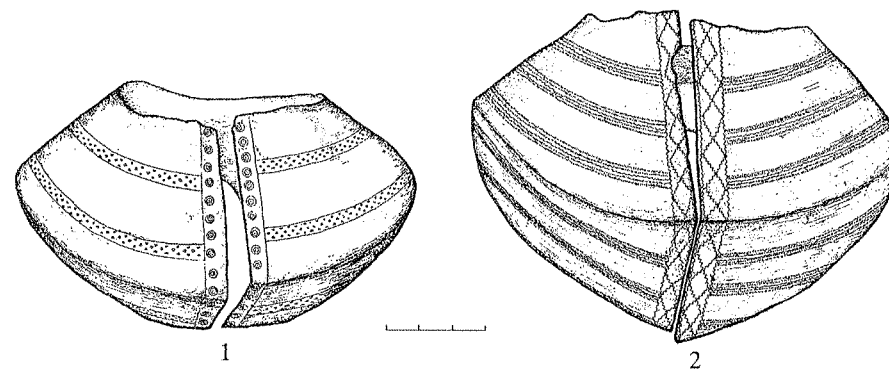
Šio tipo apyrankės yra tipiškas VII/VIII–IX a. kuršių moterų papuošalas, jos randamos tik kuršių bei lamatiečių kapinynuose (Tautavičius A. 1996. P. 252–253). Manoma, kad jos išsivystė iš storagalių apyrankių (Åberg N. 1919. P. 137, Abb. 184–195). Apyrankės atrodo labai masyvios, bet iš tiesų jos pagamintos iš žalvarinės skardos ir yra tuščiavidurės (pav. 89: 1, 90). Jos yra suskirstytos į 2 tipus (LAB. 1961. P. 345–346; Volkaitė-Kulikauskienė R. 1970. P. 179–180; Vaitkunskienė L. 1978 a. P. 93, žem. 55: 1). VII–VIII a. randamos storėjančiais ir platėjančiais galais apyrankės (pav. 89: 3; I tipas). VIII–IX a. tuščiavidurės apyrankės priskiriamos II tipui (pav. 89: 1 – 2, 90). Ypač dailaus dekoro tuščiavidurių platėjančiais galais apyrankių rasta Kiauleikių, Laivių, Lazdininkų kapinynuose.

Apyrankės yra 8 x 5, 12 x 8 cm dydžio, galų plotis – 2, 5–5,5 cm, kai kurių galai yra net 6–7 cm pločio, plotis nugarinėje dalyje yra tik apie 0,8–1,8 cm. Priekinė apyrankių dalis iki susiaurėjimo puošta geometriniais motyvais, kurie išdėstomi 2–3 horizontaliomis eilėmis. Vertikaliomis ornamentų motyvų eilėmis dekoruoti apyrankių galai. Labiausiai mėgtas trikampio motyvas ir

89 pav. Tuščiavidurės platėjančiais galais apyrankės

1 – Genčiai I, k. 233; 2 – Lazdininkai, k. 28; 3 – Lazdininkai, k. 23 (2 – 3 tir. 1976 m.)
(1 – Erikos Girčienės ir 2 – 3 – Audronės Linauskaitės piešiniai)

90 pav. Tuščiavidurės platėjančiais galais apyrankės

1 – Pagudonė (Telšių r.); ŽAM A 2165; 2 – Laiviai, LNM AR 2: 1
(2 – Audronės Ruzienės piešinys)

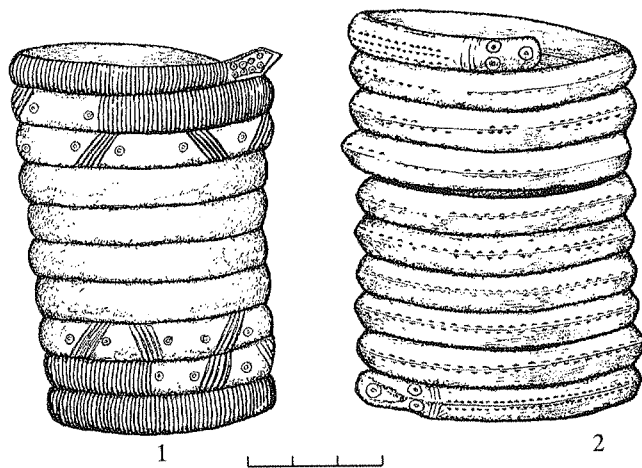
jo pagrindu sudarytos ornamento kompozicijos. Apyrankes puošė zigzaginės plokštumos, gautos sujungus trikampių eiles, trikampių eilės per tarpą sujungtos pagrindais, trikampiai išdėstomi ant apyrankės briaunos (lent. 2: 4–a). Trikampius juosia įkartų eilės. Taip dekoruotos beveik visos Lazdininkų kapinyne rastos apyrankės. Taip pat mėgtas įkartų motyvas, kuris užbaigiamas apskritimu ar „akute“ (Lazdininkai, k. 184). Kartais trikampio viduje būna 3 taškai (Genčiai I, k. 213). Dažnai trikampių viršūnės pratęsimos viena ar dviem smulkių įkartelių eilėmis (pav. 89: 1).

Labai įdomiai ornamentuota Genčių I kapinyno kape 232 rastoji apyrankė, puošta zigzagine linija, kurią sudaro smulkios įkartėlės, o zigzago viršūnės puoštos „akutėmis“ (lent. 2: 2–c). Kartais tokio zigzago viršūnėje esančios tiesios linijos pratęsimos iki pat apyrankės susiaurėjimo (Palanga, k. 190). Reto dekoro apyrankė rasta Laiviuose (pav. 90: 2). Jos galai yra puošti rombų pyne, sudaryta iš vertikaliai sujungto X motyvo. Pats X motyvas gautas iš skirtingos krypties įkartų.

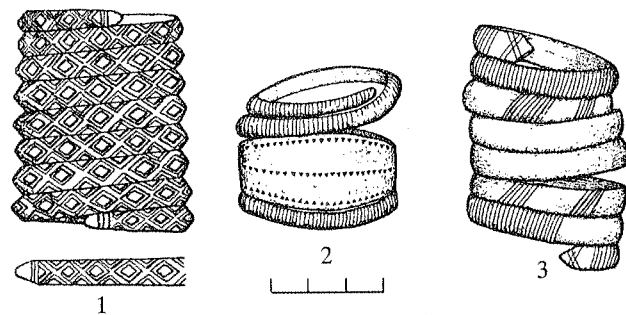
Ties susiaurėjimu apyrankių ornamentas užbaigiamas horizontalios eglutės pavidalo motyvais, kurie sujungiami į rombines plokštumas (lent. 2: 2–c). Nugarinė apyrankės pusė ornamentuojama retai, dažniausiai horizontalia įgilinta linija, kuri užbaigiama įgilintais taškais (Lazdininkai (tir. 1976 m.), k. 184).

5. 2. ĮVIJINĖS APYRANKĖS

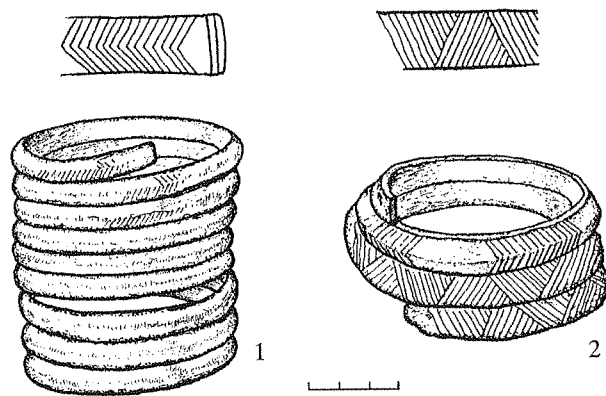
Tai – būdingas VIII–IX a. kuršių papuošalas. Šios apyrankės Lietuvoje pradėtos nešioti ankstyvajame geležies amžiuje (Puzinas J. 1935. Pav. XIII). Baltų gentys tokias apyrankes mėgo visą I tūkst. po Kristaus. VIII–IX a. įvijinės apyrankės randamos ir lamatiečių, skalvių, žemaičių, žiemgalių, latgalių kapuose (Vaitkunskienė L. 1978 b. P. 93 – 95, žem. 56). Įvijinės apyrankės nešiotos ir X–XI a. Jos rastos X–XI a. degintiniuose Godelių kapinyno kapuose (Valatkienė L. 1986 š. LII. F. 1. Nr. 1711).

91 pav. Įvijinės apyrankės
1 – Laiviai, k. 224; 2 – Palanga, k. 96
(Audronės Ruzienės piešiniai)

92 pav. Įvijinės apyrankės
1 – Anduliai (tir. 1972 m.), k. 1; 2 – Palanga, k. 12; 3 – Laiviai, k. 226
(1 – Igno Jablonskio ir 2 – 3 – Audronės Ruzienės piešiniai)

93 pav. Įvijinės apyrankės iš Godelių kapinyno, k. 1
(pagal Valatkienę L. 1986 š. LII. F. 1. Nr. 1711)

VIII–IX a. įvijinės kuršių apyrankės yra 2 tipų. Vienos pagamintos iš įvairaus profilio žalvario juostelės (jų yra dauguma), II tipo yra masyvios, trikampio pjūvio. Pastarųjų rasta nedaug.

Įvijines apyrankes labiau mėgo nešioti kuršių moterys nei vyrai, tačiau jos randamos ir vyrų kapuose (Genčai I, k. 15, 160). Į kapą dažniausiai buvo dedamos 1–2 įvijinės apyrankės. Abiejų tipų įvijinės apyrankės kapuose randamos drauge su masyviomis juostinėmis apyrankėmis.

Apyrankės gamintos iš 0, 8–1, 2 cm pločio į spiralę susuktos žalvario juostelės (pav. 91–93). Juostelė dažniausiai yra pusapvalio, kartais trikampio pjūvio. Retai randama kito skerspjūvio apyrankių. Dažniausiai randamos įvijinės apyrankės yra 9 1/2–10 1/2 apvijos. Pasitaiko apyrankių iš 12–13 1/2 apvijos (Palanga, k. 162; Prysmančiai I (tir. 1984 m.), k. 7). Apyrankių skersmuo 6,2–8,8 cm, vaikiškų apyrankių skersmuo tik 4,2–6 cm.

Nemaža įvijinių apyrankių dalis yra neornamentuotos (Genčai I, k. 9, 93, Lazdininkai, tir. 1976 m., k. 5). Dažniausiai būdavo ornamentuojamos 2–3 abiejų galų apvijos (pav. 91: 1, 92: 3), nors randama apyrankių, kurių visos apvijos ornamentuotos (92: 2).

Daugumos apyrankių galai smailėja. Rasta apyrankių, kurių galai užbaigti trikampiu ar rombine plokštuma (Genčai I, k. 77; Griežė, kapų duobė II; Laiviai, k. 226, 227). Taip užbaigta apyrankė primena labai stilizuotą roplį. Roplių galvutės puoštos X ar sudvigubinto X motyvu, „akutėmis“, taškeliais, įkartėlėmis, trikampaiais, kurių viduje įkomponuoti 3 taškai (Laiviai, k. 226, 227; Griežė, kapų duobė II). Kartais roplio galvos puoštos 8 (4 + 4) „akutėmis“ ar kitais motyvais (pav. 91: 1).

Ypač aukšto lygio juvelyrinius dirbinius gamino Palangos gyvenvietės juvelyras. Palangoje VIII–IX a. meistrai gamino ne tik aukštos kokybės dirbinius, bet ir pagoniškąją pasaulėžiūrą atitinkančius papuošalus. Tai dar kartą patvirtina Palangos kapinyno kape 162 rasta 12 1/2 apvijos apyrankė. Dvi galinės apyrankės apvijos puoštos X pyne, kuri sudaryta iš smulkių įkartėlių. Į X pyne įkomponuoti nedideli trikampėliai (lent. 2: 6–c). Roplys, pavaizduotas apyrankėje, visiškai suabstraktintas. Jo galva – tik užapvalinta plokštuma, uodega nusmailinta iki trikampio pjūvio ir dailiai išlenkta. Kartais įvijinių kuršių apyrankių roplių galvos pavaizduotos gana realistiškai (pav. 91: 2): su dviem akimis, o nusklembti jų snukučiai dekoruoti „akutėmis“. Kūno perėjimas į galvą pabrėžtas vertikaliomis tiesėmis (Palanga, k. 79, 96).

Apyrankių puošybai dažniausiai naudotos įkartos. Jos pasvirusios į dešinę ar kairę, tai yra į ornamentuojamą papuošalo erdvę įjungiamas apyrankių pjūvis ir motyvų išdėstymo kryptis. Skirtingos krypties įkartos ar trigubo X motyvą juvelyras sugebėjo sujungti net į sudėtingą pintinį raštą (pav. 92: 1), tačiau, nesuderinus apvijų, „žingsnio“ pintinis raštas pabyra (pav. 93: 2). Įkartų grupes dažniausiai skiria „akutės“ ar taškeliai. Įvijinių apyrankių ir žiedų puošyboje svarbiausia yra tai, kad dekorui naudojamas spiralės metodas (pav. 92: 1, 93: 2). Geras motyvo žingsnio sutaikymas suteikia norimo motyvo išpūdį. Remiantis tuo pačiu apvijų suderinamumo principu, įkartas galima sujungti į eglutes, o pastarąsias į rombo pavidalo plokštumas, X pynes.

Dažnai įvijinės apyrankės puoštos trikampių motyvu (Griežė, kapų duobė II; Laiviai, KrM inv. Nr. 5284; Palanga, k. 96, 100, 112; pav. 92: 2, 93: 2). Palangos kapinyno kape 12 rasta įvijinė apyrankė paplatinta priekine dalimi (pav. 92: 2), o jos forma primena žiedą. Centrinė jos dalis puošta smulkių trikampėlių eilėmis, o galai – vertikaliomis įkartomis.

Palangos kapinyno moterų kapuose 100, 112, 154, 357 rastos II tipo apyrankės, jos labiau būdingos Šiaurės Lietuvai (Vaitkunsienė L. 1978 b. P. 94). Jos yra masyvos su ryškia trikampe briauna. Apyrankės į galus smailėja, apvijos yra 1,2–1,6 cm pločio. Dažniausiai tokios apyrankės puoštos dvigubo zigzago motyvu, siekiant sudaryti sudvigubintą X pynę. Dekorui naudotas ir pats sudvigubinto X motyvas. Tokia kompozicija siekiama gauti sudėtingo pintinio rašto įspūdį.

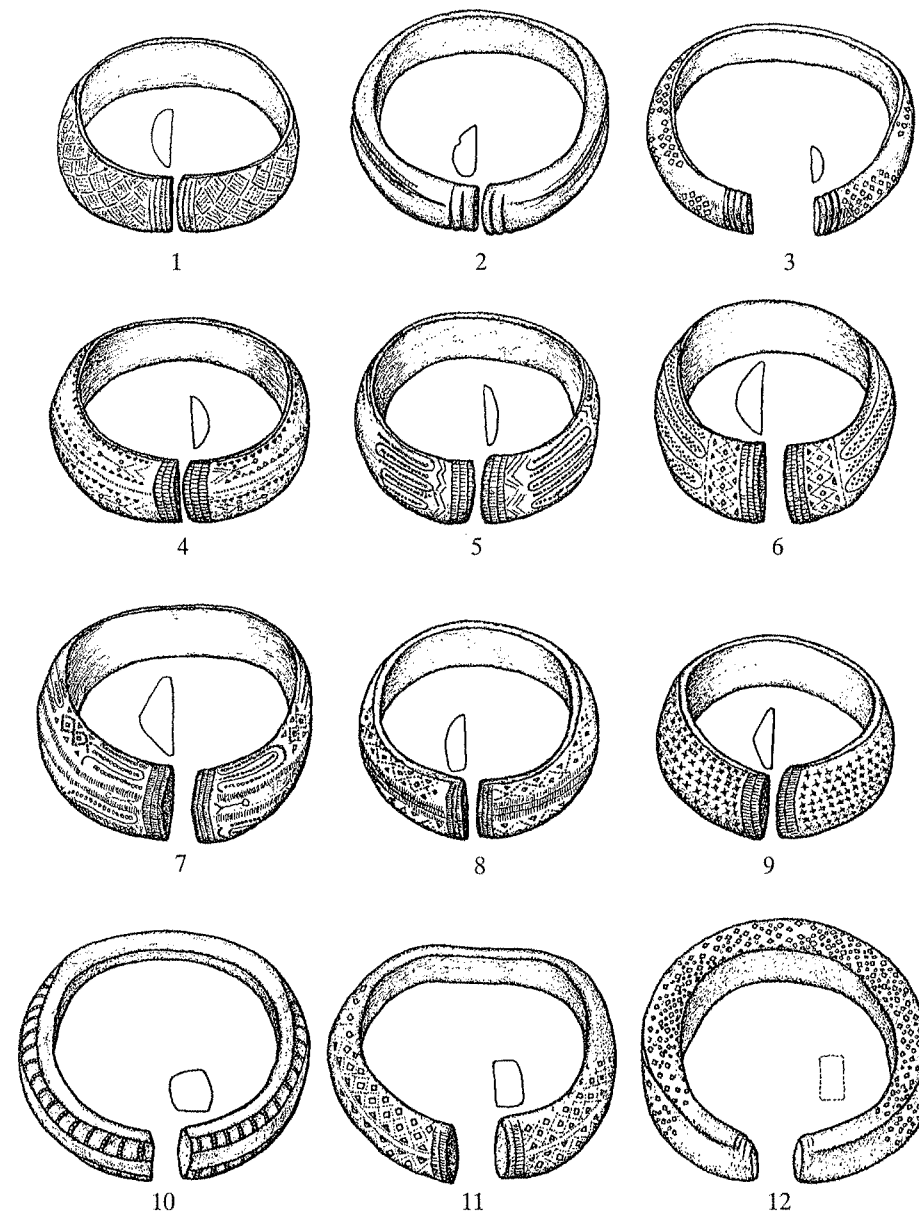
5. 3. MASYVIOS APYRANKĖS

Masyvios apyrankės buvo mėgstamas kuršių rankų papuošalas (pav. 94–96). Jos nešiotos nuo VIII–IX a. iki pat XIII a. (Vaitkunsienė L. 1978 c. P. 95–97, žem. 57: 1–2, 4–5). R. Kulikauskienės nuomone, šio tipo apyrankės pasirodė IX a., buvo nešiotos X–XI a. pirmojoje pusėje (LAB. 1961. P. 494; Volkaitė-Kulikauskienė R. 1970. P. 180).

Kartais viename kape randama nuo 4 iki 10 masyvių apyrankių (4 – Genčiai I, k. 50; Palanga, k. 155; Prysmančiai I (tir. 1921 m.), k. 66; 10 – Genčiai I, k. 83; Palanga, k. 31). Masyvios apyrankės ypač mėgtos Mėgūvos žemėje (Genčiai I, Palanga, Prysmančiai I).

IX a. apyrankės yra masyvos (sunkios), kiek plėtėjančiais galais. Jų vidurinė dalis yra siauresnė, nežymiai išgaubta (pav. 94–95). Apyrankės yra 8 x 7 cm dydžio, lankelio galų plotis 1,8–2–2,5 cm, vidurinės dalies plotis 1,3–1,8 cm. Masyvios apyrankės yra gana įvairaus pjūvio lankelio – nuo pusapvalio iki netaisyklingos stačiakampio, dažniausiai pusapvalio pjūvio lankelio formos. Masyvios apyrankės skirstomos į pusapvalio ir kampuoto skerspūvio (LAB. 1961 P. 491–494, pav. 365, 367–368; Volkaitė-Kulikauskienė R. 1970. P. 180–182, pav. 30: 1–8; Vaitkunsienė L. 1978 c. P. 95–97, žem. 1–2, 4–5). Puošybai lankelio pjūvis įtakos neturėjo.

Visos šio tipo apyrankės yra ornamentuotos, puošybos elementai – lieti ir kalinėti. Jų ornamento kompozicijos yra pačios sudėtingiausios ir įvairiausios (pav. 94–96), galai dekoruoti skersinių rumbelių eilėmis, įgilintomis įkartomis. Retkarčiais horizontalių rumbelių eilės ornamentų motyvus dalija pusiau (Palanga, LNM AR 396: 2346; Prysmančiai I (tir. 1984 m.), k. 7). Visoms šio tipo apyrankėms bendra tai, kad jų nugarinė dalis – neornamentuota. Ornamento kompozicijos abipus užbaigiamos įvairiomis trikampio arba trikampių su pratęsta viršūne kompozicijomis (lent. 2: 2 c–3–c). Kartais masyvių apyrankių ornamento kompozicijos pradedamos trikampių motyvu (pav. 94: 4; Palanga, k. 30, 141, 310, Prysmančiai I (tir. 1985 m.), k. 20). Visų šių apyrankių puošybos ypatybė – motyvo kryptis pasikeičia kelis kartus (Talsų Vilkuožių ežeras, LVM A 8571: 313, 354, 359). Tai iš esmės keičia ornamentų motyvų ir ornamento kompozicijų vaizdą.

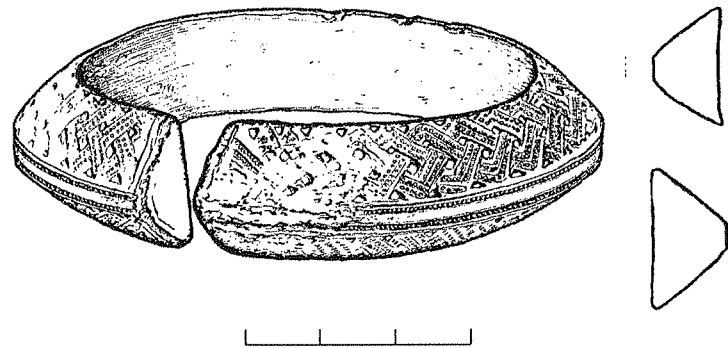

94 pav. Masyvios apyrankės iš Palangos kapinyno
1 – k. 311; 2 – k. 310; 3 – k. 159; 4 – 5 – k. 30; 6 – k. 123; 7 – k. 141; 8 – LNM AR
396:3063; 9 – k. 31; 10 – 12 – k. 20.
(Audronės Ruzienės piešiniai)

Masyvias apyrankes mėgta puošti pintiniais raštais (Talsų Vilkumuižos ežeras, I, I a–b tipas; pav. 94: 1), sudvigubintų X pyne, kurios vidus užpildytas iškiliais ar įgilintais taškais, trikampaiais, rombeliais (lent. 1: 6–c; Genčiai I, k. 163). Masyvios apyrankės puoštos ir II tipo pintiniais raštais (pav. 96), apskritimo su 4 spinduliais motyvu (pav. 94: 9, lent. 2: 3–c). Tokie motyvai buvo išdėstomi horizontaliomis ar įstrižomis eilėmis (Girkaliai, k. 16; Palanga, k. 31, 159).

Daugelis masyvių apyrankių puoštos „S“ raidės pavidalo įgilinta kreive. „S“ motyvas, ištemptas horizontaliai ir vertikalčiai, tampa panašus į vertikalčią „bangelę“ (pav. 94: 5–7; 95). Apyrankės puošybai naudoti 4 (2 + 2) „S“ motyvai. Tarpai tarp motyvų dažniausiai užpildomi iškiliais taškeliais, apskritimais (Girkaliai, k. 11, 16; Palanga, k. 30, 123, 141). Retesnis masyvių apyrankių puošybos pirminis motyvas yra horizontaliomis eilėmis išdėstomas trikampis (Pryšmančiai I (tir. 1986), k. 30). Taip pat retai yra dekoruojama viršutinė apyrankės briauna (pav. 94: 12).

Kiti masyvių apyrankių dekoru pirminiai motyvai yra bendri – įgilinti ir iškilūs taškeliai, įkartėlės, trikampėliai, X. Šie pirminiai motyvai tradiciniams kuršiams būdais komponuojami į ornamentų motyvus ir kompozicijas.

96 pav. Masyvi apyrankė iš Genčių I kapinyno, KrM inv. Nr. 2810
(Virgilijaus Truklicko piešinys)

95 pav. Masyvi apyrankė iš Palangos kapinyno, k. 357
(Antano Lukšėno fotonuotrauka)

5. 4. APYRANKĖS ZOOMORFINIAIS GALAIS

Apyrankių paplitimas ir chronologija. Vieni įdomiausių ornamentikos požiūriu papuošalų yra apyrankės zoomorfiniais galais (toliau – zoomorfinės apyrankės). X–XIII a. šio tipo apyrankes ypač mėgo kuršiai (Vaitkunsienė L. 1978 i. P. 97–101, žem. 58; Vaska B. 1994 a. P. 113–119). Šis apyrankių tipas yra vienas iš kuršių kultūros X–XIII a. bruožų (pav. 97–99; lent. 7: 1–2). Rečiau negu kuršiai zoomorfinės apyrankės nešiojo žemaičiai, latgaliai, skalviai.

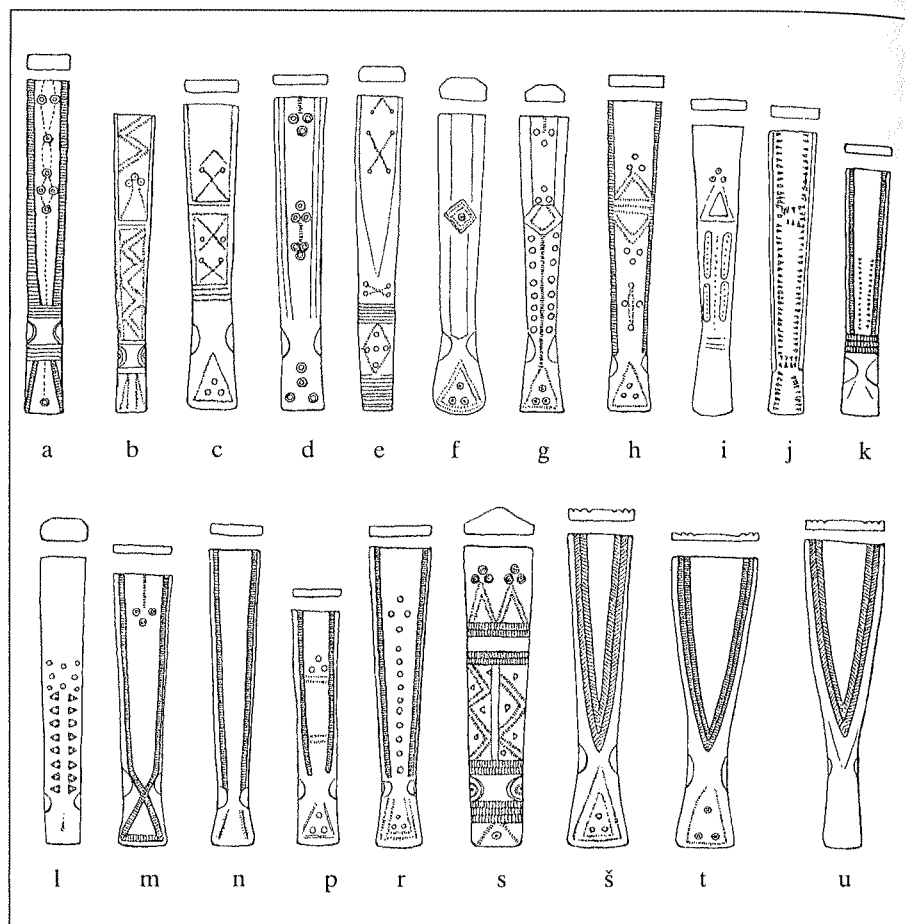
Ankstyviausios zoomorfinės apyrankės, priklausančios VI–VIII a., rastos Gruobinioje. Jų dekorui įtakos turėjo Gotlando (Vaska B. 1994 a. P. 113) ir, matyt, Vidurio Skandinavijos vendelio laikų stiliai. Vikingų laikotarpiu Gotlando saloje buvo nešiotos puošnios sidabrinės, o kartais ir žalvarinės zoomorfinės apyrankės. Visos šio tipo apyrankės gausiai puoštos geometriniais motyvais. Zoomorfiniai motyvai, užbaigiantys apyrankių galus, žymiai labiau geometrizuoti nei kuršiški. Gyvūnų galvos yra be ataugų (ausyčių). Sidabrinių Gotlando salos zoomorfinių apyrankių lankeliai vidinėje dalyje yra platesni. Lankeliai ištiesai puošti geometriniais motyvais (Stenberger M. 1947. Abb. 27–29, 37: 2, 38: 1–3, 39: 8, 163: 6, 188: 6; 1958. Textabb. 11–12, 36–37, 41–42, 75, 80, 98–100). Zoomorfinių apyrankių, visiškai panašių į kuršiškas, matyt, importuotų iš kuršių gyvenamųjų teritorijų ar gamintų sekant kuršiškomis, rasta Gotlando saloje (SHM Stanga 8191: 13, Lye 9461: 3).

Zoomorfinės kuršių apyrankės priklauso dviem chronologiniams laikotarpiams: X–XI a. ir XII–XIII a. (Vaska B. 1994 a. P. 113). Plačiausiai zoomorfinės apyrankės aptarė Laima Vaitkunsienė ir Baiba Vaska (Vaitkunsienė L. 1978 i. P. 97–101, žem. 58; Vaska B. 1994 a. P. 113–119). Autorės apyrankes suskirstė į tipus ir aprašė jų ornamentiką. L. Vaitkunsienė, aptardama pietinių kuršių apyrankes, išskyrė du pagrindinius tipus, besiskiriančius pavaizduoto gyvūno išvaizda apyrankės galuose. B. Vaska, remdamasi šiaurinių kuršių zoomorfinių apyrankių ornamentika, jas suskirstė į 4 tipus. Šiame darbe remtasi L. Vaitkunsienės sudaryta klasifikacija, pagrįsta apyrankių galų forma ir lankelio pjūviu. Tačiau zoomorfinių apyrankių ornamentika yra įvairesnė nei aprašyti tipai. Net tame pačiame kape randamų apyrankių dekoras yra gana skirtingas. Ypač puošnių apyrankių rasta Andulių, Bandužių, Bunkos muižos, Genčių I, Gintališkės, Kretingos, Lazdininkų, Pryšmančių I, Palangos kapinynuose, Talsų Vilkumuižos ežero palaidojimuose.

Kuršių kapuose dažnai randamos 3–5 ar net 8–10 zoomorfinių apyrankių (Gintališkė, k. 6, 7, 9, 11; Kretinga I, k. 4). Šiaurinėse kuršių žemėse šio tipo apyrankės randamos tik vyrų kapuose (Vaska B. 1994 a. P. 113). Pietinių kuršių žemėse, nors šio tipo apyrankės buvo labiau mėgstamos vyrų, bet jų retkarčiais randama ir moterų kapuose (Anduliai (tir. 1972 m.), k. 4, 22; Genčiai I, k. 76, 137; Gintališkė, k. 14, 26; Kretinga I, k. 4), tačiau, pavyzdžiui, Bandužių kapinyne apyrankės zoomorfiniais galais buvo rastos tik vyrų kapuose (Stankus J. 1995. P. 65).

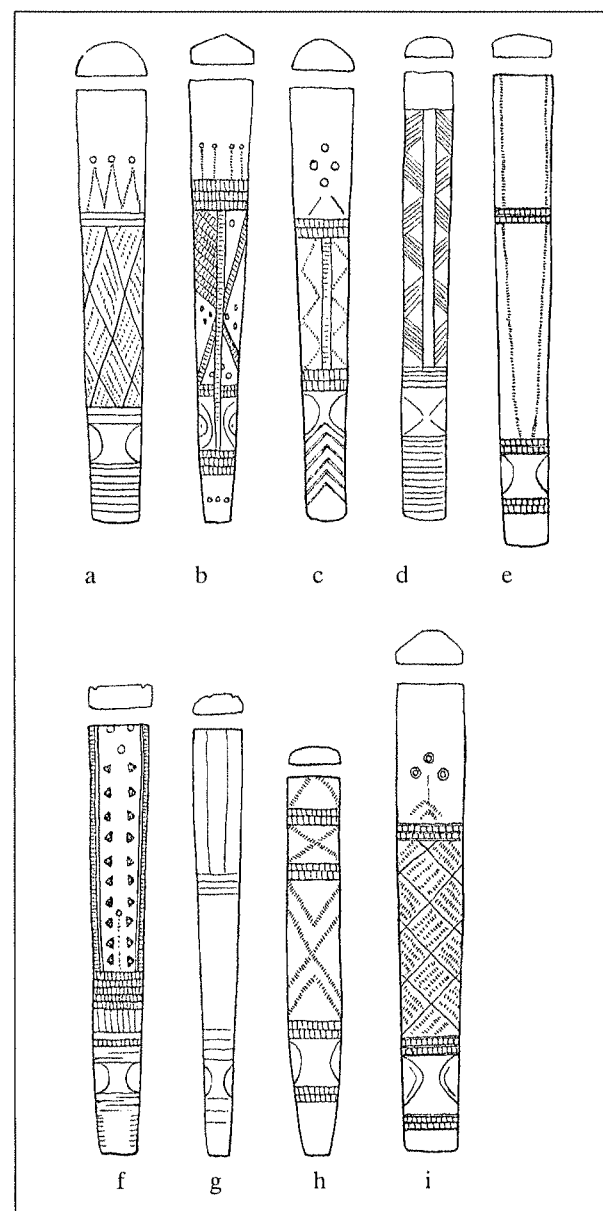
Zoomorfinės apyrankės trikampaiais išplotais galais (pav. 97; 99: 2, 5–8; lent. 7: 1). Tokių apyrankių kuršių gyventose žemėse rasta daugiausia. Ypač gražios

7.1. lentelė. Apyrankių zoomorfiniais galais (I tipas) ornamento kompozicijų pavyzdžiai

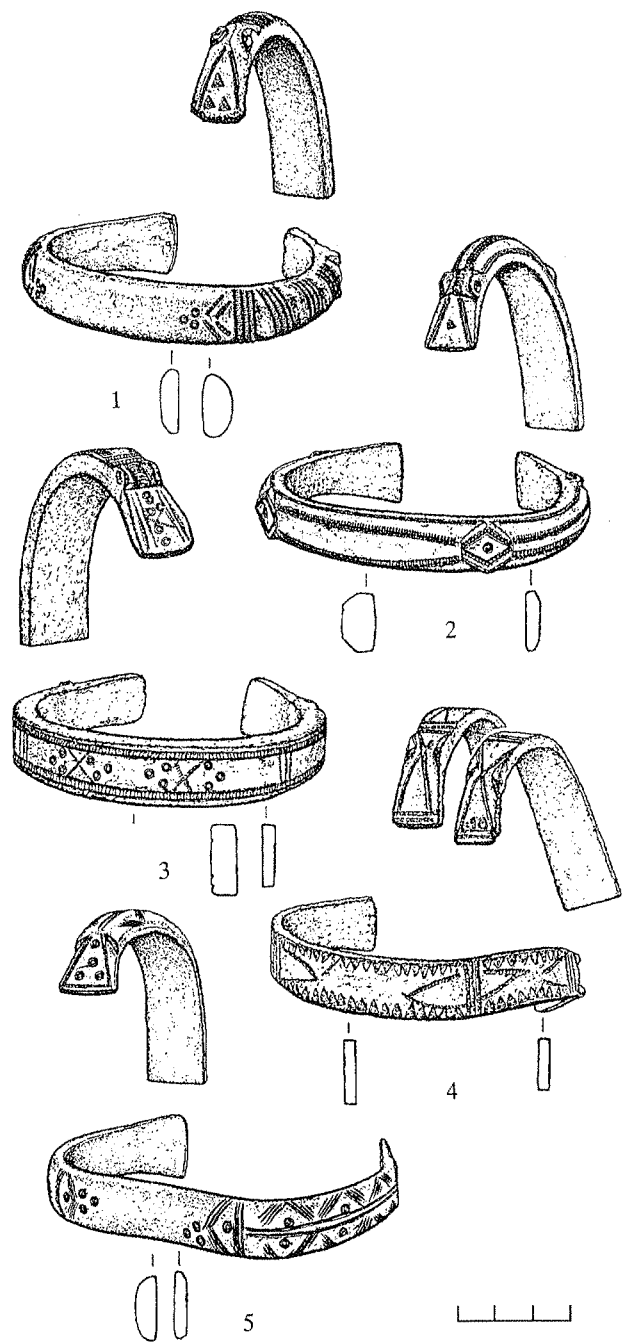

a, d, h, s – Anduliai (tir. 1972 m.), k. 4; *b* – Anduliai (tir. 1972 m.), atsit. rad.;
c, š – Kretinga I, k. 3; *e, g – h, j, n, p, r* – Kretinga I, k. 4; *f* – Kretinga I, k. 38;
i, u – Kretinga I, k. 11; *k* – Kretinga I, k. 47; *l* – Kretinga I, k. 49; *m* – Kretinga I,
 atsit. rad.; *t* – Kretinga I, k. 50

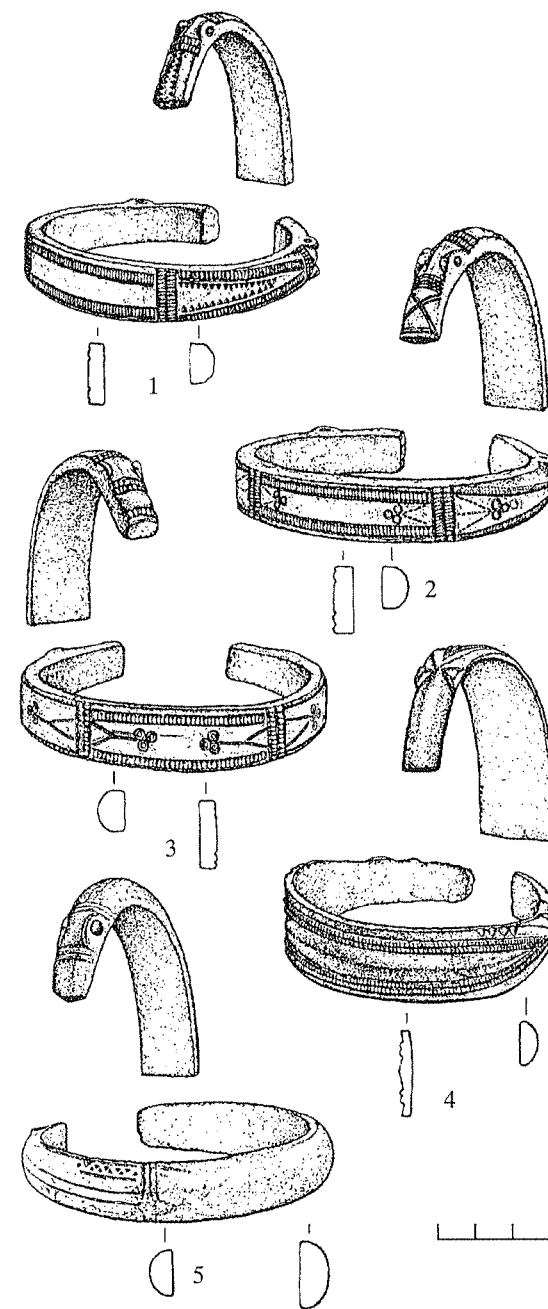
7.2. lentelė. Apyrankių zoomorfiniais galais (II tipas) ornamento kompozicijų pavyzdžiai

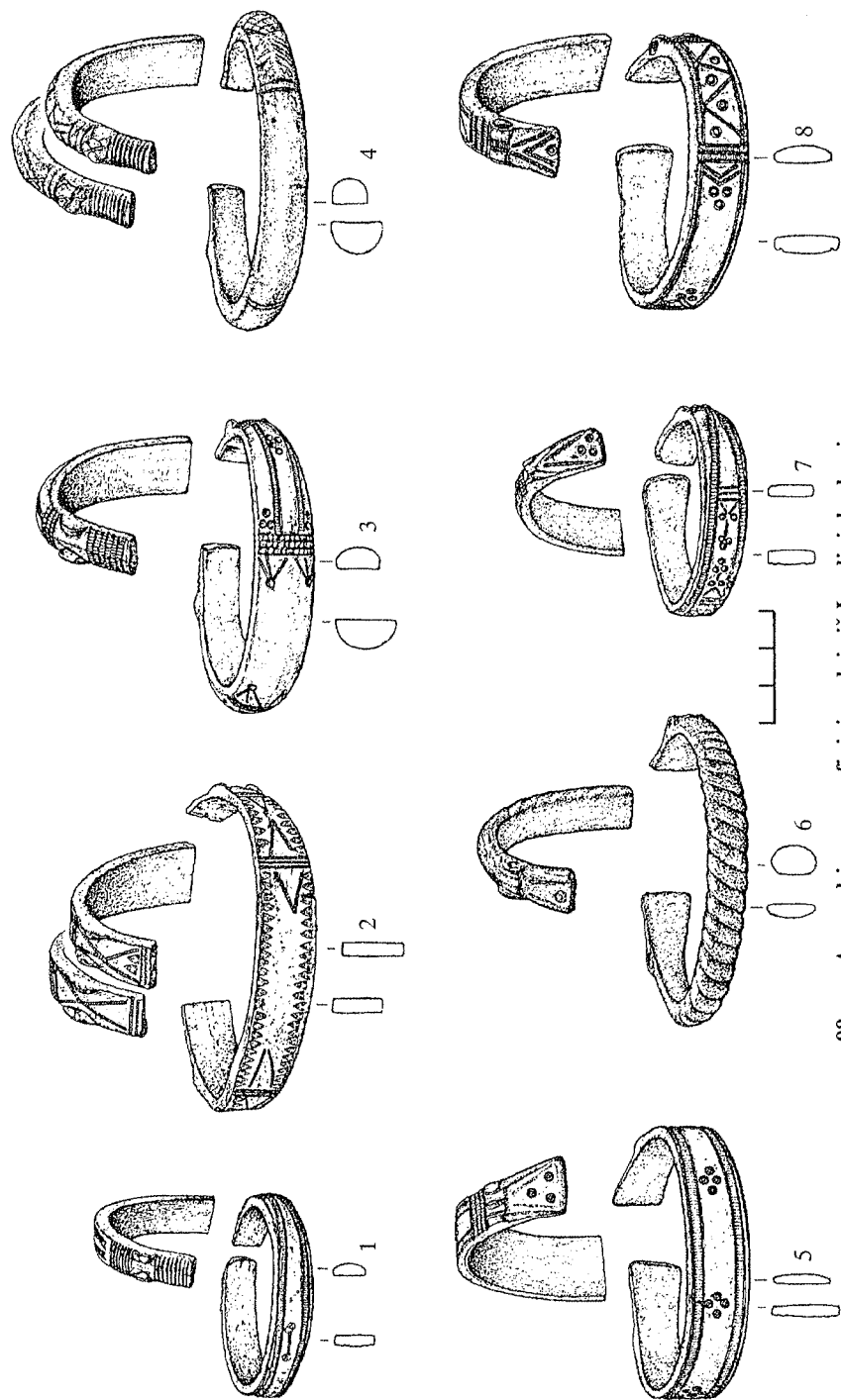
a, b – Kretinga I, k. 4; *c* – Kretinga I, k. 47; *d* – Kretinga I, atsit. rad.;
e – Anduliai, k. 4; *f* – Kretinga I, k. 50; *g* – Kretinga I, k. 3; *h* – Anduliai, k. 2;
i – Anduliai, atsit. rad.

97 pav. Apyrankės zoomorfiniais galais iš Lazdininkų kapinyno
 1 – k. 48 D (tir. 1998 m.); 2 – 4 – k. 107; 5 – k. 179 (2 – 5 tir. 1976 m.)
 (Virgilijaus Truklicko piešiniai)

98 pav. Apyrankės zoomorfiniais galais iš Lazdininkų kapinyno
 1 – k. 72; 2, 4 – k. 146; 3 – k. 107; 5 – k. 48 D (tir. 1998 m.) (1 – 4 tir. 1976 m.)
 (Virgilijaus Truklicko piešiniai)

99 pav. Apyrankės zoomorfiniais galais iš Lazdininkų kapinyno
 1 – k. 68; 2, 5 – k. 177; 3, 8 – k. 146; 4 – k. 47; 6 – k. 89; 7 – k. 49
 (Virgilijaus Trukšėno piešiniai)

šio tipo apyrankės rastos Andulių, Kretingos I, Lazdininkų kapinynuose. Jų galai baigiasi stilizuotomis gyvūnų galvutėmis, kurios yra trikampio formos, lankeliai yra pusapvalio, pusapvalio nusklembtais kampais, stačiakampio pjūvio, nuo 1,4 iki 3 cm pločio. Apyrankių galų plotis 1,3–1,8 cm. Apyrankės ties gyvūno galvute įsmaugtos. Pati gyvūno galvutė visiškai stilizuota, atlikta kuršiams būdingu zoomorfiniu stiliumi, ją primena tik didesnės ar mažesnės ataugos – ausytės. Kartais ataugų šonuose įmušamos „akutės“, duobutės.

Zoomorfinės apyrankės puoštos labai įvairiai. Dekoruoti apyrankių galai ir šonai. Nugarinė apyrankės dalis puošta retai. Apyrankių puošta nugarinė dalimi rasta Lazdininkų kapinyne (tir. 1976 m.), k. 49, 89, 107, 177. Zoomorfinių apyrankių puošybai naudoti beveik visi pirminiai geometriniai motyvai, išskyrus svastiką (pav. 97–99). Lygiakryžmis kryžius dažnai sukomponuojamas iš kitų pirminių motyvų. Šio tipo apyrankių šonai puošti X, trikampio, rombo, apskritimo, taško motyvų pagrindu sukurtais ornamentų motyvais ir ornamentų kompozicijomis (pav. 97, 99: 2, 5–8; lent. 7: 1). Zoomorfinės apyrankės puoštos ir pintiniais raštais (I a–b tipai). Kartais apyrankių lankeliai yra tordiruoti ar puošti tordiravimo imitacija (pav. 99: 6). Apyrankės, kurių lankeliai yra 1,4–2 cm pločio, nugarinėje dalyje dažniausiai yra nepuoštos. Tokių apyrankių lankelių nugarinė dalis yra puošta iš smulkių įkartėlių sukomponuotais virvutės pavidalo motyvais (lent. 7: 1–š–u; Vaska B. 1994 a. Att. 1: 1–2). Daugumos šio tipo apyrankių galai puošti trikampaiais motyvais, sudarytais iš smulkių įkartų, tiesių, dažnai jų viduje yra 3 apskritimai, taškai, „akutės“ (pav. 97: 1, 99: 2, 4).

Paplatintus trikampiškus apyrankių galus puošia koncentriniai apskritimai (pav. 97: 5, 99: 5, 7). Kartais galai puošti ornamentų motyvais, sudarytais iš trikampių, kurių viduje yra „akutės“, apskritimai, +. Beveik visada paplatinti zoomorfinių apyrankių galai dekoruoti tapačiais ornamentų motyvais, todėl išsiskiria Lazdininkuose (tir. 1976 m.), k. 107, 177 rastos apyrankės. Jų vienas paplatintas galas puoštas 2 trikampaiais, o kitame tokių trikampių nėra (pav. 97: 4, 99: 2). Atrodo, kad apyrankės, nors rastos skirtinguose kapuose, pagamintos to paties meistro.

B. Vaska trikampio su taškais viduje motyvą, remdamasi Dievtūrių judėjimo ideologų idėjomis, vadina „Dievo žyme“, o pavaizduotą apyrankėje gyvūną sieja su žalčiu ir jo kultu, lygiakryžmį kryžių artina prie krikščioniškosios kultūros įtakos (Vaska B. 1994 a. P. 116–119), tačiau šios išvados nėra pagrįstos gilesne zoomorfinių apyrankių ornamentikos ir bendrakultūrine laikotarpio analize.

Zoomorfinės apyrankės suspaustais, siaurėjančiais galais (pav. 98, 99: 1, 3–4; lent. 7: 2). Šio tipo zoomorfinės apyrankės dažniausiai yra pusapskritimo arba apskrito ar kiek trikampiško pjūvio lankelio. Jų galuose nedidelėmis ataugomis pažymėtos gyvūno „auselės“, akutėmis „akys“. Apyrankių galai yra siauri (0,8–1,2 cm pločio), lyg suspausti, dažnai apskrito skerspjūvio. Apyrankės nugarinėje dalyje yra 1,4–2 cm pločio. Šio tipo zoomorfinių apyrankių dekoruoti tik galai ir šonai. Labai retai puošta ir apyrankių nugarinė dalis (pav. 99: 1). Šio tipo zoomorfinės apyrankės dekoruotos ne

taip puošniai, kaip trikampaiais išplotais galais. Vyrauja įvairios krypties įkartių, trikampių, X motyvai, tačiau yra puoštų pintiniais raštais (I a – b tipai). Dažnai šonų puošyba užbaigiama vertikaliomis įkartių eilėmis ir 1, 3 trikampio motyvais. Trikampiai dažniausiai užbaigiami 1 ar 3 taškais, apskritimais, koncentriniais apskritimais, „akutėmis“.

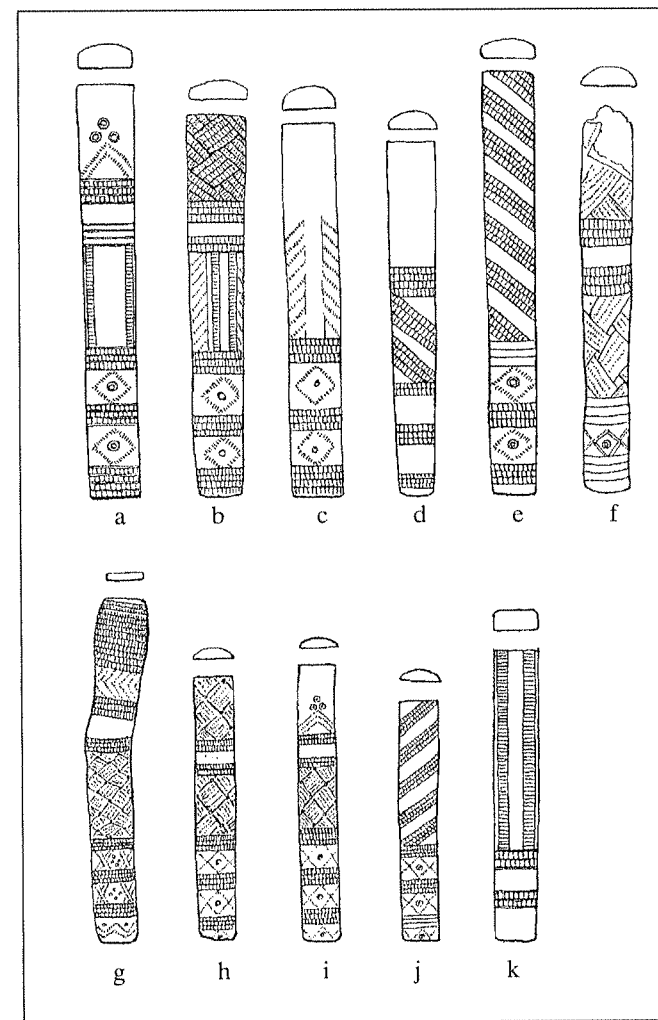
Visiškai panašų į kuršiškas zoomorfinių suspaustais, siaurėjančiais galais apyrankių rasta Gotlando saloje (SHM Oja 10938, Levide 17647, Hablingbo 30968). Gotlande rastų šio tipo apyrankių dekore žymi kuršiškos kultūros įtaka. Taigi zoomorfiniai motyvai sukurti šiaurės germanų, V–VII a. turėjusių įtakos kuršių taikomajam menui, X–XII a. jau kaip kuršiško zoomorfinio stiliaus įtaka pasireiškė Gotlando saloje.

5. 5. JUOSTINĖS APYRANKĖS

Tarp kuršių VIII–XIII a. papuošalų išsiskiria juostinės apyrankės, ypač būdingos X–XII a. degintiniams kuršių kapams (lent. 8). Apyrankės į tipus suskirstytos pagal lankelio pjūvį (Vaitkunsienė L. 1978 k. P. 101–104, žem. 59). Ornamentikos požiūriu įdomios yra kuršių X–XIII a. juostinės, gausiai dekoruotos apyrankės, galuose jos yra 0,8–1,5 cm, o nugarinėje dalyje 1,2–1,8 cm pločio, lankeliai – pusapvalio ar stačiakampio skerspjūvio.

X–XIII a. kuršių gyventose teritorijose paplitusių juostinių apyrankių dekoras yra trafaretinis (Anduliai, Genčai I, Godeliai, Griežė, Kretinga I, Krotų Brūveris, Slengiai, Talsų Vilikumuižos ežeras). Sunku atskirti atskiruose kapinynuose rastas juostines kuršių apyrankes, jų ornamentika labai panaši (Urtāns J., Bernāte I. 1994. P. 64–64; lent. 8). Puošti apyrankių galai ir šonai, nugarinė lankelio dalis dažniausiai nepuošta. Pasitaiko apyrankių, dekoruotų pintiniais raštais, vertikaliomis įkartių eilėmis ar lenktomis linijomis puošta nugarine dalimi (lent. 8; Mugurēvičs Ē. 1987. Att. 4: 22). Juostinių apyrankių puošyboje vyrauja reljefinės įkartos – virvutės. Galai puošti skersinėmis įkartių grupėmis, zigzagine linija, sudaryta iš įkartių, galuose įkomponuojami rombai. Kartais du X ar sudvigubinto X motyvai sujungiami į nedidelę rombų pynę. Juostines apyrankes ypač mėgta puošti pintiniais raštais (I a – b tipai). Tarp vėlyvųjų kuršiškų juostinių apyrankių išsiskiria apyrankės, puoštos skirtingos krypties trikampių motyvu. Tokių rasta Godelių, Griežės, Pures Zviedrių kapinynuose. Nors juostinių apyrankių ornamentika yra gana vienoda, išsiskiria dalis šiaurinių kuršių gyventose teritorijose randamų apyrankių, puoštų trikampio ar rombo su lygiakryžmiu kryžiumi viduje motyvu. Trikampis ar rombas dažnai sukomponuotas iš 2–3 linijų (Mugurēvičs Ē. 1987. Att. 4: 29). Juostinių apyrankių dekore dažnas rombo, dviejų sujungtų X motyvas (Talsų Vilikumuižos ežeras, LVM A 8571: 194, 204, 339, 354, 359, 362, 364, 402). Dekorui ir lankelio pjūviu panašių į kuršiškas žalvarines juostines apyrankių rasta Gotlando saloje (SHM Ostergarno 6397, Levide 17647, Hablingbo 30968).

8 lentelė. Juostinės apyrankės, ornamento kompozicijų pavyzdžiai

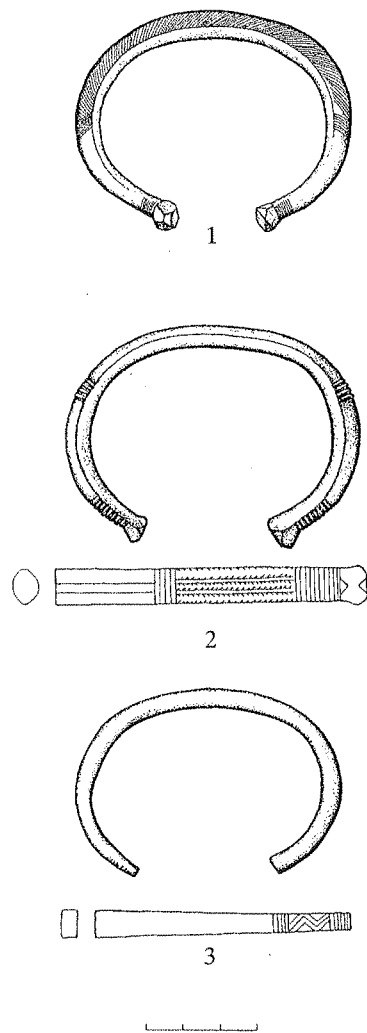

a, e, k – Anduliai, k. 4; b, d – Kretinga I, k. 32; c, – Kretinga I, k. 29; f–g – Griežė, kapų duobė II; h–i – Brūveris Krotų, atsit. rad.

Apyrankės smailėjančiais galais rastos Mėguvos žemės Andulių, Bandužių, Jazdų, Kašučių, Kiauleikių, Palangos, Prysmančių I kapinynuose (pav. 100). Jos buvo nešiotos VIII–XI a., tačiau kuršiai jas nelabai mėgo (Vaitkunskienė L. 1978 j. P. 104–106, žem. 60: 2–3).

Apyrankės gana masyvios, jų lankeliai ties viduriu yra 0,5–1 cm, o smailėjantys galai – 0,4–0,6 cm pločio. Apyrankės smailėjančiais galais yra dviejų tipų: lygiais smailėjančiais galais (pav. 100: 3) ir su daugiakampėmis buoželėmis galuose (pav. 100: 1–2). Pastarosios datuojamos X–XI a. Abiejų apyrankių tipų lankeliai yra įvairaus pjūvio (apskriti, pusiau apskriti, rombiniai, keturkampiai).

Daugelis šio tipo apyrankių yra neornamentuotos ar puošiamos tik šoninės dalys ir galai (pav. 100). Retkarčiais dekoruojama viršutinė briauna (pav. 100: 1). Vertikalių įkartų grupėmis dažniausiai puošti smailėjantys apyrankių galai. Dekoravimo principas pagrįstas papuošalo skerspjūvio ir motyvo krypties galimybių panaudojimu (lent. 1: 2 d–e), t.y. ta pati įkartėlė ant įvairių papuošalo briaunų atrodo skirtingai: gulsčių įkartų grupės, eglutė, zigzaginė linija. Šio tipo apyrankės taip pat puoštos ir taškelių, „akučių“, trikampių motyvais.

100 pav. Apyrankės smailėjančiais galais ir su buoželėmis galuose
1 – Palanga, k. 119; 2 – 3 Kašučiai, k. 30
(1 – Audronės Ruzienės ir 2 – 3 – Igno Jablonskio piešiniai)

VIII–XII a. žiedai yra gausiausiai randama papuošalų grupė. Juos mėvėjo kuršių vyrai, moterys ir vaikai. VIII–IX a. populiariausi buvo įvijiniai žiedai. Juos yra sunku atskirti nuo įvairiausios paskirties įvijų, kurias kuršiai gausiai nešiojo su kitais papuošalais. Žiedus kuršiai ne tik mėvėjo, bet ir dėjo į kapą kaip papildomas įkapes. Vyrų kapuose randami ant pasaginių segių suverti žiedai (pav. 58: 6). VIII–XII a. buvo mėgstami įvijiniai, paplatinta priekine dalimi bei paplatintu ir pastorintu priekiu žiedai.

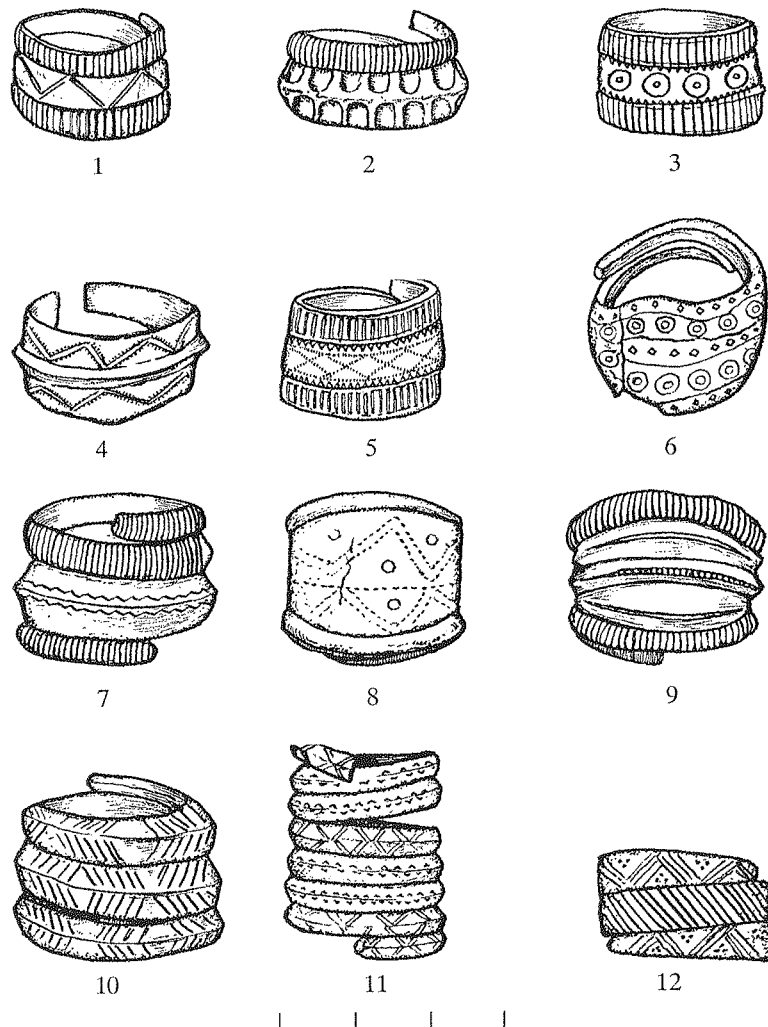
6. 1. ĮVIJINIAI ŽIEDAI

Populiariausi randami beveik visuose VIII–XII a. kapuose yra įvijiniai žiedai (pav. 101: 10–11). Jie buvo mėgstami visų baltų genčių. Viename kape randama nuo 2–3 iki 10–12 žiedų. Dažniausiai buvo gaminami iš žalvarinės pusapvalės ar trikampio skerspjūvio vielos. Pasitaiko pagamintų iš stačiakampio skerspjūvio žalvario juostelės. Rečiau randama sidabrinių įvijinių žiedų. Žiedai būna sukti iš 3–7 ir daugiau apvijų (Stankus J. 1995. P. 72, pav. 62: 1). Apvijų skaičius priklauso nuo juostelės pločio ir susukimo stangrumo (pav. 101: 10–11). Žiedo skersmuo apie 1,8–2,8 cm, aukštis 2–2,8 cm. Skersmuo ir aukštis labiausiai priklausė nuo piršto, ant kurio žiedas buvo mėvimas. Juostelė, iš kurios pagaminti žiedai, į galus smailėja. Dažnai šio tipo žiedų galai dailiai nusmailinti ir susukti į spiralę (LA. 1926. P. 109, att. 67: 7).

Dauguma įvijinių žiedų yra neornamentuoti. Jei žiedas ornamentuotas, puošiamos visos žiedo apvijos. Taip pat mėgta dekoruoti kas antrą apviją ar tik kelias paskutines. Įvijinių žiedų ornamentikai naudoti tie patys spiralės apvijų ornamentavimo principai, t.y. vienas motyvas išdėstomas dviejose žiedo apvijose, briaunų ir skirtingų apvijų briaunų puošyba yra būdingas šio tipo žiedų dekoru elementas. Kartais vieno žiedo briaunos kinta kelis kartus (Laiviai, k. 43, Palanga, k. 64). Labiausiai mėgta paskutines įvijas puošti vertikaliomis įkartelėmis. Dažniausiai įvijiniai žiedai ornamentuoti paprasčiausiomis vertikaliomis įkartomis. Viengubas ar dvigubas zigzagas suvedamas į X, rombą (pav. 101: 11), skirtingos krypties įvijos – į rombo pavidalo plokštumą, „eglutes“ (lent. 2: 2–c, 6–c). Kartais įvijiniai žiedai puošiami įkartomis, kurios nesueina į zigzagą ar X motyvą. Dažniausiai toks ornamentas atrodo atliktas nerūpestingai (Palanga, k. 32, 118, 311).

6. 2. ĮVIJINIAI ŽIEDAI PAPLATINTA PRIEKINE DALIMI

Šio tipo žiedai yra būdingi visoms baltų gentims, datuojami VIII–XII a. Įvijiniai paplatinta priekine dalimi žiedai yra 2–2,7 cm skersmens, 1,5–2,5 cm aukščio (pav. 101: 1–5, 7–9, 12). Paplatinta priekinė dalis yra 0,6–1,6 cm pločio. Paplatintą žiedo dalį dažniausiai juosia 1–3 apvijos. Tokių žiedų apvijų būna

101 pav. Įvijiniai ir paplaitintu priekiu žiedai

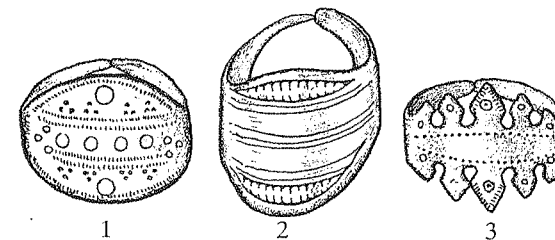
1 – Laiviai, k. 178; 2 – Palanga, k. 116; 3, 5 – Laiviai, k. 181; 4 – Palanga, k. 112; 6 – Palanga, LNM AR 396: 3026; 7 – Laiviai, k. 43; 8 – Palanga, k. 41; 9 – Laiviai, k. 96; 10 – Laiviai, k. 17; 11 – Palanga, LNM AR 396: 2616; 12 – Kretinga I, k. 24 (1 – 11 – Audronės Ruzienės ir 12 – Igno Jablonskio piešiniai)

nuo 3 iki 5 (Stankus J. 1995. P. 74, pav. 61: 9–11), bet dažniausiai įvijos aplūžusios, todėl ne visada aišku, kiek apvijų buvo iš viso. Platesnioji žiedo įvijia būna trikampio (pav. 101: 2, 7), stačiakampio skerspjūvio (pav. 101: 1, 3, 5, 8, 12). Dažnai ištęsto ovalo formos vidurinė dalimi eina horizontali briauna (pav. 101: 4, 9). Apvijos dažniausiai ornamentuotos vertikaliomis įkartėlėmis (pav. 101: 1–5, 7, 9). Vidurinė dalis ornamentuojama zigzagine linija, kuri dėl pjūvio briaunos įgauna X pavidalą (pav. 101: 4). Kartais žiedai puošti tik viena zigzagine linija (pav. 101: 1). Vidurinę žiedų dalį mėgta

ornamentuoti X, sujungtais į rombų pynę (pav. 101: 5), „akučių“ motyvais (pav. 101: 3), trikampių eilėmis (Palanga, k. 116), kartais ji užbraižoma „sietelio“ motyvu (Palanga, k. 89, 91). Paplatintos žiedo dalies pakraščiai puošti trikampių, trikampių bei įkartėlių, tik vienu įkartėlių motyvais (pav. 101: 3, 5). Išimtinai retai žiedams puošti kuršiai naudojo įgilintas pusapvalės plokštumas (pav. 101: 2; Laiviai, k. 9; Palanga, k. 307). Reljefiniu žiedo paviršiumi einanti briauna dažnai yra neornamentuota arba ornamentuota vertikaliomis įkartomis.

6.3. ŽIEDAI PAPLATINTU PRIEKIU

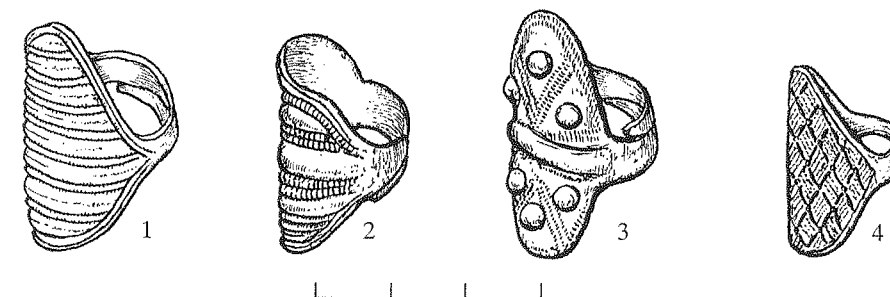
Žiedai paplaintu priekiu pradėti mūvėti tik II tūkst. pradžioje (pav. 101: 6, 102–103; LAB. 1961. P. 498, Volkaitė-Kulikauskienė R. 1970. P. 184; LPA. 1974. Tab. 49: 9–10). Šių žiedų randama ir X–XIII a. (LLM. 1958. Pav. 337, 525). Jų randama lyvių žemėse Estijoje, taip pat Skandinavijoje (LPA. 1974. Tab. 49: 9–10, 50: 4, 57: 15; Thunmark-Nylén

102 pav. Žiedai paplainta priekine dalimi

1, 3 – Kretinga I, k. 24; 2 – Slengiai, atsitikt. rad. (1, 3 – Igno Jablonskio piešiniai; 2 – pagal Žulky V. 1978 š. LII. F. 1. Nr. 1978)

L. 1995. Abb. 457: 4; Mandel M. 1995. P. 118, Abb. 13: 6). Žiedai yra 2,2–2,8 cm skersmens, paplainta dalis 0,8–1 ir net iki 4 cm pločio, galai vidinėje pusėje yra sukeisti, tai leidžia reguliuoti jų skersmenį. IX–X a. šio tipo žiedų vidurinė dalis yra horizontalaus ovalo formos, o X–XII a. ji plėtėja ir virsta vertikaliu ovalu (Bandužiai, k. 43 A; Griežė, LNM AR 185: 280, 601–602, 988; Pures Zviedriai; pav. 103). Jų vidurinė dalis būna su iškilia briauna per

103 pav. Žiedai paplainta priekine dalimi

iš Griežės kapinyno, kapų duobės II
1 – LNM AR 185: 251; 2 – LNM AR 185: 495; 3 – LNM AR 185: 496; 4 – LNM AR 185: 280 (Irenos Dumšaitės piešiniai)

vidurį ir be jos (LLM. 1958. Pav. 525–527; Volkaitė-Kulikauskienė R. 1970. LII 3: 4). IX–X a. žiedai ornamentuoti įprastiniais geometriniais motyvais: iškiliais taškais, koncentriniais apskritimais, „akutėmis“, trikampiais, trikampaiais su 3 iškiliais taškeliais viduje, zigzagine linija, sudaryta iš trikampių (pav. 101: 6, 102–103). Kvadratą pakreipiant ant briaunos, įvedamas rombo motyvas (pav. 101: 6). Retkarčiais paplatinta žiedų dalis puošiama pintiniais raštais (pav. 103: 4). Daugelis šio tipo žiedų yra sidabriniai. Ypač gražių paplatintu priekiu žiedų rasta Griežės kapinyne (pav. 103). Išsiskiria žiedas, rastas Kretingos I kapinyne kape 24. Paplatinta šio žiedo priekinė dalis yra iškarpyta (pav. 102: 3). Panašūs paplatinta priekine ir karpytais pakraščiais vidurine dalimi žiedai Žemaitijos kapinyuose randami dar ir XVII a. antrosios pusės kapuose (Vaškevičiūtė I. 1995. P. 296, pav. 15).

6. 4. ŽIEDAI PASTORINTA PRIEKINE DALIMI

X–XII a. kuršių kapinyuose randami žiedai pastorinta priekine dalimi (LAB. 1961. P. 500, pav. 374: 8; LLM. 1958. Pav. 528, 530–532; LPA. 1974. 49: 11–12; Stankus J. 1995. P. 69, pav. 61: 4). Tokie žiedai randami visame Rytų Pabaltijyje, Skandinavijoje. Manoma, kad jie atsirado Rusijoje (Tallgren A. M. 1925. T. 2. P. 101). Šio tipo žiedų galai, kaip ir žiedų paplatinta priekine dalimi, – sukeisti, o priekinės dalys smarkiai pastorintos. Žiedų pastorinta priekine dalimi puošyba yra neįvairi, dekoruota tik priekinė dalis. Dažnai ji buvo tordiruojama, kartais tordiravimas buvo tik imituojamas. Gana dažnai tarpai tarp tordiruotų plokštumų puošiami smulkia filigranine vielute. Priekinė dalis puošiama iš smulkių įkartėlių sudarytomis virvutėmis, skirtingos krypties įkartomis, įkartų grupėmis, „akutėmis“.

VI. 7. APSKRITI KABUČIAI

Apskriti kabučiai randami VIII a. pab. – IX a. tik labai turtingų moterų kapuose, paplitę Mėguvos, Pilsoto ir Kėklio žemėse (pav. 104–107). Jų paplitimas, tipai, gamybos technologija ir ornamentika yra plačiai aptarti (Patkauskas S. 1980. P. 64–70; Bliujienė A. 1995. P. 39–72).

Visi apskriti kabučiai, išskyrus vieną, rasti nedegintų kuršių kapuose. Moterys, nešiojusios šiuos kabučius, vilkėjo tipišku kuršišku VIII a. pab. – IX a. kostiumu (lent. 9). Kabučiai randami mirusiosios juosmens srityje, kapo duobės centre ar kairėje pusėje. Jie buvo nešiojami pririšti prie juostų. Apskriti kabučiai yra savarankiški papuošalai, jie nėra jokių kitų papuošalų dalis.

Apskritų kabučių gamyba ir ornamentika yra labai vienoda. Ant apskritos 7,2–8,6 cm skersmens žalvarinės plokštelės prilituojama ornamentuota sidabrinė plokštelė. Plokštelės centrą puošia lygiakryžmis kryžius, kurio centras ir galai puoši mėlyno stiklo akutėmis (pav. 104–105). Kabučiai yra dviejų tipų. I tipo kabučių kilpelė yra viename kabučio pakraštyje, juos dengia kalstyta sidabro plokštelė ir puošia 5 mėlyno stiklo akutės (pav. 104). II tipo kabučių kilpelė išlieta kitoje jų pusėje. Vaizdinėje pusėje šio tipo kabučiai turi ne kilpelę, bet nedidelę apskritą plokštelę, kurią dengia atskira sidabro plokštelė ir dar viena, šeštoji, stiklo akutė (pav. 105). Abiejų tipų kabučiai dengti tik sidabro plokštelėmis. Žinomas tik vienas kabutis, kurio ploštelė pagaminta iš alavinės bronzos (LNM AR: 396: 2996, visų apskritų kabučių plokštelės yra ištirtos)*.

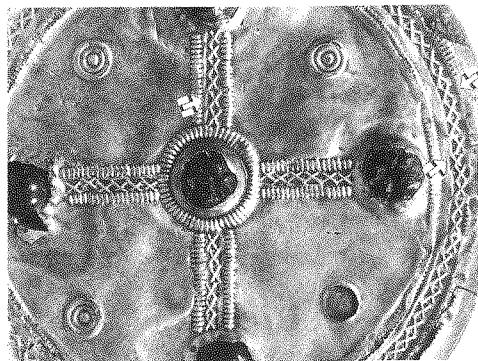

104 pav. Apskritas kabutis
iš Lazdininkų (tir. 1976 m.)
kapinyno, k. 56
(Antano Lukšėno fotonuotrauka)

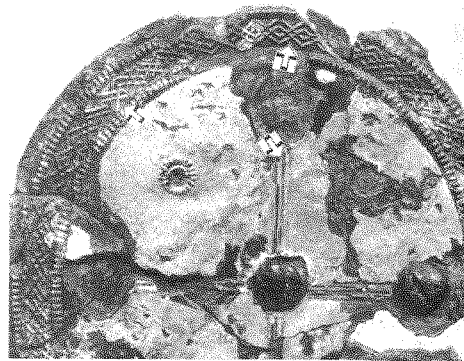

105 pav. Apskritas kabutis
iš Palangos kapinyno, k. 34a
(Antano Lukšėno fotonuotrauka)

* Tyrė Jūratė Senvaitienė.

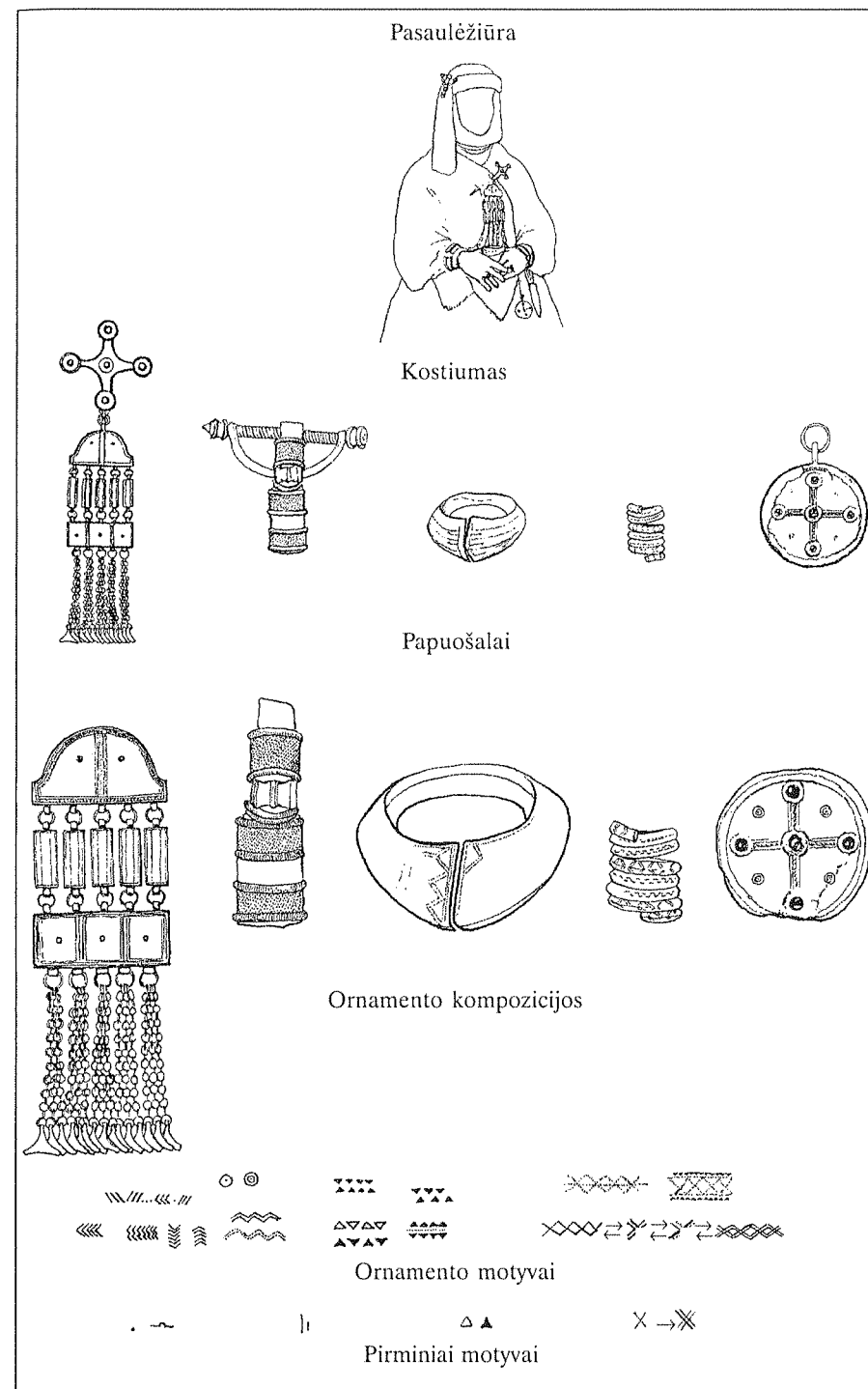
106 pav. Apskritas kabutis iš Lazdininkų (tir. 1976 m.) kapinyno, k. 56 (detalė) M 1:2 (Antano Lukšėno fotonuotrauka)

107 pav. Apskritas kabutis iš Lazdininkų (tir. 1976 m.) kapinyno, k. 174 (detalė) M1:2 (Antano Lukšėno fotonuotrauka)

Sidabro plokštelės ornamentuotos kalinėjant įvairiais spaudais ir kalteliais (lent. 5). Apskritų kabučių ir smeigtukų kabučių puošyba yra sudėtingiausia iš visų kuršių papuošalų, dengtų balto metalo plokštelėmis. Plokštelės dekoruotos skersiniu rumbeliu, tiesia linija, iškilium pusapskritimiu, X ir sudvigubinto X motyvais. Dekorui naudoti reljefiniai ir įgilinti motyvai. Reljefiniai motyvai yra šie: išilginis ir skersinis rumbelis, taškas, tiesi linija (kalstyti iš blogosios pusės). Įgilinti motyvai yra X ir sudvigubintas X. Dekoruota sidabro plokštelė būdavo prilituojama prie žalvarinio kabučio pagrindo.

Atskiros plokštelės puošybai naudoti tik 2 (dažniau) ar 3 motyvai. Kaip ir kitoms balto metalo plokštelėms dekoruoti dažniausiai naudotas iškilus rumbelis. Tai populiariausias motyvas, kuriuo dažniausiai ribojamos ar užbaigiamos ornamento kompozicijos. Dažnai pasitaiko iškilus pusapskritimio motyvas. Šie pirminiai motyvai, juos siaurinant ar platinant, aukštinant ar žeminant, nesunkiai pereina vienas į kitą (lent. 3: 1–4). Puošianti apskritus kabučius tiesi linija buvo derinama su rumbeliu ar tašku. Tiesi linija labai pakinta pakeitus kryptį (lent. 3: 3–e). Apskriti kabučiai dažnai puošti X motyvu, sujungtu į rombų pynes (pav. 104, 106), kuris yra vienas iš geriausiai transformuojamų. X nesunkiai buvo sudvigubintas ir sujungtas į sudėtingą pintinį raštą (pav. 107).

VII. PAPUOŠALAI IR PASAULĖŽIŪRA

Kaip teigia mitologijos tyrinėtojai, visa senoji baltų pasaulėžiūra susiklostė pagal pasaulio modelį, išreikštą pagal Pasaulio Medžio (ar Gyvybės Medžio) principą (James E. O. 1966; Vėlius N. 1983. P. 198; Gimbutienė M. 1994. P. 50, 95, pav. 80–139; Usačiovaitė E. 1992 a. P. 135; Топоров В.Н. 1991. Т. 1. С. 398–406). Pasaulio Medžio idėją atspindi sakininė tautosaka (mįslės, kalendorinės, darbo dainos), audinių raštai, tautinių drabužių komplektai, įvairūs įrankiai (Kargaudienė A. 1989, pav. 1–104 a), kraičių skrynių puošyba (Keturka A. 1987. Pav. 10 – 1, 30, 48, 50, 63). Pasaulio Medžio ar Gyvybės Medžio modelis į lietuvių etnografinę medžiagą atėjo iš ankstyvosios žemdirbystės laikų.

Pasaulio modelis Pasaulio Medžio pavidalu yra užfiksuotas ir archeologinėje medžiagoje. Jį atspindėjo papuošalų forma ir ornamentika bei papuošalų nešiojimo būdas. Kai kurie pirminiai geometriniai motyvai, kuriais buvo dekoruojama neolito keramika, gintaro papuošalai, buvo pritaikyti žalvario bei sidabro papuošalų puošybai. XV a. pab. – XVI a. nustosius puošti metaliniais papuošalais, dauguma geometrinių motyvų buvo perkelti į medžio dirbinius, keramiką, audinių raštus (Basanavičius J. 1912. P. 21; Galaunė P. 1930. P. 23–25; Nagevičius V. 1935. P. 95–100; Rimantienė R. 1979; 1980).

Pasaulio Medžio įvaizdis, susiformavęs neolito epochos pabaigoje, gerai žinomas ir žalvario amžiuje (Гамкрелидзе Т.В., Иванов Вяч. В.с. 1984. С. 851–852; Топоров В. Н. 1991. Т. 1. С. 398–406). Pasaulio Medis buvo pagrindinis Artimųjų Rytų, Indijos, Irano, Sirijos, Egėjo jūros senųjų kultūrų pasaulėžiūros įvaizdis (James O. E. 1966). Pasaulio Medis yra visa apimantis ir visa paaiškinantis pasaulio sampratos įvaizdis. Vertikali (tridalė) jo struktūra jungia dangų, žemę ir požemį (Vėlius N. 1983. P. 198; Топоров В. Н. 1991. С. 1. С. 396–406). Horizontalioji Pasaulio Medžio sandara apibrėžia erdvę aplink jį ir jungia žmones bei įvairius objektus, esančius abipus jo. Horizontalioji Pasaulio Medžio erdvė – keturdalė (Vėlius N. 1983. P. 200), jos struktūra leido žmonėms gerai orientuotis erdvėje – turėti atskaitos taškus: šiaurė – pietūs, rytai – vakarai. Įvedant papildomas kryptis – šiaurės rytai, pietryčiai, pietvakariai, šiaurės vakarai gaunama koordinacių sistema, leidžianti orientuotis erdvėje, saugiai apibrėžti sukurtą erdvę, skaičiuoti laiką. Apibrėžiant Pasaulio Medžio erdvę buvo sukurtos trejetainė ir ketvirtainė skaičiavimo sistemos. Pagrindinių pasaulio ašių susidūrimas apibrėžė ir pasaulio centrą, kuris senųjų kultūrų pasaulėžiūroms buvo labai reikšmingas.

Apibrėžus Pasaulio Medžio vertikalią (dangus, žemė, požemis) ir horizontalią (šiaurė – pietūs, rytai – vakarai) erdves, sukuriama ne tik filosofinė sistema, bet ir kultūrinis laukas, leidžiantis kurti dievams, gyventi žmonėms, egzistuoti gyvuliams, augti augalams. Taip sukuriama erdvė, kurioje viskas – nuo mažiausio lauko akmenėlio iki aukščiausių Dievų turi aiškiai suvoktą egzistencinę prasmę ir apibrėžtą vietą.

Baltų pasaulėžiūra yra daugiaklodė (Gimbutienė M. 1985. P. 213). Dangus, žemė ir požemis buvo valdomi Senosios Europos dievių ir dievų, kurie buvo neatsiejami nuo žemės bei vandens. Šiose trijose Pasaulio Medžio sferose įsitvirtina ir galingi indoeuropietiški dievai (Dievas, Perkūnas, Vėlinas ir kt.) bei deivės (Aušrinė, Saulytė ir kitos). Jie nesugebėjo iš dievų panteono visiškai išstumti senųjų dievybių (Laima, Ragana, Žemyna ir kitos), tik nubloškė jas į antrą planą. Indoeuropietiškieji dievai labai glaudžiai susiję su dangumi, dangaus kūnais, dangaus reiškiniais, senosios Europos – labiau žemiški. Todėl iš pirmo žvilgsnio pagoniškoji baltų religija atrodo nenuosekli, eklektiška ir paini. Viena iš priežasčių, matyt, buvo ir ta, kad skirtingos baltų gentys tikėjo dievais, susijusiais su viena ar kita Pasaulio Medžio sfera. Vyraujantys dievai, deivės, mitinės būtybės vienoje baltų gentyje nebūtinai ta pačia seka buvo garbinami kitoje. Tai lėmė ir skirtingą gyvenimo būdą, laidojimo papročius, pomėgį papuošalams ir drabužiams. Dėl šios priežasties susiformavo nuomonė, kad VIII–IX a., taip pat ir vėliau pagoniškosios baltų gentys neturėjo vieningos pasaulėžiūros (Zulkus V. 1993. P. 33–34). Tačiau Pasaulio Medžio vaizdinys buvo pagrindas, vienijęs visų baltų pasaulėžiūrą.

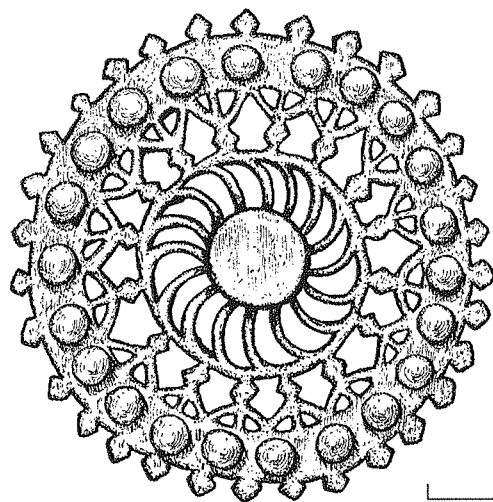
Tautos ar genties tapatybę, be kitų bruožų, lemia ir ornamentas. Gilinantis į baltiškojo geometrinio ornamento semantiką, papuošalų formą ir konstrukciją, atsiskleidžia bruožai, kuriuos lemia ir sąlygoja pasaulėžiūra ir jos kertinis akmuo – Pasaulio Medis, jo tridalė (vertikali) ir keturdalė (horizontali) erdvės.

Tarp VIII–XII a. kuršių papuošalų išsiskiria tie, kurie plačiai naudoti kasdieniniame gyvenime. Jų funkcija yra tik susegti ar tvirtinti drabužius. Dažniausiai tai paprasčiausios formos ir puošybos arba net nedekoruoti papuošalai (pvz. lazdeliniai smeigtukai). Tokius papuošalus paprastai nešiodavo moterys, vyrai ir vaikai. Yra gana daug papuošalų, kuriuos labiau mėgo nešioti vyrai (pasaginės segės) ar moterys (įvijinės apyrankės). Taip pat žinomi papuošalai, kuriuos nešiojo tik vyrai (lankinės zoomorfinės, aguoninės, pelėdinės segės) arba tik moterys (lankinės žieduotosios segės, smeigtukai, apskriti kabučiai). Tokių papuošalų ornamentika, forma, konstrukcija glaudžiai susijusi su pasaulėžiūra bei jos pagrindu – Pasaulio Medžiu.

Pasaulio Medis ir jo skaitmeninis kodas. Pasaulio Medžio tridalė ir keturdalė erdvės leido žmonėms sukurti trejetainę bei ketvirtainę skaičiavimo sistemas, kurios užfiksuotos ir papuošaluose. Per papuošalų formą ir ornamentiką žmonės kūrė pasaulio modelius. Kuršių papuošalai dažniau pabrėžė keturdalę Pasaulio Medžio struktūrą. Vertikali (tridalė) Pasaulio Medžio struktūra akcentuojama kur kas mažiau. Keturdalis pasaulio modelis saugojo žmones iš 4 pagrindinių pasaulio pusių, o kintant erdvei ir slenkant laikui – dar iš 4 papildomų kryptų: šiaurės vakarų, šiaurės rytų, pietryčių, pietvakarių. Taip į papuošalų formą, konstrukciją ir ornamentiką įvedami skaičiai 4 ir 8. Keturdalis pasaulio modelis kuria ir absoliučią saugią žmonių gyvenimui erdvę: iš visų įmanomų pusių jų dirbami laukai tampa saugūs, mirusiųjų pasaulis patikimai, iš 4 arba 8 pusių, buvo atskiriamas nuo gyvųjų. Noras atsiriboti nuo mirusiųjų pasaulio matomas iš urnų ornamentikos. Pavyzdžiui,

ant II a. vid. – I a. pr. Kristų urnos iš Craam (Fischhauseno apskritis, Rytų Prūsija) dugno pavaizduota dviguba kryžma (Gaerte W. 1929. P. 178. Abb. 100 : a). Urnos iš Eglėškių pilkapyno (Kretingos r. pilkapis 3, k. 13) šonus supo 8 trigubo X motyvai (LIP. 1990. Pav. 40). Triguba kryžma galėjo reikšti ir požemio saulę (Rimantienė R. 1995. P. 170). Taip ornamentiniais simboliais apibrėžta erdvė užtikrintai saugojo gyvuosius nuo mirusiųjų ir atvirksčiai. Įvairūs žalvario ir geležies amžių papuošalai yra gerai suvoktos sistemos – keturdalio pasaulio modelio atspindžiai. Ši teiginį geriausiai iliustruoja apskriti papuošalai: antkaklės, segės, smeigtukai, kabučiai ar net verpstukai, kur apskritimo dalijimas į 4 ar 8 dalis, nors yra ne vienintelė, bet akivaizdi tendencija (Gaerte W. 1929; LA. 1926; Šnore R. 1930; LKS. 1937; LLM. 1958; LPA. 1974; Michelbertas M. 1986; Rimantienė R. 1995; pav. 108). Papuošalai, kurių konstrukcija ar ornamentika atkartoja skaičius 4, 8, kuršių kultūrai ypač būdingi VIII–IX/X a. X–XII a. pasaulio apibūdinimo keturdalės erdvės pavidalu svarba mažėja, bet neišnyksta.

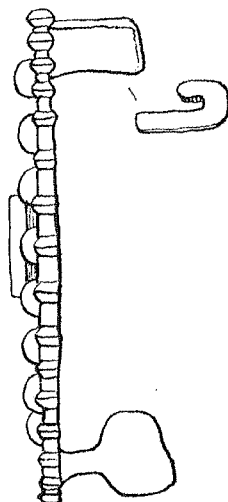
Pasaulio Medžio keturdalės erdvės pagrindas yra ketvirtainė skaičiavimo sistema. Todėl suprantama, kodėl kuršiai mėgo skaičius 4 ir 8. Papuošalų forma, konstrukcija, ornamentika (motyvų skaičius, jų grupavimas) pagrįstos būtent šiais skaičiais. Skaičių 4, 8 prasmė išryškėja padalijus apskritimą į 4 ar

109 pav. Apskrita kiauraraštė segė iš Lazdininkų (tir. 1991 m.) kapinyno, k. 2 (Pauliaus Gasiūno piešinys)

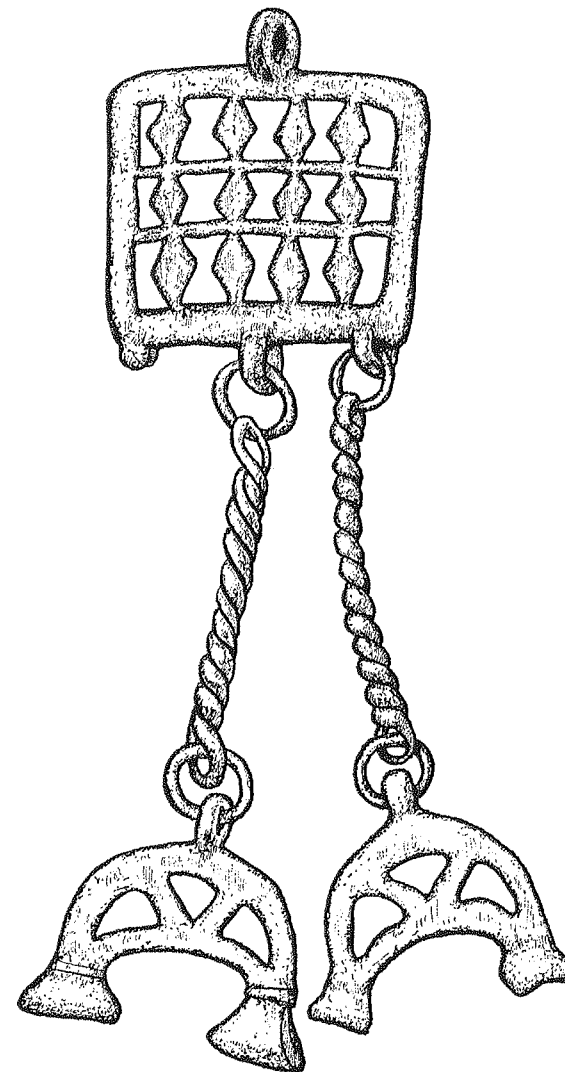
108 pav. Gintarinis verpstukas iš Lazdininkų (tir. 1976 m.) kapinyno, KrM inv. Nr. 10581/86 (Antano Lukšeno fonuotrauka)

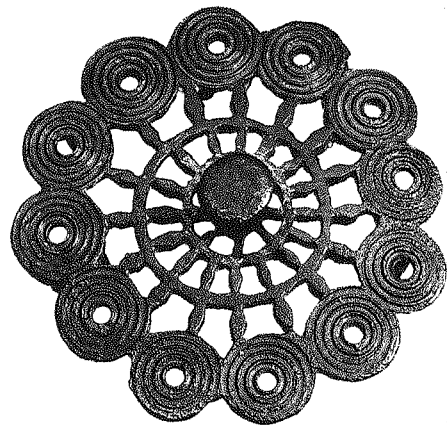
110 pav. Kiauraraštis kabutis iš Stragnų kapinyno (pagal – LLM. 1958. Pav. 142)

8 dalis. Apskritimą, kaip įsivaizduojamą pasaulio erdvę, kryžma dalija į 4 dalis. Padalijus apskritimą į 8 dalis, įvedamos minėtos papildomos kryptys. Todėl kuršių papuošalams labai svarbi įvairiai modeliuojama lygiakryžmio kryžiaus idėja.

Kuršiams, aktyviems Rytų Pabaltijo VIII–IX a. istorijos kūrėjams, svarbiausia buvo keturdalė (aštundalė) Pasaulio Medžio erdvė, sugebėjusi juos apsaugoti ir padėti kovoje, ginti nuo priešų. Kaip minėta, ši erdvė buvo absoliučiai saugi. Todėl kai kurie kuršių, lamatiečių papuošalai akivaizdžiai atspindi pagrindinius pasaulėžiūros vaizdinius – Pasaulio ar Gyvybės Medžio keturdalę erdvę (Bliujienė A. 1995; 1998 ir spaudoje). Vieni tokių papuošalų yra lankinės zoomorfinės ir aguoninės segės. Šie tik vyrų nešioti papuošalai turėjo apsauginę reikšmę. Lankinių zoomorfinių ir aguoninių segių kojelės, liemenėlio ir lankelio susikirtimas akcentuoja papuošalo centrą. Iš šio centro 4-rių pasaulio šalių kryptimis šliaužia 4 ropliai. Tai akivaizdžiai matyti kai kurių tipų lankinėse zoomorfinėse ir aguoninėse segėse (pav. 29–30, 38). Nėra abejonės, kad baltų pasaulėžiūra, veikiamą įvairiausių veiksnių, kito, kartu keitėsi ir pasaulėžiūros kertinio akmens Pasaulio Medžio ir jo keturdalio pasaulio modelio išraiška. Analizuojant papuošalus galima teigti, kad buvo einama įvaizdžių abstrahavimo linkme. Be to, pagoniškojoje baltų pasaulėžiūroje, kartu ir ją išreiškiančiuose papuošaluose buvo panaudotas ir universalus

senųjų religijų principas – dalis vietoj visumos. Lankinių zoomorfinių segių raida susijusi su tolesniu zoomorfinio motyvo abstrahavimu ir laipsnišku „tirpimu“ baltiškojoje geometrinio ornamento aplinkoje. Todėl kuršių juvelyrai, kurdami baltiškąjį zoomorfinį stilių, sugebėjo tas pačias idėjas išreikšti dviem ropliais vietoj keturių (II lankinių zoomorfinių segių tipas) ir vienu vietoj keturių (III–IV lankinių zoomorfinių segių tipai), o visiškai suabstraktintus bei geometrizuotus gyvūnus apibūdinti tik 4 ar 8 ataugomis. Šios ataugos simbolizavo pačius jau realiai nebevaizduojamus, tačiau esančius segėse roplius. Taigi iš tikrųjų segių simbolikoje niekas nepasikeitė – tebebuvo vaizduojami 4 ropliai.

111 pav. Apskrita kiauraraštė segė iš Prysmančių II kapinyno, KrM inv. Nr. 2239 (Antano Lukšeno fotonuotrauka)

Pasaulio Medžio idėja, išreikšta lygiakryžmiu kryžiumi, randama moterų papuošaluose, tokiuose kaip smeigtukai galvos apdangalui susegti, lankinės žieduotosios segės, kryžiniai smeigtukai, apskriti kabučiai. Šiuose papuošaluose Pasaulio Medžio abstrahavimas vyko per geometrinį ornamentą. Į pasaulėžiūros vaizdinių sistemą buvo įjungiama papuošalų konstrukcija. Lygiakryžmio kryžiaus, kaip keturdalės (aštundalės) erdvės jungtis su apskritimu, išreikia Pasaulio Medį. Tačiau lygiakryžmį kryžių galima pažymėti tik ornamentu, pabrėžti papuošalo konstrukcija. Kuršiai įkomponavo lygiakryžmį kryžių į apskritimą ir rombą (rateliniai smeigtukai ir smeigtukai ištęsto rombo formos galvute; pav. 7–8). Abstrahuodami lygiakryžmio kryžiaus idėją sukūrė smeigtukus plokščia kiaurarašte ir vinies formos galvute (pav. 9). Lygiakryžmio arba lotyniškojo kryžiaus kompozicija būdavo išreikiama per papuošalo konstrukciją (lankinės segės) ar formą (kryžiniai smeigtukai). Šie dirbiniai, kiek leido forma ir konstrukcija, įtvirtino būtent keturdalį (aštundalį) pasaulio modelį. Jo teikiama apsauga buvo reikalinga tiek vyrams, tiek moterims, tačiau jų mikrokosmosą išreikškė ir saugojo papuošalai, kuriuose minėta erdvė užfiksuota skirtingai (Bliujienė A. 1997 ir spaudoje).

Daugelis autorių teigia, kad labiausiai paplitęs Lietuvos archeologinėje ir etnografinėje medžiagoje yra skaičius 3 (Gimbutienė M. 1994. P. 62–63; Vėlius N. 1983. P. 46–52). Bent jau kuršių VIII–XI a. juvelyrikoje su skaičiumi 3 susijusi žymiai mažesnė papuošalų grupė. Ryšys su skaičiumi 3 taip pat geriausiai išryškėja apskrituose papuošaluose. Čia apskritimas dalijamas į 6 (3 + 3), 9 dalis (LA. 1926; LKS. 1937; LLM. 1958; Gaerte W. 1929; Volkaitė-Kulikauskienė R. 1970; LPA. 1974). Tridalę pasaulio erdvę apibūdintų skaičiai 3, 6, 9, 12, 18. Tridalę Pasaulio Medžio erdvę geriausiai išryškina papuošalų konstrukcija ir ornamento motyvų grupavimas po 3, 6,

9, pavyzdžiui, II a. pab. – IV a. antkaklės kūginiais ar kilpiniais galais ir jų kiauraraščiai stačiakampio ar pusmėnulio formos kabučiai (LLM. 1958. Pav. 97, 99–100; LPA. 1974. Pav. 51). Tarp papuošalų, galinčių išreikšti tridalę pasaulio erdvę, išsiskiria smeigtukai trikampėmis galvutėmis. Jei papuošalas būdavo puošiamas pagal tridalį Pasaulio Medžio erdvės modelį, tai ornamentinės sistemos skaičių kodas yra 3, 6, 9, o jei pagal keturdalį – 4, 8, 16. Šios skirtingos pasaulio erdvės nepainiojamos, nebent papuošalų dekore būtų gamybos klaidų. Taip, matyt, atsitiko su III a. pirmosios pusės kiaurarašte sege iš Lazdininkų (tir. 1991 m.) kapinyno kapo 2 (Butkus D., Kanarskas J. 1992. P. 82). Segės ornamentinis kodas – 8, 16, 32, tačiau sege dėl gamybos klaidos supa tik 31 rombo pavidalo ataugėlė (pav. 109). Konservavus šį papuošalą paaiškėjo, kad klaida ornamentikoje atsirado sege taisant. Remontuodamas sege, juvelyras įstatė „lopą“ ir taip sumaišė skaitmeninį ritmą*. Skirtingos Gyvybės Medžio erdvės nepainiojamos ir etnografinėje medžiagoje (Basanavičius J. 1912. Pav. 8: 3; Kargaudienė A. 1989. Pav. 1–104 a).

Kuršių ir kitų baltų ornamentų sistemoms, papuošalų formoms, konstrukcijai nebūdingi skaičiai 5, 10, 11, jie būdingi slavų ir germanų genčių ornamentikai (Salin B. 1904; Седов В.В. 1982). Baltų ornamentinei sistemai labai svarbus buvo skaičius 7 (3 + 4). Jis apibūdino visą Pasaulio Medį (Топоров В. Н. 1992. Т. 2. С. 629–631). Būtent taip Pasaulio Medžio erdvę apibūdina III–IV a. kiauraraštis kabutis iš Stragnų (Klaipėdos r.) kapinyno. Vertikalioji kabučio struktūra pabrėžtinai tridalė, horizontalioji – keturdalė (pav. 110). Į kabučio ornamentinę struktūrą taip pat įkomponuotas ir skaičius 12. Skaičiumi 12, bent jau vakarų baltai, apibūdindavo metus (pav. 111).

Pasaulio Medžio idėja, matyt, galėjo būti išreikiama ne tik papuošalų ornamentu, forma, bet ir konstrukcija. Turtingų VIII a. pab. – IX a. kuršių moterų kapuose randami 3 lygių kabučiai, kurie dažniausiai būdavo prijungti prie kryžinių smeigtukų. Jų kabučių derinį sudaro 7 kabučiai (Genčiai, I k. 195; Kašučiai, k. 12; Kiauleikiai, k. 17; Laiviai, k. 33; Lazdininkai, tir. 1976 m. k. 13, 25, 56, 178; Palanga, k. 151; pav. 78).

IX–XII a. kuršių, latgalių, žemaičių vyrai drabužius susijuosdavo odiniu, metalu kaustytu diržu. Dažnai prie tokio diržo kairėje pusėje yra randamas kutas-kabutis iš žalvarinių spiralinių įvijėlių, sumautų ant odinės šikšnelės. Kabutį užbaigia įvairios formos 5, 6, 7, 8 žalvariniai kabučiai. Gana dažnai, ypač turtinguose kapuose, diržo kutą užbaigia 8 kabučiai. Ypač puošnių diržų su 8 diržo kuto kabučiais rasta Genčių I (k. 1, 20, 80, 140), Palangos (k. 91, 114 b, 118), Prysmančių I (tir. 1985 m., k. 33) kapinyuose. Taigi Pasaulio Medžio teikiama apsauga buvo reikalinga ir vyrams, ir moterims. Visiškai panašių diržų kutų-kabučių yra rasta Gotlande (Thunmark-Nylén L. 1995. Abb. 20 a: 8–13, 43: 5–6, 195 b, 248: 7–13, 264 b, 315 b: 5–6).

* Šią vertingą informaciją suteikė Donatas Butkus.

Pasaulio Medis gali būti apibūdinamas papuošalų dėvėjimo būdu. Turtingos kūrės rankas puošė masyviomis apyrankėmis. Jas dažnai sumaudavo po 4 ant dešinės (dažniau) ir po 3 ant kairės rankos (Palanga, k. 4, 20, 30, 48, 92, 125; Prysmančiai I, k. 60 (tir. 1921m.), k. 23 (tir. 1985 m.); Tautavičius A. 1961–1962 š. LII. F. 1. byla Nr. 111–112; Šimėnas V. LII. 1985 š. F. 1. Byla Nr. 1233; Nagevičius V. 1935. P. 49–50). X–XI a. kuršiams pradėjus puoštis apyrankėmis zoomorfiniais galais, šis paprotys išlieka (8 zoomorfinės apyrankės buvo rastos turtingame, degintiniame moters kape 4 Andulių kapinyne). Kartais kape randama po 7 zoomorfinės apyrankės (Gintališkė, k. 7, 11, vyrų kapai, k. 26 priklauso moteriai; Vaitkunskienė L. 1979. P. 47, 70).

Pasaulio Medžio, keturdalės erdvės samprata kitų Europos tautų pasaulėžiūroje. Pasaulio ar Gyvybės Medžio modelis nebuvo būdingas vien tik baltams (James O. E. 1966). Pasaulio Medis – tai universalus pagoniškujų religijų postulat. Tačiau Vakarų ir Vidurio Europos pagoniškosios kultūros bei Skandinavija anksti patyrė didelę antikinės Romos imperijos kultūros įtaką. Helenistinės Graikijos ir antikinės Romos pasaulėžiūros vaizdiniai – tai jau gerai išreikšta pagoniškoji religija. Čia Pasaulio Medžio vaizdinys – jau bepradedantis blėsti. Vykstant tautų kraustymuisi Europoje bei kuriantis ankstyvosioms krikščioniškoms valstybėms, pagoniškoji pasaulėžiūra buvo ištrinta arba stipriai prigesinta. Pati Romos imperija, ne vienerius metus kovojusi su krikščionyste, 313 m. ją paskelbė oficialia religija. Tuo Romos imperatorius Konstantinas Didysis (306–337) nubrėžė takoskyrą tarp antikos ir viduramžių (Rice. D. T. 1965. P. 10). V pab.–VI a. susikuria valstybės, kurių oficialia religija tampa krikščionybė, todėl Vakarų ir Vidurio Europoje pagoniškujų Pasaulio Medžio simbolių išliko ne tiek daug. Nors transformuotu pavidalu, įvilkti į krikščioniškosios filosofijos rūbą, Pasaulio ar Gyvybės Medžio, taip pat Mirties Medžio vaizdiniai Europos mene išlieka gana ilgai (Piwocki K. 1977. T. 2. Ryc. 51, 180).

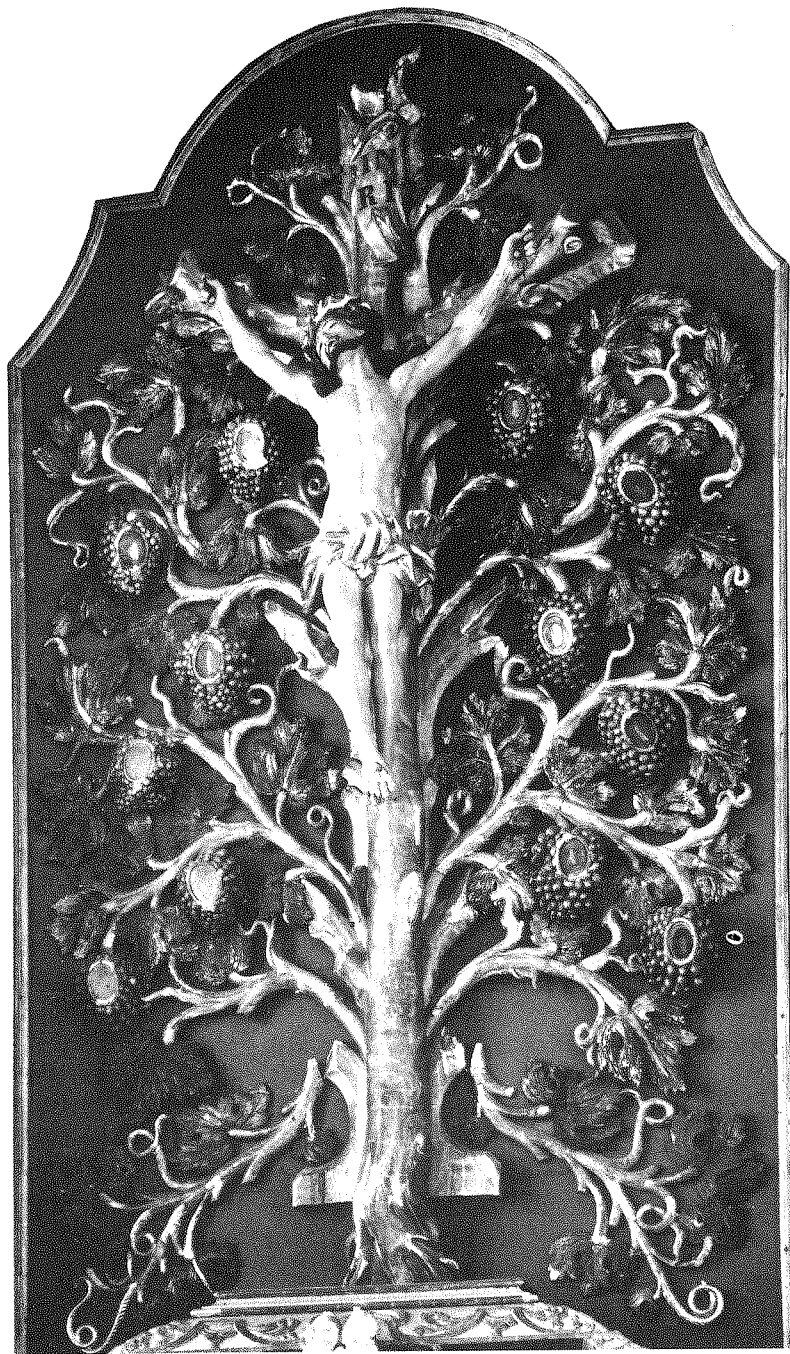
Besiremiantys keturdalės pasaulio erdvės samprata, apeiginiai ar žymintys valdžią dirbiniai dažnai randami ankstyvosios krikščionybės laikams skirtuose, tačiau dar pagoniškomis laidojimo tradicijomis besiremiančiuose karališkuose ar labai kilmingų žmonių palaidojimuose. Žymintis karaliaus valdžią skeptras su 8 (4 + 4) žmonių veidais rastas Sutton Hu (Sutton Hoo) kapinyne, VI a. vid. – VII a. pr. datuotame turtingame palaidojime laive (Bruce-Mitford R. 1978. P. 360–377, plate 10). Šio skeptro stilistika atėjo iš pagoniškosios keltų pasaulėžiūros, kur saugi keturdalė pasaulio erdvė kunigaikščiui ir jo žmonėms turėjo pirmąją reikšmę. VI a. vid., tai yra ankstyvosios krikščionybės laikais, skeptras kaip neatitinkantis naujų realijų, neperduotas paveldėtojams, bet palaidojamas kartu su jo turėtoju.

VI a. antroje pusėje – VIII a. keturdalės pasaulio erdvės apraiškų kaip pagoniškosios pasaulėžiūros relikto randama germanų moterų apotropėjinės paskirties daiktuose, dažniausiai įvairiuose kabučiuose (Bliujienė A. 1998. P. 75–79, pav. 1: 3–4,5). Didžioji dalis frankių, alemanių (alamannen), bavarų (bajuwaren) moterų apskritų kiauraraščių kabučių fiksuoja būtent keturdalę pasaulio erdvę (Renner D. 1970). Daugelis VI–VII a. Europos genčių moterų nešiojo apskritus kabučius – amuletus iš pusbrangių akmenų. Jie dažniausiai

būdavo prikabinami prie diržo. Šie amuletai metalo juostele būdavo perrišami kryžmai (Kühn. H. 1940. T. 1. Abb. 27; T. 2, Taf. 114: 1). Dalis šių germanių kabučių jungia pagoniškosios pasaulėžiūros elementus (keturdalė erdvė), antikinio pasaulio įvaizdžius (akanto lapai, graikų ir romėnų dievų ir herojų atvaizdai), taip pat ankstyvajai krikščionybei būdingus simbolinius daiktus: inkarą, paukščius (Lászlo G. 1970. Abb. 19). Keturdalės erdvės samprata besiremiančių dirbinių rasta ir toli šiaurėje gyvenančių genčių teritorijoje, pavyzdžiui, VI a. ugrofinių Kalmumaki, Hosakerskuleno (Kalmumäki, Hösäkerskullen) pilkapiuose, Suomijoje (Erä-Esko A. 1965. P. 97–100).

VIII–IX a. pr. keturdalė pasaulio erdvė fiksuota ir rytinių baltų kaimynų slavų pasaulėžiūroje. Keturdalės pasaulio erdvės samprata daugiausia išliko pagoniškuosiuose kulto pastatuose. Perūnui pašvęsta šventykla netoli Novgorodo buvo apsupta 8 nuolatos degančių laužų. Radimičių žemėje stovėjusi Chodosovičių šventykla buvo apsupta 4 negilių griovių, kuriuose degė ugnis. Ant Andrejaus kalno Kijeve stovėjusi šventykla buvo apribota 4 pagal pasaulio šalis orientuotų paaukštiniųų (Седов В.В. 1982. С. 261–264. таб. LXXIII: 9, LXXIV: 5).

Gyvybės Medis aprašytas Pradžios knygoje „Ir Viešpats Dievas išželdino iš žemės visokius medžius, gražius pasižiūrėti ir vedančius vaisius, skanius valgyti; taip pat Rojaus viduryje gyvybės medį ir medį žinojimo gero ir pikto“ (Pradžios knyga, Senasis Testamentas 2, 9. 1990). Todėl visai nenuostabu, kad lietuvių etnografinėje medžiagoje Gyvybės Medis, dažnai išreikštas tridale ar keturdale erdve, toks populiarus. Transformuotas, apipintas krikščioniškais siužetais, pritaikytas krikščioniškajam mąstymui, Gyvybės Medis vaizduojamas bažnyčiose kabojusiuose paveiksluose, liturginiuose daiktuose. Lietuvoje, Lenkijoje, Vokietijoje paveikslų, vaizduojančių Gyvybės Medį, yra ne vienas. Lietuvoje gal labiau žinomi Lesnos (Lenkija) Švč. Dievo Motinos (LDM T 6313) ir Rumbonių (Alytaus r.; LDM Pg 771/2) altorėlio paveikslai. Juos XVIII a. pab. nutapė nežinomi dailininkai. Abiejuose paveiksluose yra savas krikščioniškasis siužetas (Kunczyńska-Iracka A. 1993. P. 139–154; Kuodienė M. 1999. P. 91–105). Tačiau žaliuojančio medžio įvaizdis ir jo aplinkinė erdvė, kaip ir prieš kelis tūkstančius metų, jungia visa kas gyva medžio pauksmėje vykstančiam stebuklingam veiksmui pagarbinti.

112 pav. Šv. Jono bažnyčia. Šv. Viktoro altoriaus Šv. Onos koplyčioje dalis
(Mečislavo Sakalausko fotonuotrauka)

VIII. APIBENDRINIMAI

Šis darbas skirtas ornamentikos sistematikai, taip pat galimybei ornamento pagrindu tipologizuoti papuošalus. Remiantis geometriniais motyvais ir Europos kultūrinėmis įtakomis, aptarti pintiniai kuršių raštai. Taip pat bandyta parodyti baltų zoomorfinių ir augalinių motyvų kilmės šaltinius ir formavimosi stadijas. Kuršių ornamentiką stengiasi analizuoti platesniame – vikingų epochos Europoje kontekste. Vikingų epochos kuršių kultūra iš kitų baltų genčių išsiskiria savita kultūra, kuri ne tik buvo veikiamą artimiausių kaimynų, vakarų slavų, skandinavų, bet ir turėjo gerokos įtakos pastarųjų kultūrai. Kuršių gyvenamosios teritorijos buvo lyg savotiška laboratorija, kurioje buvo patikrinama daugelis kultūrinių įtakų, kur, remiantis iš svetur atėjusiais impulsais, buvo kuriama savita kultūra, o ją adaptavus baltiškąja maniera, buvo skleidžiama krašto gilumoje. Skatinama vikingų epochos reiškinių, apimančių įvairialypius santykius, nuo abipusio plėšikavimo iki gana plačių prekybinių ir kultūrinių ryšių, buvo sukurta gana bendra Rytų Pabaltijui kultūra.

VIII–XII a. baltų ir kuršių papuošalų ornamento pagrindą sudaro geometriniai, tarp jų ir pintiniai, motyvai. Pradedant VII a. antrąja puse – VIII a., kuršių ornamentiką pajvairina suabstraktinti ir geometrizuoti zoomorfiniai motyvai, būdingesni kuršių vyrų papuošalų dekorui. Augalinis ornamentas pradamas naudoti tik I tūkst. pab. – II tūkst. pradžioje. Šie motyvai kuršių ir kitų baltų ornamentikoje yra reti. Antropomorfiniai motyvai kuršių ornamentikai nebūdingi.

Baltų ir kuršių ornamentikos pagrindą vikingų epochoje, kaip ir anksčiau, sudaro geometriniai motyvai, todėl nagrinėjant ornamentiką svarbu yra išskirti mažiausius, nedalius elementus – pirminius motyvus (archetipus), nes tai padeda surasti ornamentikos sisteminimo pagrindą. Pirminiai – tai tokie motyvai, kurie nebesidalija į mažesnius elementus (taškas, tiesi linija) arba jų, nepraradus prasmės, negalima išskirstyti į mažesnius elementus (trikampis, apskritimas, rombas, X, +, svastika; lent. 2: 1–8). Pirminiai motyvai yra ir archetipai, kuriuose yra sudėta žmonijos patirtis, juose sukaupia ir savotiška amžinybės energija. Kai kuriuos pirminius motyvus (+, svastiką) galima apibūdinti ir kaip ženklus. Nagrinėjant ženklų ir simbolių ryšius, galima manyti, kad ženklai visuomet yra mažesni už idėją, kurią jie žymi. Tuo tarpu simbolis visuomet išreiškia daugiau nei jo akivaizdi ir tiesioginė reikšmė. Todėl + ir svastika yra ne tik pirminiai motyvai (ženklai), bet ir universalūs, bendražmogiškieji simboliai. Pirminiai motyvai jungiami į ornamentų motyvus – platesnę (didesnę) už pirminį motyvą ornamentų struktūrą. Ornamentų motyvų išskyrimas yra būtinas, nes beveik visada jie jungiami į dar didesnes ornamentų struktūras – ornamento arba rašto kompozicijas. Į ornamentų motyvus dažniausiai jungiami patys pirminiai motyvai arba 2 skirtingi, kartais tik skirtingos krypties, dydžio ar transformuoti, pirminiai motyvai. Retkarčiais keli vienodi ornamentų motyvai jungiami į ornamento

kompozicijas, tačiau dažniausiai jungiami 2–3 skirtingi ornamentų motyvai (lent. 2–3).

VIII–IX a. balto metalo plokštelių dekorui (jomis dengta didelė dalis papuošalų) kuršių juvelyrų naudojo tik 4 pirminius motyvus (skersinį rumbelį, iškilų pusapskritimą, tiesią liniją, X), du sudėtinius ir vieną skolintą motyvą (lent. 3: 1–4, 7–8). Išvardyti 4 pirminiai balto metalo plokštelių motyvai yra pagrindiniai ir X–XII a. VIII–IX a. balto metalo plokštelių dekorui nenaudotas trikampio ir dviejų persipinančių elipsių motyvas. Šie motyvai atsiranda tik X a. pradžioje, bet yra reti (lent. 3: 5–6).

Konkrečios genties konkrečiu laikotarpiu naudotų pirminių motyvų skaičius lemia ornamentų motyvų ir kompozicijų skaičių, kuris, remiantis matematiniais metodais, gali būti labai didelis. Tačiau viena ar kita gentis konkrečiu laikotarpiu mėgsta tik tam tikrus pirminius motyvus, kurių pagrindu kuria platesnes ornamentų struktūras. Pirminių motyvų skaičius, bent jau kuršių kultūroje, didėja. Ir X/X–XI a. pradžioje atsiradęs rombo motyvas, ir kiek anksčiau pintiniai raštai žymiai pakeičia kuršių ornamentus. Taip pat galima tvirtinti, kad VIII–IX/X a. kuršiai labiausiai mėgo ornamento kompozicijas, sudarytas iš trikampio ir X. Taigi neištyrus pirminių motyvų, neįmanoma analizuoti geometrinio ornamento, be to, yra pavojus, kad gali būti aprašyti tik daugiau ar mažiau populiarūs ornamentų motyvai ir ornamento kompozicijos.

Kuršių naudoti pirminiai motyvai, išskyrus + ir svastiką, kurie, kaip minėta, yra ir simboliai. Dauguma ornamentinių motyvų neturi prasmės informacijos, yra tik dekoratyvūs elementai. VIII/IX–XII a. net ir svastika bei lygiakryšmis kryžius ornamentų sistemose savo, kaip simbolių, reikšmę perduoda ornamentiniams motyvams ir ornamento kompozicijoms. Simbolių kalba prabyla tik geometrinės ornamento kompozicijos ir tik tada, kai jos sujungiamos su papuošalo forma, konstrukcija, kitais papuošalais. Tik tada gali atsiskleisti ryšys su pasaulėžiūra.

Prie geometrinių motyvų priskirtini ir pintiniai raštai. Jiems susidaryti įtakos turėjo geometriniai motyvai. Iš įvairių trikampio jungimo būdų kilo juostiniai pintiniai raštai (I a–b tipas; lent. 4: 1–9). X ir sudvigubintas X buvo pagrindas kryžminio pynimo raštams suformuoti (II tipas; lent. 4: 10–15). Antras šaltinis, skatinęs I–II tipų baltų pintinių raštų tobulėjimą ir III–IV (lent. 4: 16–21) tipų atsiradimą, buvo visame juos supančiame pasaulyje vyravę germanų meno stiliai, kurių pagrindą, be zoomorfinių motyvų, sudarė ir įvairiausi pintiniai raštai bei mazgai. Didelė dalis pintinių raštų buvo įtraukta į Skandinavijos vikingų laikų stilius. Dėl gana glaudaus vikingų epochos genčių, gyvenusių aplink Baltijos jūrą, kultūrinio bendradarbiavimo VIII a. pab. – IX a. kai kurie pintiniai raštai buvo adaptuoti ir pritaikyti kuršių papuošalų puošybai. Taip pat buvo tobulinami ir geometrinio baltų ornamento pagrindu kuriami I–II tipų pintiniai raštai. Jie įgavo po keletą atmainų (potipių). Tačiau kuršių papuošalų dekore pintiniai raštai ėmė vyrėti tik II tūkst. pradžioje, bet jau XII a. pab. dirbiniuose, dekoruotuose pintiniuose raštuose, pastebimas žymus jų stilistinis nuosmukis.

Dalis VIII–XII a. papuošalų dekoruoti geometrizuotais zoomorfiniais motyvais, kurie papuošaluose jungiami su geometriniais. Zoomorfiniai

motyvai iš esmės nepakeitė baltų geometrinio ornamento kaip visumos, tačiau VIII–XII a. kuršių ornamentikoje jie užėmė reikšmingą vietą.

Lietuvos archeologinėje literatūroje daug diskusijų tebekelia zoomorfinio stiliaus kilmė. Šiame darbe pabandyta parodyti Europos zoomorfinio stiliaus šaknis, kurios yra šiaurės germanų kraštuose ir Anglijoje (pav. 1–2: 1–2, 3: 1, 3, 6, 4: 1, 5: 2–3). Šiaurės germanų sukurto zoomorfinio stiliaus pagrindu Europoje susiformavo I–III papuošalų dekoravimo stiliai (pagal Salin B. 1904).

Nagrinėjant baltų zoomorfiniais motyvais dekoruotus papuošalus, reikia atkreipti dėmesį į tai, kad jie priskirtini 3 chronologiniams laikotarpiams: V–VI a., VII–VIII/IX a., IX–XII a., todėl paskatos ir įtakos juos kurti, tobulinti bei gaminti vietoje ar importuoti buvo skirtingos. Reikia pripažinti, kad V–VI baltų kraštuose randama zoomorfiniais motyvais puoštų dirbinių, nors dauguma jų gaminti vietinių juvelyrų, bet stilistiniu požiūriu tai yra sekimas germanų zoomorfinio stiliaus pavyzdžiais. Baltų kraštuose zoomorfinių stilių kaip savarakišką reiškinį galima išvelgti VII a. antrojoje pusėje – VIII a. (pav. 2: 3; 3: 2, 32). Tada zoomorfiniai motyvai atėjo iš Skandinavijos, tačiau baltai, tarp jų ir kuršiai, iš skandinavų perėmė tik pačią zoomorfinio stiliaus idėją, kai kuriuos ornamentavimo elementus (ataugos), gilaus reljefo ir plokštumos teikiamas galimybes, ištobulintą liejimo techniką. VII a. antrosios pusės – VIII a. kuršių lankinės zoomorfinės segės yra gana įvairios, dar turinčios nemažą bendrų bruožų su normaniškais prototipais (pav. 1–5). Tačiau nuo VII a. germanų ir baltų zoomorfinio stiliaus vystymosi keliai negrįžtamai išsiskiria: baltai geometrizzuoja gyvūnus, o germanai sukuria minėtus stilius II–III.

VIII–IX a. kuršių juvelyrų, remdamiesi bendraeuropinėmis zoomorfinio meno tradicijomis, sukūrė savitą, geometriniais motyvais pagrįstą zoomorfinių stilių, kuris pradėjo formuotis VII a. pab. Patys gražiausi zoomorfinio stiliaus dirbiniai žinomi iš VIII–IX a. X–XII a. papuošaluose matomas ne tik tolesnis zoomorfinių motyvų abstrahavimas, bet akivaizdi yra ir stiliaus degradacija. Be to, šis stilius kiek skirtingai išreikštas vyrų ir moterų papuošalų ornamentikoje. Moterų papuošalų zoomorfiniai motyvai žymiai labiau suabstraktinti nei vyrų.

Baltai zoomorfinio stiliaus pagrindiniu motyvu pasirinko roplį – gyvatę ar žaltį, matyt, todėl, kad šie gyvūnai susiję su pasaulėžiūra. Baltų pasaulėvaizdyje ropliai susiję su Gyvybės ar Pasaulio Medžiu, prie kurio šaknų jie gyveno. Lietuvos archeologinėje medžiagoje žalčio ar gyvatės įvaizdis, suvoktas kaip abstraktus geometrinis simbolis, buvo žinomas jau senajame geležies amžiuje.

Šliaužiantis gyvūnas kaip zoomorfinio stiliaus įvaizdis nuo romėniškojo laikotarpio buvo populiarus Skandinavijoje ir visoje Šiaurės Europoje. Realistinėmis roplių galvutėmis puošti kai kurie romėniškojo laikotarpio Italijoje randami papuošalai. Realistiniai zoomorfiniai motyvai siejami su realistine helenistinio ir Romos imperijos meno tradicija. Labiau suabstraktinti ropliai būdingi germanų romėniškojo ir vendelio laikotarpių įvijinių apyrankių puošybai. Roplio išraiškingomis „migdolo“ pavidalo akimis

įvaizdis žinomas XI a. Švedijos įvijinių apyrankių puošyboje, todėl, matyt, į spiralę susisukusį roplį, kaip ir svastiką ar lygiakryžmį kryžių, tenka priskirti prie bendražmogiškųjų simbolių. Jų vaizdavimo būdas – realistinis ar suabstraktintas, geometrinis – priklauso nuo kiekvienos genties mąstymo būdo. Neabejotina viena – šie simboliai buvo įtraukti į kiekvienos genties pasaulėžiūros vaizdinių sistemą.

Augaliniai motyvai kuršių ornamentikai nėra būdingi. Jie atsiranda VII a. kartu su zoomorfiniais motyvais ir reljefiniais paviršiais (pav. 2: 3) ir paplinta IX–X a. Kuršių juvelyrų aguonų galvutėmis puošė lankines aguonines seges (pav. 38–41). Remdamiesi geometriniais ornamentais, aguonų galvutes, kaip ir visą lankinių segių paviršių, lyg su linuote subraižė horizontaliais brūkšniais. Taip jie iki šiuo primtinio lygmens geometrizaro augalų motyvą. X–XII a. tarp gausybės pasaginių segių, randamų kuršių kapinyuose, didelę grupę sudaro segės aguoninėmis galvutėmis. Šis pasaginių segių tipas ypač būdingas kuršiams. XI–XII a. Lietuvos archeologinėje medžiagoje tikrais augalų motyvais, atliktais plokštumoje, rasti dekoruoti vos keli dirbiniai. Tai dažniausiai žirgo aprangai priklausantys dirbiniai: kamanų apkalai, balno kilpos.

Antropomorfiniai motyvai nebūdingi kuršių ornamentikai. Lietuvoje žinomi tik keli tokie dirbiniai. Tai importuoti ar sekant nebūdingomis baltams kultūros tradicijomis gaminti vietoje dirbiniai.

Nagrinėjant kuršių papuošalų ornamentiką stebina ornamentais arba rašto kompozicijų paprastumas, bet kartu jų įvairumas bei subtilumas. Sunku patikėti, kad, naudojant tik 7 skirtingus pirminius motyvus VIII–IX a. ir 8–X–XI a., buvo gauta tokia daugybė ornamentais kompozicijų. VIII–X a. pridėjus pintinius raštus, zoomorfinius ir augalinius motyvus, kuršiai iš kitų baltų genčių išsiskiria įvairiapusiška ornamentika, tačiau vis dėlto geometriniai motyvai išlieka pagrindiniai ir X–XII a. Norėdami išvengti monotoniškos, juvelyrų į ornamentuojamą erdvę įtraukdavo visus galimus veiksnius: ornamentais dydį, kryptį, atstumus tarp motyvų, papuošalo paviršiaus pjūvius, taip pat formą, konstrukciją, metalo apdirbimo bei ornamentais atlikimo technikas. Šios priemonės tam pačiam motyvui ar kompozicijai suteikdavo vizualiai kito motyvo įspūdį.

Geometriniai, pintiniai raštai, zoomorfiniai ir augaliniai motyvai ir net ypač retai randami antropomorfiniai motyvai atsispindi kuršių papuošalų dekore (pav. 2: 3; 3: 2, 5, 7; 4: 2; 5: 1; 6–111).

Pagoniškoji baltų pasaulėžiūra susiklostė pagal pasaulio modelio, išreikšto Pasaulio ar Gyvybės Medžiu, principą. Gyvybės Medžio idėja atsispindi sakinėje tautosakoje (mįslėse, kalendorinėse ir darbo dainose), audinių raštuose, tautinių drabužių komplektuose, įvairių įrankių, kraičio skrynių puošyboje. Taip akivaizdžiai sutinkamas lietuvių etnografinėje medžiagoje pasaulio modelis Pasaulio ar Gyvybės Medžio pavidalu turėjo būti užfiksuotas ir archeologinėje medžiagoje, tarp jų papuošalų formoje, ornamentikoje, nešiojimo būde.

Tautos ar genties tapatybę, be kitų bruožų, lemia ir ornamentas. Bandant gilintis į baltiškojo geometrinio ornamentais semantiką, papuošalų formą ir

konstrukciją, išryškėja bruožai, kuriuos lemia ir stimuliuoja pasaulėžiūra ir jos kertinis akmuo – Pasaulio ar Gyvybės Medis, jo tridalė (vertikali) ir keturdalė (horizontali) erdvės. Gyvybės Medžiu apibrėžiama vertikali (dangus, žemė, požemis) ir horizontali (šiaurė–pietūs, rytai–vakarai) erdvės. Tuo sukuriama ne tik filosofinė sistema, bet tai yra ir kultūrinis laukas, kuriame gali kurti dievai, gyventi žmonės.

Pasaulio Medžio tridalė ir keturdalė erdvės įkvėpė žmones sukurti ir skaičiavimo sistemas – trejetainę bei ketvirtainę. Jos atsispindėjo ir papuošaluose. Žmonės, kurdami papuošalus, per jų formą ir ornamentiką kūrė pasaulio modelius. Tarp gausiai nešiotų kuršių papuošalų išsiskiria išreiškiantieji tridalę ar keturdalę Gyvybės Medžio struktūras. Vertikalioji (tridalė) Gyvybės Medžio struktūra jų papuošaluose mažiau akcentuojama. Kuršių papuošalai daugiausia įkūnija horizontaliąją (keturdalę) Gyvybės Medžio struktūrą. Gyvybės Medžio keturdalė erdvė rėmėsi ketvirtaine skaičiavimo sistema, todėl visiškai suprantamas dažnas kuršių pomėgis skaičiams 4 ir 8. Apskritimo dalijimu į 8 dalis įvedamos papildomos pasaulio šalių kryptys (šiaurės rytai, pietryčiai, pietvakariai, šiaurės vakarai; pav. 108). Šie skaičiai akcentuojami papuošalų formoje, konstrukcijoje, ornamentikoje (motyvų skaičius, grupavimas). Skaičiai 4, 8 geriausiai paaiškinami apskritimo dalyba, kai apskritimą, kaip įsivaizduojamą pasaulio erdvę, kryžma dalija į 4 dalis. Įvairiai modeliuojama lygiakryžmio kryžiaus idėja kuršių papuošalų dekore yra labai svarbi.

Antra ryški tendencija papuošalų formoje, ornamentikoje ir konstrukcijoje yra susijusi su tridale Pasaulio ar Gyvybės Medžio erdve. Ši tendencija taip pat geriausiai pastebima apskritos formos papuošaluose, kur apskritimas dalijamas į 6 (3 + 3), 9 dalis. Skirtingos erdvės baltų ornamentikoje nepainiojamos, nebent papuošaluose pasitaiko gamybos klaidų (pav. 109). Baltų ornamentikai gana būdingas skaičius 7. Juo būdavo apibūdinamas visas Pasaulio ar Gyvybės Medis (pav. 110) ir skaičius 12, išreiškiantis metų ciklą (pav. 111).

Tačiau tik vyrų ir moterų, apsirengusių genties savastį atspindinčiu kostiumu, papuošalai gali būti nagrinėjami kaip išreiškiantys savo laikotarpio pasaulėžiūrą (lent. 9). Tačiau ne kiekvienas dekoruotas papuošalas turėjo ypatingą simbolinę prasmę. Daugelio dažnai nešiotų paprasčiausių, kad ir dekoruotų, papuošalų, skirtų drabužiams susegti, skepetoms prisegti, net ir ornamentais kompozicijos yra išaugusios į dekoratyvinius elementus.

Gyvybės Medis – tai universalus pagoniškoji religijų postulat. Jis nebuvo būdingas vien tik baltams, tačiau Vakarų ir Vidurio Europa jau nuo pirmųjų amžių po Kristaus buvo stipriai veikiamas helenistinės ir Romos imperijos kultūrų. Jau V a. pab. – VI a. Europoje susikuria valstybės, kurių oficialiomis religijomis tampa krikščionybė. Todėl, maišantis tautos ir kuriantis krikščioniškomis valstybėms, pagoniškoji pasaulėžiūra buvo ištrinta ar stipriai sumenkinta. Tačiau Vakarų ir Vidurio Europoje, Skandinavijoje, stipriai paveiktose krikščioniškojo meno, Pasaulio ar Gyvybės Medžio simbolių išlieka. Lietuvos sakralinės paskirties tapyboje, buitinių daiktų dekore Gyvybės Medžio simbolika atsekama iki XVIII a. pab. – XIX a.

LIETUVOS IR LATVIJOS VIII/ IX–XII a.
KURŠIŲ LAIDOJIMO PAMINKLŲ SĄRAŠAS

LIETUVA

1. Anduliai (Kretingos r.)
2. Aukštkiemiai (Aukštakiemis, iki 1813 m. Plūčiai, Klaipėdos r.)
3. Bandužiai (Klaipėdos r.)
4. Dimitravas (Kretingos r.)
5. Genčiai I (Kretingos r.)
6. Genčiai II (Kretingos r.)
7. Gintališkė (Plungės r.)
8. Girkaliai (Klaipėdos r.)
9. Godeliai (Plungės r.)
10. Griežė (Mažeikių r.)
11. Jazdai (Kretingos r.)
12. Kašučiai (Kretingos r.)
13. Kiauleikiai (Kretingos r.)
14. Kretinga I (Kretingos miestas)
15. Laistai (Klaipėdos r.)
16. Laiviai (Kretingos r.)
17. Lazdininkai (Kretingos r.)
18. Nausodis (Plungės r.)
19. Palanga (Palangos miestas)
20. Pryšmančiai I (Kretingos r.)
21. Ramučiai (Klaipėdos r.)
22. Rūdaičiai I (Kretingos r.)
23. Senkai (Kretingos r.)
24. Slengiai (Klaipėdos r.)
25. Užpelkiai (Kretingos r.)

LATVIJA

26. Tiltiniai Aizviku (Tiltiņi Aizvīku, Liepojos r.)
27. Kalniniai Alsungu (Kalniņi Alsungas, Kuldigos r.)
28. Atkalnī (Atkalni, Liepojos r.)
29. Beltenai Priekulės (Beltēni Priekules, Liepojos r.)
30. Bunkos ežeras (Bunkas Ezeres, Saldaus r.)
31. Bunkos muiža (Bunkas Muiža, Funkenhof, Liepojos r.)
32. Darvdedžiai (Darvdedži Kalnes, Venstpilio r.)
33. Darzniekai (Dārznieki Gramzdas, Liepojos r.)
34. Dyriai Durbės (Dīri Durbes, Liepojos r.)
35. Andziniai ežero (Andziņi–Ezeres, Saldaus r.)
36. Graveniekiai (Gravenieki Asītes, Liepojos r.)
37. Gruobinia (Grobiņa, Liepojos r.)

38. Ilksūmai (Ilksūmi Lažas, Liepojos r.)
39. Urbanai Kalno (Urbāni Kalna, Liepojos r.)
40. Kapsedė (Medzes Kapsēde, Zviedru Kapī, Liepojos r.)
41. Apariniai Kazdangos (Apariņas Kazdangas, Liepojos r.)
42. Roniai Kazdangos (Roņi Kazdangas (Radziņkalns), Liepojos r.)
43. Brūveris Krotų (Brūveri Krotēs, Liepojos r.)
44. Sarajai Lybagų (Sāraji Libagu, Talsų r.)
45. Matkulė (Matkules kapsēta, Tukumos r.)
46. Strautiniai Medzės (Strautiņi Medzes, Liepojos r.)
47. Nica (Nicas Vidusskola, Liepojos r.)
48. Pasilciemī Piltenės (Pasilciems Piltēnes, Ventspilio r.)
49. Gruobinia Priedienos (Grobiņas Priediena, Liepojos r.)
50. Zviedriai Pures (Zviedri Pūres, Tukumos r.)
51. Gruobinia Remesiu (Grobiņas Remesi, Ilgi, Liepojos r.)
52. Geistautai Rucavos (Ģeistauti Rucavas, Liepojos r.)
53. Mazkatužiai Rucavos (Mazkatuži Rucavas, Liepojos r.)
54. Sauslaukiai Durbės (Sauslauku Durbes kapsēta, Liepojos r.)
55. Strazdės muiža (Strāzdes muiža, Talsų r.)
56. Strikiai Varvės (Strīki Vārves, Jānakalns, Warwen, Pasexten, Ventspilio r.)
57. Vilkumuižos Talsų ežeras (Vilkumuižās Talsu ezers, Talsų r.)
58. Silmalciemī Užavos (Silmalciems Užavas, Ventspilio r.)
59. Gramzdos Upišu (Gramzdas Upīšu, Liepojos r.)

LAIDOJIMO PAMINKLAI, KURIUOSE RASTI PAVIENIAI
VIII / IX–XII a. DIRBINIAI

LIETUVA

1. Akmenskinė (Plungės r.)
2. Apuolė (Skuodo r.)
3. Auksūdys (Kretingos r.)
4. Babrungėnai (Plungės r.)
5. Gintarai (Kretingos r.)
6. Gandinga (Gondinga, Plungės r.)
7. Jazdaičiai (Didviečiai, Plungės r.)
8. Juodkrantė (Neringos miestas, Juodkrantės gyvenvietė)
9. Imbarė (Kretingos r.)
10. Kurmaičiai (Kretingos r.)
11. Kveciai (Kretingos r.)
12. Laukžemiai (Klaipėdos r.)
13. Negarba (Kretingos r.)
14. Pervalka (Neringos miestas)
15. Reketė (Kretingos r.)
16. Tūbausiai (Kretingos r.)
17. Varduva (Žemaičių Kalvarija)
18. Žibininkai (Plungės r.)

LATVIJA

19. Grabstės Zundi (Grābstes Zundi, Liepojos r.)
20. Sise Zyrų (Sise Ziru, Ventspilio r.)
21. Brasliniai Valgalės (Brasliņi Valgales, Talsu r.)
22. Venzava Zyrų (Venzava Zīru, Talsu r.)

SUTRUMPINIMAI I

MUZIEJAI

GHM
KRM
LDM Ap
LNM AR
LVM
MLIM
SHM
VDKM
ŽAM | Gotlando istorijos muziejus Visby, Švedija.
Kretingos muziejus.
Lietuvos dailės muziejus, Vilnius.
Lietuvos nacionalinis muziejus, Vilnius.
Latvijos valstybinis istorijos muziejus, Ryga.
Mažosios Lietuvos istorijos muziejus, Klaipėda.
Stokholmo nacionalinis senienų muziejus, Švedija.
Vytauto Didžiojo karo muziejus, Kaunas.
Žemaičių „Alkos“ muziejus, Telšiai. |
|---|--|

ĮSTAIGOS

LII F. 1
MMB | Lietuvos istorijos institutas, Fondas 1.
Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka. |
|-----------------|--|

LEIDINIAI

AE
AEWB
ATL
BA
EE, 1982
ILKI
LA, 1926
LA
LAA
LAB

LIP, 1990
LIŠ, 1955
LKS, 1937
LPA, 1974
LLM, 1958

LLM, 1966

MAD. A

MG
MP
Reallexikon,
1994 | Arheologija un etnogrāfija. Rīga.
Archaeology East and West of the Baltic. Stockholm, 1995.
Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje. Vilnius.
Baltų archeologija. Vilnius.
Eesti Esiajalugu. Tallin, 1982.
Iš lietuvių kultūros istorijos. Vilnius.
Latvijas arheologija. Rīga, 1926.
Lietuvos archeologija. Vilnius.
Lietuvos TSR archeologijos atlasas. Vilnius.
Kulikauskas P., Kulikauskienė R., Tautavičius A. Lietuvos archeologijos bruožai. Vilnius, 1961.
Lietuvos istorijos paminklai. Vilnius, 1990.
Lietuvos TSR istorijos šaltiniai. Vilnius, 1955.
Latviešu kultūra senatnē. Rīga.
Latvijas PSR arheologija. Rīga.
Kulikauskienė R., Rimantienė R. Lietuvių liaudies menas. Senovės lietuvių papuošalai. I knyga. Vilnius.
Kulikauskienė R., Rimantienė R. Lietuvių liaudies menas. Senovės lietuvių papuošalai. II knyga. Vilnius.
Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Darbai. A serija. Vilnius.
Mokslas ir gyvenimas. Vilnius.
Muziejai ir paminklai. Vilnius.
Reallexikon der Germanischen Altertumskunde. Berlin – New York. |
|---|--|